

Викторија Боровска

ТРАЕКТОРИИ НА МАЈЧИНСТВОТО

Феминистичка перспектива и
демистификација на идеологиите

Институт за општествени и
хуманистички науки - Скопје

Викторија Боровска
ТРАЕКТОРИИ НА МАЈЧИНСТВОТО
Феминистичка перспектива и
демистификација на идеологиите

Скопје, 2022

ТРАЕКТОРИИ НА МАЈЧИНСТВОТО
Феминистичка перспектива и
демистификација на идеологиите

Автор:
Викторија Боровска

За издавачот:
Институт за општествени и хуманистички науки – Скопје
Ул. 20 Октомври бр.8 / 2 кат
1000 Скопје

Главен и одговорен уредник:
Катерина Колозова

Рецензенти:
Проф. д-р Катерина Колозова
Проф. д-р Емилија Симоска

Лектура:
Јордана Шемко Георгиевска

Графичко и техничко уредување:
Ристо Алексовски

Печатница:
Контура

Тираж:
200 примероци

Книгата е објавена со финансиска поддршка од:

Република Северна Македонија

Министерство за култура

©Сите права на изданието ги има Институтот за општествени и хуманистички науки – Скопје. Забрането е копирање, умножување и објавување на делови или на целото издание во печатени или електронски медиуми без писмено одобрение од издавачот.

- СОДРЖИНА -

I. ВОВЕДЕН ДЕЛ [10]

ВОВЕДНИ БЕЛЕШКИ [10]

II. ТЕОРЕТСКИ ДЕЛ [14]

1.НОРМАТИВНОТО МАЈЧИНСТВО И ПАТРИЈАРХАТОТ [14]

1.1. Мајчинство (историски преглед) [15]

1.2. Ненормативни форми на мајчинство [19]

1.2.1. Мајки лезбејки [21]

1.2.2. Мајки кои посвоиле дете [24]

1.2.3. Мајки кои дале дете на посвојување [27]

1.2.4. Самохрани мајки [30]

1.3. Идеолошки аспекти на митовите за 'добрата мајка' [32]

1.4. Вината на мајката [36]

1.5. Мајчински инстинкт [43]

1.6. Социјални конструкции кон жените кои немаат деца [54]

1.6.1. Стигматизирање на жените кои не сакаат да имаат деца [58]

1.7. Непосакувана бездетност [61]

2. МАЈЧИНСТВО: ПРИДОБИВКИ И ПОТЕШКОТИИ [68]

2.1. Родителство – транзиција или кризен период [69]

2.1.1. Родот и транзицијата кон родителство (Транзиција кон мајчинство) [76]

2.2. Постпородилната депресија и мајчинството [82]

2.2.1. Постпородилна депресија: болест, патологија, минлива фаза или нормалност? [83]

2.2.2. Биолошко-медицинско гледиште [86]

2.2.3. Социокултурни теории за постпородилната депресија [88]

2.2.4. Идеологии и идеи за справување со постпородилната депресија [93]

3. МАЈЧИНСТВОТО ВО ДОБАТА НА НОВИТЕ РЕПРОДУКТИВНИ ТЕХНОЛОГИИ [96]

3.1. Новите репродуктивни теории и редефинирањето на мајчинската улога [97]

3.1.1. Суругатство [99]

3.2. Медикализација во процесот на породувањето и нејзиното влијание врз искуството на жената [104]

4. МАЈЧИНСТВОТО, НАЦИОНАЛИЗМОТ И ДЕМОГРАФСКИТЕ ПОЛИТИКИ [116]

4.1. Мајчинството и пронатализмот [117]

4.2. Феминизмот (женските репродуктивни права) и пронатализмот [121]

III. ИСТРАЖУВАЧКИ ДЕЛ [128]

1. МЕТОДОЛОГИЈА И МЕТОДИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО [128]

2. РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО [132]

2.1. Периодот пред мајчинството [133]

2.1.1. Желба за мајчинство: општествено креирана желба или биолошка потреба? [133]

2.1.2. Доживувањето откако дознале дека се бремени [141]

2.1.3. Претпоставките за мајчинството и реалното мајчинство [146]

2.2. Периодот по породувањето [151]

2.2.1. Начинот на породување и доживувањата во врска со породувањето [151]

2.2.2. Почетниот период по породувањето [164]

2.2.3. „Вкалапувањето“ во мајчинската улога [169]

2.2.4. Доењето и мајчинскиот идентитет [174]

2.2.5. Промените во самодовербата откако станале мајки [176]

2.2.6. Доживувањето на лична одговорност во однос на негативни состојби кај децата и обвинувањата од страна на околината [181]

2.3. Разлики во мајчинството според возраста на децата [184]

2.3.1. Личните промени откако станале мајки [184]

- 2.3.2. Промени во односот со партнерот откако станале мајки [191]
- 2.3.3. Придобивки и потешкотии од мајчинството [196]
- 2.3.4. Интензитетот на мајчинството низ возраста на децата [215]
- 2.3.5. Специфичностите на мајчинската улога во различните периоди на возраста на децата [219]
- 2.4. Стереотипи, идеологии и митови во врска со мајчинската улога [229]
 - 2.4.1. „Добра“ мајка, „лоша“ мајка [229]
 - 2.4.2. Перцепција за жените кои не стануваат мајки [234]
 - 2.4.3. Мајчински инстинкт – ставови и лични доживувања [240]
- 2.5. Улогата на бабите [248]
 - 2.5.1. Сличности што ги забележуваат со своите мајки и промена во нивниот односот [248]
 - 2.5.2. Ставови на мајките за улогата на бабите во одгледувањето на децата [253]
 - 2.5.3. Бабинство (практикување на улогата на баба) [259]
- 2.6. Родовите улоги и поделеноста на обврските околу децата и во домаќинството [264]
 - 2.6.1. Перцепции и практики во поглед на поделбата на обврските околу децата на мајката и таткото [264]
 - 2.6.2. Поделеноста во работата во поглед на обврските околу домаќинството [270]

IV. ЗАКЛУЧОК [274]

- 1. РЕЗИМЕ И ЗАКЛУЧОЦИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО [274]
- 2. ОЧЕКУВАЊА И ИДЕИ ЗА ПОНАТАМОШНИ ИСТРАЖУВАЊА [286]

V. ПРИЛОГ [290]

- 1. КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА [290]

Книгата ја посветувам на мојата мајка

I. *ВОВЕДЕН ДЕЛ*

1. *ВОВЕДНИ БЕЛЕШКИ*

Мајчинството, како научно-истражувачко прашање, од последните декади на минатиот век до денес, доживува вистинска експанзија на дела и студии, главно од областа на општествените науки. Истражувањата, кои се однесуваат на мајчинските улоги, на институцијата мајчинство, на идеолошките аспекти, митовите за „добра мајка“ и „лоша мајка“, социјалните аспекти на постпородилната депресија и сл. стануваат неизоставни делови од родовите студии, социологијата на семејството и родот, психоаналитичките теории на мајчинството, феминистичките теории и сл. Историски гледано, мајчинството трпи бројни трансформации во поимањето и во практикувањето на истото. Општествениот контекст, општествените закономерности, психосоцијалните динамики неминовно влијаат врз градењето на мајчинската улога и на личното доживување од мајчинството. Во биолошка смисла, репродукцијата е универзален факт на природата, а останатите аспекти на мајчинскиот идентитет поаѓаат, но не остануваат само на биолошката компонента, биолошката репродукција, туку можеби и во поголема мера мајчинството се изразува во својата социјална компонента преку одгледувањето на детето и неговата социјализацијата, како социјална репродукција (Woodward, 1997). Родовите студии и социолошките теории за мајчинството, во голема мера, се занимаваат токму со прашањата на влијанието на општествениот контекст и општествените аспекти на мајчинството како институција, но и како искуство. Првенствено, мајчинството доведува до една нагла промена во идентитетот на жената и компонентите, кои истиот го сочинувале и го сочинуваат. Во однос на општествениот контекст може да се каже дека мајчинството претрпува промени под влијание на историско културниот контекст, па така, на пример, може да се воочат разлики во мајчинските улоги во општества кои се традиционално и патријархално поставени во однос на современите демократски општества. Од друга страна, пак, општествениот контекст и општествените промени никогаш не дејствуваат само врз еден аспект на социјалниот живот туку влијаат на низа аспекти, практики и сл. Така, на пример, во денешно време одлуката за стапување во бракот се јавува подоцна, а исто така честа е и одлуката да не се стапи во брак, се раѓаат помалку деца од порано, раѓање-

то на дете надвор од брак и решавањето да се остане без дете по сопствен избор, се валидни опции за жената. Пред еден век малку жени имале можност за независност во живеењето. Денес повеќето жени работат, имаат деца, се активни во јавниот живот, но сè уште одгледувањето на децата, мајчинството, останува како базичен, или во одреден период од нивниот живот, доминантен сегмент во животот на жената. Токму социјалните компоненти на мајчинството даваат бројни научноистражувачки аспекти, кои во голема мера ги заинтригираат и ги поттикнуваат научниците од општествените науки да се занимаваат со оваа проблематика.

Парадоксот на современото мајчинство е во неговата, истовремено општествено девалвирана и морално издигната категорија. Општествените теории, мајчинството го интерпретираат како позитивен зрел и нормативен идентитет на жената, додека жената, која не ја реализирала оваа биолошка функција главно се толкува како негативен, себичен идентитет, кој одбива да ја изврши женската улога. Ова истражување се осврнува и на тоа на кој начин се стигматизирани и како се справуваат со социјалниот притисок жените кои не се реализирале како мајки.

II. ТЕОРЕТСКИ ДЕЛ

1. НОРМАТИВНОТО МАЈЧИНСТВО И ПАТРИЈАРХАТОТ

1.1. Мајчинство (историски преглед)

Мајчинството како биолошка и социјална категорија постои откако постои и човештвото, но формите на практикување и усвојување на истото варираат во зависност од историскиот и социокултурниот контекст. Менувањето на начинот на кој се практикувало мајчинството и односот кон децата зависел и од положбата на жените во историскиот период. Првите податоци и докази кои упатуваат на тоа какво било мајчинството во минатото датираат од каменото доба. Мајките отсекогаш биле одгледувачи на потомците, а причината што токму тие биле задолжени за таа функција, според американскиот психолог и научник Шари Турер (Thurer, 1994) е во биолошката опременост за доење. Бебињата во почетниот период било нужно да се врзани за мајките, од кои зависел нивниот опстанок, а за тоа време не била непозната ни инцестуозноста меѓу мајките и децата. Турер во ова свое дело „Митовите за мајчинството“ дава еден историски осврт на разликите во поглед на позицијата на жената и начините на практикување на мајчинските улоги. Периодот на новата камена доба или неолитот се смета за период во кој постоела поголема еднаквост меѓу половите, бидејќи дотогаш потеклото и припадноста на потомците се одредувале според мајките, а концептот на татковството, како и моногамијата не биле познати сè до патријархатот, кој настанува кон крајот на неолитот. Од положбата на жената зависи и начинот на кој се поимало и се практикувало мајчинството. Се претпоставува дека во неолитот луѓето се размножувале брзо, поради непостоење на контрацептивни практики, но и поради потребата од поголема работна сила. Во тој период децата уште од најмала возраст биле вклучувани во работата, што е тешко да се замисли во денешните развиени демократски општества. Иако не постојат јасни докази за начинот на практикување на мајчинството, според археолошките и антрополошките наоѓања, може да се заклучи дека во тој период децата сепак биле во близина на нивните мајки, за што сведочат и гробниците под живеалиштата, каде се наоѓале скелети на женски возрасни фигури и детски скелети (р. 16), што говори дека мајките живееле со своите деца, додека татковството сè уште не било конципирано како општествена улога.

Со настанувањето на патријархалното уредување доаѓа до менување на состојбата на егалитарност меѓу половите, се инсистирало на невиност и верност од страна на жените, тие биле третирани и како материјално добро за размена меѓу племињата, со што се поставуваат темелите за субординацијата на жената. На тој начин се менувала и позицијата на мајката, односно припадноста на потомците, која дотогаш се определувала според мајките започнала да се определува според таткото. Социјално исклучената мајка и децата останувале дома, а таткото е оној кој бил отсутен од домот. Во поглед на репродукцијата на мајчинството уште во тој период, Турер ја дава следната забелешка:

„Бидејќи биле одгледувани од некој од истиот пол како и нив (со кого и се идентификувале), се смета дека девојчињата израснуваат уште во детството со капацитет за негување, емпатија и несебичност. И обратно, со цел да бидат перципирани како мажи, момчињата морале да се разликуваат од нивните мајки и да ја избегнат 'женственоста.'“ (pp. 27-28)

Понатаму за мајчинството низ историјата, Турер го претставува и периодот на Сумерите кај кои, исто така, владеело патријархалното уредување, но се смета дека мајките во тој период биле повеќе емоционално поврзани за своите деца и дека немале повеќе од 4 деца. Сакањето и поврзувањето со помал број деца било полесно остварливо. Мајките и децата во тој период биле ценети и вреднувани членови на заедницата. Се смета дека и античките египетски жени биле посветени на своите деца, што може да се забележи од писанијата на папирусите, но како и кај Сумерите и кај Египќаните постоеле доилки (wet – nurses) кои биле задолжени за доење на бебињата. И Еврејките како и Сумерите и Египќанките несомнено ги сакале своите бебиња. И како и во сите монотеистички религии така и во јудаизмот жената била вреднувана според способноста да раѓа и да одгледува што повеќе деца. Стерилитетот значел голема стигма и како начин на справување со него, библиските жени (на пр., Сара и Ракеља, опишани во Стариот Завет)

најмувале слугинки да спијат со нивните мажи со цел да им родат потомци кои потоа ќе ги посвојат како сопствени деца. Во тој период, како и низ целиот период на човечката историја, постоеле посакувани и непосакувани деца. Но кои деца биле сакани? Според истражувањата на Турер, Атињанките ги задржувале само посакуваните деца, а одлуката за тоа кои деца ќе бидат посакувани била на татковците (р. 56). Се смета дека во тоа време фемцидот на женските деца се движел од 10 до 20 проценти. Начинот на кој тоа се одвивало најчесто бил со напуштање и оставање на децата на патиштата или на некое јавно место. Сликата за мајките во Античка Грција не оддавала карактер на грижливост и нежност кон децата. Во самата грчка митологија, честопати машките богови ги раѓаат децата, женските божици имаат поинакви атрибути од нежната мајчинска грижливост. Таков е и митот за Медеја, кој дава опис на мајка, која сакајќи да му се одмазди на сопругот/таткото, си ги убива децата. Очигледно, за нив, процесот за одгледување и негување деца не бил високо вреднуван и мајките за тоа не добивале престиж и углед (р. 64). Ваквото однесување не говори толку за мајчинскиот капацитет или ладнокрвност во тоа време, туку за практичната вредност која во тоа време се препишувала на децата.

Во христијанството, и покрај претставата за Богородица, како мајка која и покрај нормативот жените да влезат невини во брак, го раѓа, го одгледува и го сака своето дете, но сепак оваа слика, за силата и моќта на мајчинските чувства да успеат да ги надвладаат постоечките норми, не успева во целост да се преслика во стварноста. Причините за тоа се токму општествените морални норми, кои ја санкционираат жената која раѓа дете надвор од брак, жената која прерано стапува во сексуални односи или пак која била силувана и поради тоа двојно бива обвинувана и стигматизирана. Чести биле примерите на кошници со бебиња оставани пред вратите на црквите. Што значи во дека случаите кога раѓањето на детето не соодветствува со владејачките морални норми на однесување, доаѓа до понеповолен третман на детето. Додека, пак, посакуваните деца наследници, „легитимно“ родени во брак генерално биле третирани со грижа и љубов. Но се поставува прашањето колку била силна оваа љубов и мајчинска поврзаност со бебето кога жените од

повисоките класи, кои имале можност, честопати најмувале доилки (wet nurces) и бебиситерки, кои ќе ги дојат, подигнат и одгледаат нивните деца додека се мали. Седумнаесеттиот, осумнаесеттиот и деветнаесеттиот век биле познати по практиките на најмување доилки, сè до 20-тиот век кога е пронајдена првата формула за адаптирано млеко. Децата на поимотните родители веднаш биле праќани да живеат со доилките, одделени од домот, а во најдобар случај доилката доаѓала да живее кај родителите (Blaffer Hrdy, 2001, p. 67), бидејќи биолошките мајки на побогатите семејства биле активни во јавниот живот или пак биле со интенција да го прекинат периодот на лактација со цел да можат за краток период повторно да останат бремени. Овие практики, на давање на децата уште во првите денови, на грижа на други жени не укажуваат на вродената тенденција за грижа и силна љубов од страна на биолошките мајки.

Кон крајот на 18-тиот и почетокот на 19-тиот век, како што кажува социологот Милиќ (Milic, 2001), а како последица на слабеењето на религиозната моралност, дошло до глорификување на детето до степен на романтизирање на семејниот дом, жената која била посветена на детето, и детето како симбол на добрина, невиност, нерасипаност и природност, со што настапува време на нова емотивност и практики кои се одликуваат со силни изрази на нежност, топлина и љубов кон детето (p. 159). Веќе во почетокот на 20-тиот век, детето достига до центарот на сите семејни заплети. Ова се преклопува и со периодот кога социолошката теорија во своите главни теоретски размислувања го става процесот на социјализација во центарот на општествената репродукција. Овој процес на општествена репродукција е основа за повнатрешнување и афирмирање на социокултурните вредности на општествениот систем, а на тој начин, наведува Милиќ, семејството и децата стануваат главните оски врз кои се гради интеграцијата и кохезијата на општествената заедница.

Со менување на мајчинството доаѓа до менување во практиките на родителството, но и обратно. Родителството, како „сложен збир на социјални ставови, различни практики во кои доаѓа до поврзување на биосоцијалниот аспект на човечката прокреација и социјално културните аспекти на грижа, нега и одгледување на

новите генерации и социјално-психолошката идентификација на личностите во растењето со постарите родителски примероци“ (р. 172), се однесува подеднакво и на мајките и на татковците, но во реалноста нивните улоги значително се разликуваат во поглед на одгледувањето на децата. И покрај заедничката и подеднаквата одговорност на двајцата родители кон детето, нормативната форма на семејство подразбира мајчинската улога да биде поддоминантна во одгледувањето на децата, и покрај скорешните промени во татковството како концепт, при што доаѓа до поголема, а понекогаш и подеднаква инволвираност на двајцата родители во процесот на одгледување на децата.

Нормативната слика на мајчинството произлегува токму од нормативното претставување и поимање на семејството. Но она што претставува особен научен интерес на научниците се старо-новите форми на ненормативно мајчинство.

1.2. Ненормативни форми на мајчинство

Во последните децении, социолошките истражувања го проширија своето истражување надвор од традиционалното нуклеусно семејство и ги вклучија разновидните алтернативи на форми на семејства, а воедно и форми на мајчински улоги. Доминантните теориски парадигми на социолошките истражувања ги поврзуваат и алтернативните семејни структури, осврнувајќи се на стресовите кои го попречуваат функционирањето на семејството (Hamilton, Cheng & Powel, 2007). И пред да се осврнеме на различните форми на мајчинство потребно е да се дефинира поимот семејство, со цел да се издвојат актерите кои го сочинуваат семејството, нивната биолошка и социјална улога. Познатиот социолог Ентони Гиденс, семејството го дефинира како група на лица директно поврзани со сроднички врски, од која возрасните членови ја преземаат одговорноста за грижа за децата. (Giddens, 2009, p. 327). Во Законот за семејство на Р. С. Македонија, во член 2, семејството е дефинирано како „... животна заедница на родители и деца и други роднини, ако живеат во заедничко домаќинство. Семејство настанува со раѓање на деца и со посвојување.“ Од друга страна пак, кога размислуваме

на одредени улоги кои ги имаат членовите на едно семејство (мајка, татко, деца), вообичаено е тие да се подразбираат како членови на семејство, но неретко тоа се поединци кои имаат биолошка или социјална врска со семејството, но сепак не се дел од тоа семејство. Дефинирањето на улогата на мајката има свои биолошки и социјални димензии кои најчесто се преклопуваат во една жена, односно ги остварува една иста жена, но можат да се јават и како одделни улоги: биолошка мајка и мајка која посвоила. Биолошката функција се однесува на носењето на бебето во утробата и неговото раѓање, а социјалната функција во грижата и одгледувањето на детето.

Сепак кога зборуваме за мајка вообичаено е да се претпостави дека станува збор за жена која е во брак и која забременила, родила дете и се грижи за него. Тоа е нормативната слика за мајката и мајчинството, меѓутоа мајчинството е далеку пофлукуиращка категорија која се јавува во многу облици. Во горенаведената слика не влегуваат мајките чија сексуална ориентација е кон истиот пол, и сурогат-мајките чии тела служат да се одгледа фетусот додека е во матката. Во одредени случаи, каков што е случајот на сурогатство, детето не го содржи генетскиот материјал од таа жена која се сложила да го „позајми“ своето тело за забременување и донесување на свет, понатаму постојат и случаи кога сурогат-мајката е и биолошка мајка на детето, но постојат и случаи кога некоја трета жена ја донира својата јајце клетка, со што не учествува во носењето на бебето во матка, ниту пак во социјалната компонента на одгледување на тоа дете. Исто така, мајчинството се однесува и на мајката која не родила дете, но има посвоено, искувано едно или повеќе деца, но и на мајката што своето дете го дала на посвојување, како и мајката на која и е одземено родителското право. Една, не толку ретка форма на мајчинство се и самохраните мајки, кои самостојно (односно без помош и поддршка на биолошкиот, односно, законскиот татко на децата) се грижат и одгледуваат едно или повеќе деца. Со други зборови, мајчинството како појава се јавува во повеќе од една форма. Научните истражувања од оваа област, особено феминистичките, им посветуваат големо внимание на различните форми на мајчинство, особено кон темата на мајките лезбејки, самохраните мајки, мајките кои посвоиле деца и сурогатството.

1.2.1. Мајки лезбејки

Една од ненормативните форми на мајчински идентитет се мајките лезбејки. Потребата за истражување на оваа и останатите ненормативни форми на мајчинство произлегува од истражувачкиот интерес за осознавање на особеностите, карактеристиките и предизвиците со кои се соочуваат овие мајки. Кај овие мајки, нивната ненормативност произлегува првенствено од нивниот ненормативен сексуален идентитет, а тоа се пренесува и врз перцепцијата за нив како за нетипични мајки. Мајките лезбејки се соочуваат со поинакви предизвици од мајките кои, условно кажано, припаѓаат на нормативниот тип, односно хетеросексуалните, мажени мајки. Првиот предизвик е секако начинот на зачнување, „две жени не можат биолошки да создадат заедничко дете“ (Bielby & Dalton, 2000). Вториот предизвик е легалната врска меѓу неболошката мајка и детето. (р. 37) Третиот предизвик е одлуката дали да се вклучи или не биолошкиот татко (р. 47). Четвртиот предизвик е како паралелно да се изведат нормативниот идентитет (мајка) и ненормативниот (лезбејка). Бидејќи оваа категорија на мајки е релативно невидлива за пошироката јавност, уште еден предизвик со кој се соочуваат мајките лезбејки е прифаќањето, односно неприфаќањето од околината на нивниот избор да бидат мајки и она што веројатно најтешко им паѓа е како да го заштитат своето дете од стигматизација од околината настаната врз основа на нивната сексуална ориентација (Neophytou, 1994, p.26).

Мајчинството за лезбејките, доколку претходно не биле реализирани како мајки во претходна хетеросексуална врска, е свесен избор чијашто реализација може да се изведе: по пат на хетеросексуален однос со маж, бидејќи „спротивно на популарната предрасуда, жените лезбејки, како и другите жени, се сосема способни да стапат во сексуален однос со маж, само со цел за да затруднат“ (Hanscombe, 1983); по пат на оплодување со помош на новите репродуктивни технологии (инвитро, инсеминација) или по пат на посвојување. Последните два избора зависат од легалната рамка на земјата по однос на ова прашање. Во однос на легалната страна, едно од најпроблематичните работи што се јавува кај овие

жени е легалното препознавање на небиолошката мајка (Bielbi & Dalton, 2000). Небиолошката мајка, т.е. втората мајка или комајката најчесто е невидлива за системот како родител. Ова може да придонесе и до проблематичност во процесот на поврзување на небиолошката мајка со детето. Биолошкиот татко кој може да нема воспоставено никаква емотивна, социјална врска со детето има поголема предност во однос на небиолошката мајка. Според наоѓањата од споменатата студија на Биелби и Далтон, спроведена преку квалитативно истражување – длабински интервјуа со мајки лезбејки, при вештачко оплодување на една од мајките лезбејки, постоеле три типа избори, односно одлуки кои се однесувале на видот на вклученост на биолошкиот татко во овој процес. Првиот избор бил тој да остане анонимен донатор, односно воопшто да не биде вклучен во животот на детето. Вториот избор се однесувал на тоа, доколку овој донатор е познат, дали неговиот идентитет треба да му/им биде откриен на детето/децата, и доколку се одлучи да биде, кога, на колкава возраст треба да се стори тоа; и третиот избор бил, доколку станува збор за познат донатор, дали тој треба да биде на некој начин вклучен во родителскиот процес или дали треба да оствари некаква социјална поврзаност со детето/децата, и какви треба да бидат ограничувањата на оваа негова вклученост.

Генерално, според сфаќањата и дефинирањето на семејството, како социјална конструкција базирана на биолошкиот модел на репродукција, каде што машкото е татко, а женското мајка, моделот на семејство за мајките лезбејки излегува надвор од нормативот, а најчесто и од легалното признавање на мајчинската улога на небиолошката мајка од парот (Bielby & Dalton, 2000, p. 39). Биолошките татковци (донатори на сперма) се во поголема правна предност наспроти небиолошките мајки лезбејки, кога станува збор за припадноста на детето и одлуките за детето. Ова е главната причина поради која одредени парови лезбејки се одлучуваат за анонимен донатор. Според оваа студија, оние мајки кои се одлучиле да користат анонимен донатор се свесни за важноста на улогата на машкиот модел за детето и затоа најчесто како машки модел за своето дете вклучуваат некој нивни пријател или роднина кој не е биолошки поврзан со детето и кој легално не би имал поголеми пра-

ва од небиолошката мајка. Една од предностите кои овие женски родителски парови ја истакнуваат во однос на мајчинските улоги е подобрата поделба на активностите и задачите кои се однесуваат на одгледувањето и негата на детето, односно нивниот стремеж да бидат добри мајки, традиционалната улога на мајка да ја поделат меѓу двете жени, двете активно и свесно да ги делат родителските задачи и обврските во домаќинството.

Во однос на притисоците и негодувањата од околината за мајчинските улоги на жените лезбејки, во предност се оние кои имаат високо образование и повисок социоекономски статус. „Овие социјални предности им дозволуваат на мајките да контролираат многу од ситуациите во кои се појавуваат негодувањата.“ (p. 58)

Како и сите мајки, мајките кои се лезбејки можеби и повеќе се борат да го достигнат идентитетот на „добра мајка“ (Farrell & Nequembourg 1999, p. 541). Дел од предрасудите со кои се борат мајките лезбејки е дали тие поседуваат „природни“ атрибути за негување и одгледување на деца, и дали тие деца ќе израснат како хомосексуалци (Neophytou, 1994, p 27). Истражувањата покажуваат дека мнозинството од хомосексуалците и лезбејките потекнуваат од хетеросексуални парови. Анализата од 15 истражувања, меѓу кои имало и лонгитудинални студии, спроведена од Американската академија на педијатари, во врска со децата на хомосексуалните женски парови (Medscape Medical News, 2005), покажува дека сексуалната определба на нивните родители не влијае врз нивната самодоверба, родов идентитет и емоционално здравје. Во оваа анализа биле евалуирани можностите за стигматизација, задевање, социјална изолација, приспособување, сексуална ориентација и силните страни кај овие деца. Она што е интересно од овие наоѓања е дека децата од паровите на лезбејки мајки покажале поголема толеранција кон различностите, биле помалку агресивни и покажале поголема грижа кон врсниците. Но она што останува како негативен аспект за децата на мајките лезбејки е нивната стигматизација од страна на околината, предизвикана од постоечките предрасуди и стереотипи што постојат за семејствата со истополови родители. Паровите на мајки лезбејки постојат во голем број општества,

особено во развиените демократски општества. Нив ги има и во помалку економски развиениот Балкан, без разлика на законската легислатива. Прашањето во однос на ова е дали треба да се елиминираат можностите за раѓање на претставници кои потекнуваат од ваква заедница (пар лезбејки) или дали она што е потребно е да се сузбие дискриминацијата на овие деца, бидејќи деца од вакви парови на двојки постојат и ќе постојат и понатаму.

1.2.2. Мајки кои посвоиле дете

Уште една ненормативна форма на мајчинство е спроведување на мајчинската улога од страна на жена која не е биолошки родител на детето, но којашто легално е призната како мајка на тоа дете или деца. Наспроти овие мајки се и жените кои се биолошки мајки на дете/деца, но не ја спроведуваат социјалната улога на мајка, односно кои го имаат дадено своето дете/своите деца на посвојување и немаат никакви права и обврски околу одгледувањето на детето/децата. Генерално студиите во врска со посвојувањето се однесуваат на целото посвојувачкото семејство, вклучувајќи ги обата родители, како и проблемите и предизвиците со кои се соочуваат посвоените деца. Од другата страна се и истражувања кои се однесуваат на мајките кои ги дале своите деца на посвојување, нивното доживување и искуство. Во принцип биолошките семејства и семејствата во кои постои посвоено дете се многу слични едни на други. И едните и другите се соочуваат со радосни и тажни моменти на сличен начин. Она што сепак го разликува семејството кое посвоило едно или повеќе деца, е фактот за посвојувањето и предизвиците што тоа ги носи со себе. Всушност, посвојувањето директно влијае врз главните актери на овој процес. За мајката што го дава детето на посвојување, тоа претставува подобра алтернатива за животот на нејзиното дете, за посвојувачкиот пар овозможува градење на родителски улоги, а за детето тоа е (под претпоставка) можност за семејство кое е подобро 'опремено' за одгледување на дете, отколку она во кое се родило (Bachrach, 1986). Истражувањето на Хамонс (Hammons, 1976) говори за однесувањата и емоциите кои посвојувањето ги носи не само на семејството, туку и на околината. Главни-

те предизвици на родителите кои посвојуваат, според Хамонс, се како да му се каже на детето дека е посвоено и формирањето на неговиот идентитет. Посебен аспект при посвојувањето може да биде и формирањето на врската и поврзаноста меѓу родителите посвоители и детето. Кај биолошките родители, редоследот на настаните околу доаѓањето на детето е познат, односно, родителите имаат околу 9 месеци да се подготват за овој чин. Исто така, мајката го започнува овој процес на врзување уште додека детето е во нејзината матка. Веќе некаде околу четвртиот или петтиот месец, почнува секојдневно да ги чувствува движењата на бебето. Нејзиното тело се менува и се подготвува за мајчинската улога. Овој период овозможува ментална, емоционална и физичка подготовка за мајката (р. 252). За разлика од биолошкото семејство, парот кој посвојува има неодреден период на чекање на детето. Хамонс го опишува овој процес, истакнувајќи ги неизвесностите со кои се соочува посвојувачкото семејство. Понекогаш се случува, откако се известени дека ги исполнуваат условите за посвојување дете и дека се во процес на добивање на дете, да поминат и две години. Во тој период парот може да не знае дали се родило нивното дете, дали е зачнато нивното дете, што се случува со него. За дел од овие парови доаѓањето на детето е радосен и возбудлив период, за други наглата промена може да предизвика потешкотии во однос на нивното доживување за детето како навистина нивно. Понекогаш поминуваат недели или месеци додека посвојувачкиот пар развие родителска љубов и поврзаност со детето. Овој процес зависи и од возраста на детето. Доколку детето кое се посвојува не е новороденче или бебе, може да се случи родителите одредени развојни фази и нормални проблеми кај детето да ги препишуваат токму како резултат на посвојувањето. За некои од родителите посвојувањето на постаро дете може да придонесе за потешкотии во близината и приврзаноста, за разлика од зависното бебе. Но овие проблеми се помали во споредба со тешкотијата во однос на соопштувањето на детето дека е посвоено. Постојат спротивставени ставови во врска со тоа кога да му се каже на детето дека е посвоено. Од една страна е мислењето дека тоа треба да се соопшти што е можно порано, и на тој начин состојбата да се направи помалку чувствителна за детето, од

друга страна, пак, постои стравот дека доколку му се соопшти рано, тоа може да има последици врз емоционалниот развој на детето. Но, како што кажува Хамонс, за секое дете постои личен „момент на вистина“. Кажувањето не е нешто што се случува само еднаш. Дискусијата на оваа тема честопати е повторувачка, со користење на поинакви зборови, во различни периоди на развој на детето.

Проблематичноста во однос на градењето на родителскиот идентитет се јавува поради постоењето на два пара родители и е поврзана со чувството на припадност и потекло. Честопати, еден од начините кои ги одбираат посвојувачките родители е именување на биолошките родители со зборови кои не се однесуваат на родителската улога (мајка, татко, мама, тато), туку со родовите улоги: маж, жена. Во периодот на зрелост децата можат поинтензивно да се интересираат за своите биолошки родители, нивното потекло, возраст, интереси, занимања... Тоа им помага во процесот на градењето на сопствениот идентитет. Стресните моменти во однос на градењето на идентитетот можат да дојдат како последица на влијанието и односот од околината. Дури и невинно прашање од соученик за „вистинските родители“ може да го поткопа неговото чувство на припадност.

Во однос на карактеристиките на посвојувачките семејства, постоечките студии (Hammons, 1976; Bachrach, 1986; Hamilton, Cheng & Powel, 2007) говорат за причините, особеностите и предизвиците кои се јавуваат во однос на посвојувањето. Како причини за посвојување главно се издвојува неможноста да се има биолошко дете, односно, стерилност кај обата или кај едниот сопружник. Стигматизацијата со која овие семејства се соочуваат се јавува поради втемелената претпоставка за силното влијание на биолошкиот фактор, во овој случај непостоењето на генетска поврзаност, правејќи ги семејствата кои посвојуваат како помалку вистински, со помал капацитет за родителство и родителска љубов, неавтентични и нестандартни. Исто така, овие семејства можат да бидат изложени и на негативни реакции од поширокото семејство и пријателите. Проблематичност може да се јави и во контактот со групи на биолошки родители. Според студијата на Хамилтон, Ченг и Паул, посвојувачките семејства можат да се соочат со тешкотија

во поврзувањето, со други биолошки родители, бидејќи тие не делат слични културни искуства и искуство на породување и одгледување на детето. Овие семејства главно имаат помалку деца отколку биолошките семејства, имаат повисок социокономски статус, нивната интенција да имаат деца е свесна и намерна, што не мора да е случај со дел од биолошките родители. Просечната возраст на мајките кои посвојуваат дете е поголема во однос на биолошките мајки. Според студијата на Бакрач, просечната возраст на мајките што посвојуваат е 36 години. Тие, исто така, имаат повисок степен на образование од биолошките мајки. Во однос на семејството, биолошките родители на детето најчесто не се во брак, односно станува збор за немажени мајки. Посвојувачките парови, за разлика од биолошките имаат избор во однос на полот, здравствената состојба на детето, возраста на детето. За разлика од нив, биолошките родители се обврзани да го прифатат детето онакво какво што е. Кај паровите кои посвојуваат постои период во којшто можат да го вратат или да им биде одземено детето. Ваквата ситуација може да придонесе до веќе споменатата ситуација на проблематичност во создавањето на поврзаност. Од друга страна пак, борбата со стерилитет и неможноста да се има биолошко дете, долгиот процес на добивање на детето по пат на посвојување може да пројави склоност кај посвојувачкиот пар за поголемо инвестирање во родителската улога (Hamilton, Cheng & Powell, 2007, p. 101). Компензациската теорија говори за тоа дека неболошките родители можат да вложат поголем труд и инвестиции во остварувањето на родителската улога, отколку биолошките родители, и токму стигмата може да е причина тие да се трудат многу повеќе во докажување на нивниот родителски капацитет, кој не се темели на биолошка врска (p. 110), што не значи дека посвојувачките парови се подобри или погрижливи родители од родителските биолошки паровите.

1.2.3. Мајки кои дале дете на посвојување

Во процесот на посвојување едни од главните актери се и биолошките мајки на децата дадени на посвојување. Истражувањата на оваа категорија на мајки главно се однесуваат на нив-

ното искуство и доживување на целокупниот посвоителен процес и живеенето со тој факт. Истражувањата покажуваат дека тагата и жалењето се централни емоции од ваквото искуство (Blanton & Deschner, 1990). Генерално постојат два типа посвојување: затворени и отворени посвојувања. Кај затворените посвојувања, биолошките мајки откако ќе го дадат детето на посвојување (а честопати тоа се случува веднаш по самото породување), го губат легалното родителско право врз своето дете и немаат понатамошен контакт со посвојувачкиот пар и детето. Отворените посвојувања, главно подразбираат споделување информации и/или контакт со биолошката мајка и по посвојувањето. Оние кои се залагаат за ваков процес на посвојување, истакнуваат дека ваквиот процес донекаде ја ублажува тагата и болката на биолошката мајка. На тој начин биолошката мајка може да биде сигурна за благосостојбата на детето. Наведеното истражување на Блантон и Дешнер за постпосвојувачкиот период и искуството опфаќал биолошки мајки, кои ги дале децата преку отворени и затворени посвојувања. Од овие мајките на 'отворената група' 77,7% изразиле позитивни чувства за ваквиот процес на посвојување, додека со позитивни чувства се изјасниле 56,15% од мајките од 'затворената група'. Неутрални чувства околу процесот пријавиле 11,1% од мајките од 'отворената група', наспроти 19,5% од мајките од 'затворената група'. Во однос на доживевани негативни емоции, 5,6 % од мајките од 'отворената група' пријавиле негативни чувства за ваквиот процес, а 7,3% мајките од 'затворената група'. Чувство на несигурност околу процесот на посвојување пријавиле само од групата на затворени посвојувања, и тоа 10,5%. Средната вредност од возраста на овие мајки била 20,4 години. Сепак резултатите од ова истражување говорат за тоа дека мајките кои одбрале процес на отворено посвојување имаат поголема потешкотија во приспособувањето кон посвојувањето, отколку мајките кои своите деца ги дале во процес на затворено посвојување, при што немаат никакви понатамошни информации за детето. Процесот на посвојување не е нималку едноставен за сите засегнатите актери, особено во отворените посвојувања. Според Барбата Ингвенсон (Yngvesson, 1997), којашто и самата е мајка која има посвоено дете преку процес на отворено посвојување, вакви-

от начин на посвојување е сè уште контроверзен и зема замав во американското општество во последните децении. Најограничената форма на отвореност подразбира повремени средби на биолошката мајка со детето. Според ова истражување, а во контекст на граѓанските права и феминистичките движења, ваквиот начин на посвојување ја нагласува вклученоста на биолошките родители (конкретно мајката) во одлуките кои се одразуваат на нивниот/нејзиниот живот и на животот на детето што е дадено на посвојување, можноста за континуирана (но лимитирана) вклученост не изгледа нереално. Законот како „вистински“ или „легални“ родители ги смета социјалните родители, но постојат сугестии дека детето може да припаѓа на две фамилии и двете фамилии да имаат удел во градењето на идентитетот на детето. Отворените посвојувања го намалуваат уделот и вклученоста на институциите (правните органи) во овој процес. Секако овој процес има и негативни ефекти, не само кај биолошката мајка која тагува поради давањето на своето дете, туку и врз родителскиот пар. Присуството на биолошката мајка е константен потсетник за парот што го посвоил детето и за нивната емоционална фрагилност. Но според кажувањата на една од посвојувачките мајки од ова истражување, токму контактот помеѓу биолошката мајка и посвоеното дете и согледувањето дека таа биолошка мајка е неискусна со детето, за неа тоа бил силен доказ дека таа, како мајката посвоителка е негова 'природна' мајка. Постои некаква двосмисленост во однос на доживувањето на мајчинството кај двете мајки, тие истовремено се и не се мајки, секогаш постои 'друга' мајка во чија утроба растело тоа дете, односно мајка која тоа дете ја доживува како своја вистинска мајка, иако не го родила. И едната и другата мајка си го даваат она што им е потребно за да бидат 'вистински' мајки, во патријархална смисла на зборот. Едната ѝ раѓа дете на другата која не може тоа да го стори, односно, едната го одгледува тоа дете бидејќи другата не може тоа да му го овозможи (р. 68). Можноста биолошката мајка да се повлече или пак на парот што го посвоил детето да го прекине контактот со неа се едни од можните опции при отворените посвојувања. Најосетливи актери во процесот на отвореното посвојување се секако децата, чии животи се обликуваат според искуствата од отвореното

посвојување. Мајката која го дава своето дете на посвојување истовремено може да биде перципирана како сурова и како храбра, во зависност од пристапот до нејзината страна од приказната од страна на оние кои ја врамуваат во наведените категории.

Во однос на релацијата која ќе се создаде со посвојувањето, Според Законот на семејство на Р. С. Македонија, член 95 гласи: „Каков однос ќе се создаде со посвојувањето зависи од волјата на посвоителот, на родителите на детето кое се посвојува, односно на неговиот старател и на самото дете ако е постаро од дванаесет години“, со што се дава можност на засегнатите страни да го одберат она што ќе биде најадекватно и најмалку болно за нив. Секако, доколку се пристапи кон поотворена опција во посвојувањето потребно е претходно да се земат предвид сите можни емоционални исходи кај трите страни (биолошки родители, социјални родители и детето) и однапред да се договори најадекватниот модел на посвојување и кој во заеднички договор од двете родителски страни би можел да претрпи понатамошни промени.

1.2.4. Самохрани мајки

Следната ненормативна категорија на мајки се самохраниите мајки. Станува збор за поинаков начин на организација на домаќинство, каде што старателството на детето/децата е дадено на еден од родителите – мајката. Самохраниите мајки оваа позиција ја стекнуваат по неколку основи: по сопствен избор, по разделба со партнерот, по развод или поради смрт на партнерот (вдовици).

Еден од главните аспекти во однос на мајчинството на самохраниите мајки е нивното оптоварување во однос на самостојното задоволување на потребите за егзистенција во семејството, а тоа се потребата од континуирано стекнување на финансиски средства и ангажманот околу одгледувањето и грижата за детето/децата. Како и да е, бројот на овие мајки е во подем и во македонското општество, ако во минатото разводот како опција не бил одбран, колку и да постоеле силни причини за тоа, токму поради срамот, стигматизација и отфрлањето од околината или поради економска зависност на жената од мажот. Во денешно време, да се биде самохрана мајка

по пат на развод е правно и морално легитимна опција за жената, која најчесто ја гледа посветлата иднина надвор од несреќниот брак.

Самохраните мајки се изложени и на многубројни стресови во однос на финансиските извори и самостојно справување со родителските обврски и одговорности. Истражувањето на Олсон и Банјард (Olson & Banyard, 1993), во однос на изворите на дневни стресови во животот на самохраните мајки со мали примања покажува дека интеракцијата со децата била најзастапен извор на стрес и грижа, во секојдневниот живот. Од нив, најизразени биле непослушноста и лошото однесување, кои најчесто предизвикувале одредени видови однесувања од страна на мајките, како викање, наредување, заканување, казнување и сл. Изложеноста на поголеми стресови од мајчинската улога кај овие мајки во однос на другите, честопати предизвикува состојба на депресија, беспомошност и очај.

Негативните перцепции кон овие мајки се темелат на општествено постоечките нереални очекувања за идеално исполнување на мајчинската улога, општо од страна на мајките, а уште поизразено кон самохраните мајки. Поради преоптовареност во однос на обврските и одговорностите на овие мајки, каде што грижата за децата не е поделена на двајцата родители, се јавува и претпоставка дека овие мајки не можат подеднакво добро да одговорат на мајчинската улога, во споредба со мајките од семејства со двајца родители. Општествените очекувања од мајките се големи, но ранливоста на оваа група на мајки е поизразена токму поради нивната позиција на „глава на семејството“ и единствен родител во домаќинството кој се грижи за децата и за останатите домашни обврски.

Сите овие ненормативни облици на мајчинство главно се соочуваат со стигмата која произлегува од идеологијата за тоа што е 'добра мајка'. Несвесната и свесна евалуација и самоевалуација од мајчинската улога, особено кај овие мајки, е значително обременета од нереалните очекувања наметнати од страна на 'чуварите' на патријархалните вредности.

1.3. Идеолошки аспекти на митовите за 'добрата мајка'

Идеална мајка не постои, не постои ниту идеален унифициран начин на одгледување деца, а сепак постојат илјадници книги и списанија кои говорат за тоа што е мајчинство, каква треба да биде мајката, како треба да се одгледува дете, како треба да се чувствува мајката... Честопати се наведува тврдењето дека за доброто на децата најдобро е мајките да бидат само мајки, односно да се посветат на одгледување, негување и грижа за децата, со што следи запоставување или ставање на 'пауза' на другите улоги во животот на жената, како што се на пр. улогата на вработена жена, улогата на сопруга, на пријателка итн. Ваквите „дефиниции“ за мајчинството и одгледувањето на децата го конструираат т.н. мит за „добрата мајка“. Во контекст на тоа, токму „жртвите“ на овој мит, мајките, во голема мера учествуваат во одржувањето на истиот. Мајките 'знаат' во што грешат другите мајки, а 'знаат' и често самите себе си да се критикуваат, дека не умеат и не можат да бидат совршени мајки, како оние од списанијата, рекламите, како оние замислените од некаков апстрактен колективен ум. Идеологиите во врска со мајчинството се бројни и имаат огромно влијание врз идентитетот на жените (врз оние кои се мајки, но и врз оние кои не се мајки), врз нивната себеперцепција, себевреднувањето, како другите ги доживуваат и вреднуваат, врз однесувањето, врз психосоцијалниот сегмент од животот, емоционалниот склоп, и конечно врз благосостојбата на жената мајка, но и на онаа која не е мајка. Идеологиите се раѓаат од митовите. Тие настануваат како комбинација на тесно поврзани филозофии и политички санкции од страна на културата (Johnston & Swanson, 2003-2). Идеолошките аспекти за митовите за „добра мајка“ не се неменливи и со текот на времето честопати се и контрадикторни, но се особено издржливи во нивната борба за опстанок. Митовите за „добрата мајка“ главно се однесуваат на постоењето на мајчинскиот инстинкт, природната биолошка опременост на жените со вештина за одгледување на детето; мајчинството како врвно задоволство и најисполнувачко доживување без кое жената не е целосно жена доколку не го искуси, односно, доколку не се реализира како мајка. Понатаму, виновникот доколку нешто тргне на-

опаку во одгледувањето и воспитувањето на детето е мајката, која за да одговара на овој мит мора да биде целосно посветена на детето, да знае што е најдоброто за детето, да ужива во оваа улога, да се жртвува, бидејќи колку повеќе се жртвува, толку е поблиску до идеалот на 'добра мајка'. Под терминот 'добра мајка' сè повеќе се подразбираат идеолошките аспекти на мајчинската нега и мајчинството, како и поимот хегемонско мајчинство (hegemonic motherhood) кој подразбира дека само интензивниот начин на извршување на мајчинската улога, а следствено на тоа и начин на одгледување на деца, е правилен и пожелен. Тоа подразбира дека жената треба целосно и единствено да се посвети на улогата на мајка (Goodwin & Huppertz, 2010). Овој поим, сметаат Гудвин и Хапац настанал благодарение на феминистичката работа. Оттука, тие сметаат дека под овој термин, хегемонско мајчинство, повеќе се подразбира сериозна социјална конструкција која врши притисок врз жените да прифатат одредени стандарди и идеали, врз основа на кои тие се проценувани и самите себе си се проценуваат. Според нив, овој поим, е поврзан со теориите за родова стратификација кои ја имплицираат субординацијата над жените:

„Жените може да знаат дека мајчинството е хегемонска форма, и да бидат свесни за нејзината улога во репродукцијата на родовата нееднаквост, но сепак, во голема мера остануваат нејзин субјект“ (p. 2).

Патријархатот може да се смета за генератор на идеологиите и митовите за мајчинството и „добрата мајка“, но гледано во однос на родот, лошиот третман кон жените, особено кон мајките, не е резултат само на однесувањето на мажите кон нив. Жените можеби и почесто ги пријавувале оние кои биле „вештерки“ и кои требале да бидат 'спалени на клада', жените биле тие кои вршеле осакатување на женските гениталии, и конечно, жените се тие кои најфреквентно и најжестоко ги критикуваат другите мајки во вршењето на мајчинската улога. Џонсон и Свонсон ова последното го нарекуваат 'војни меѓу мајките' (mommy wars), (Jonson & Swanson, 2004). Во својата студија тие ги истражуваат ефектите на различно-

то поимање за мајчинството и реториките кои владеат во однос на идеологиите помеѓу мајките. Нивната студија се однесува на 'војните' помеѓу вработените мајки и мајките домаќинки, кои се дома со своите деца, но истовремено говори и општо за заемно критикување, или попрецизно кажано, озборување меѓу мајките во врска со извршувањето на мајчинската улога.

Во студијата за претставувањето на мајките во магазините (Johnston & Swanston, 2003), Џонсон и Свансон ја детектираат двојната порака која им се испраќа на жените/мајките. Пораките за мајчинската улога, пласирани во медиумите ги зајакнуваат митовите за тоа каква треба да биде 'добрата мајка', но поради контрадикторноста на пораките, тие можат да бидат и штетни за родителите, особено за мајките. Од една страна во таквите пораки жените се третираат како 'природни мајки', а мажите како неспособни за мајчинска нега, а истовремено на мајките им се испраќа порака дека имаат потреба од подучување, стручна помош (од вообичаено) машки експерти, почнувајќи од породилната сала (докторите, гинеколози акушери) до успешно извршување на мајчинската улога (педијатарите). Контрадикциите во однос на мајчинството и мајчинската улога, сметаат Џонсон и Свансон, влијаат врз омоќувањето на мајките.

„Доколку мајките се омокени од страна на културата и се чувствуваат самоуверени во однос на нивните способности и улоги, тогаш тие нема да се чувствуваат дефанзивно, со потреба за оправдување на нивните лични постапки, преку оцрнување на постапките на другите мајки“ (р. 263).

Социологот Камерун Мекдоналд во студијата во врска со идеологиите за мајчинството и бариерите за родовата еднаквост (Macdonald, 2009) говори дека доказот за растечкиот догматски пристап кон мајчинството и одговорностите се очигледни во острата природа на дебатите во врска со одгледувањето деца. Според неа, идеологиите се создадени од страна на експертите (педијатари, невролози, експерти за детскиот развој). Нивните идеоло-

гии циркулираат како научни трудови на разни конференции и се шират по пат на масовните медиуми, како што се дневни весници, магазини, книги за детскиот развој. Мајките во различен степен ги прифаќаат и ги практикуваат овие експертски податоци (кои не се константни, туку се менуваат со текот на годините, при што она што важело пред 10-20 години повеќе не се смета за правилно). Како и да е, смета Мекдоналд, постои широко прифаќање на моменталните експертски идеологии во однос на одгледувањето на децата и мајчинските обврски. Иако педијатарите и детските психолози немаат намера да ги прават мајките да се чувствуваат мизерно кога пишуваат за потребите на детето, невозможно е да се пишува што им е потребно на децата, без истовремено тоа да подразбира што треба мајката да прави. Од друга страна пак, ова доведува до конфликт на митовите/конструктите. Од една страна е митот дека мајката интуитивно треба да знае како да ја врши мајчинската улога, да го одгледува детето, а од друга страна се експертските мислења и совети во однос на одгледувањето кои говорат за неспособноста на мајките да го прават тоа како што треба и поради тоа постои потреба тие да бидат подучени и советувани како да се грижат за своите деца. Камерун понатаму го преиспитува концептот на „интензивна мајчинска грижа или нега“ сметајќи дека токму студите и препораките од експертите го интензивираат и онака интензивниот начин на мајчинска грижа:

„Дури и научниците се согласуваат дека современите истражувања за детски развој, книгите со совети, списанијата за родителство и општиот сентимент на културата ги подигаат очекувањата од мајчинската нега толку високо што дури и за оние мајки кои се дома со своите деца ќе бидат под голем притисок да ги исполнат. За вработените мајки пак, овие очекувања, кои бараат целодневно присуство на мајката, како основен старател, по дефиниција е невозможно да се исполнат.“ (Macdonald, 2009, p. 415).

Уште една забелешка во однос на експертските совети е дека во таквите прирачници се користи родово неутралниот тер-

мин 'родители', а всушност овие совети се адресирани, речиси ексклузивно, до мајките.

И во македонското општество е зголемен бројот на списанијата кои се однесуваат на родителската улога, мајчинството и децата, кои несомнено имаат и корисен аспект за мајките. Потребата за анализа на овие содржина останува отворена и нужна за понатамошните истражувања од оваа област.

1.4. Вината на мајката

Доминацијата на идеологијата за мајчинството и митовите за мајчинската улога води кон реториките и митовите за вината на мајката. Оваа реторика говори дека мајката е одговорна, а со тоа и виновна доколку не се исполни крајната цел, а тоа е благосостојбата на детето. Познатите реторики се однесуваат на она: кога мајката е под стрес и детето страда и е под стрес, детето ја чувствува мајката, мајката треба да е смирена, здравјето на детето зависи од грижата на мајката, таа е виновна и за неговото однесување и (не)воспитување... Несомнено дека поврзаноста во периодот на симбиоза е изразен, несомнено дека семејната атмосфера влијае врз добросостојбата и однесувањето на децата, но она што е доминантно како дискурс е обвинувањето на мајките за негативните аспекти во однос на развојот на детето. Секако родителите се одговорни за своите деца, но за да се даде основано мислење во врска со тоа треба да се имаат предвид условите и состојбата во која се наоѓаат родителите. Одговорноста на мајката за развојот, воспитувањето, однесувањето на своето дете е изразена и се препознава главно во случаите кога од социокултурен аспект постои 'потфрлање' од страна на детето, односно кога детето нема да влезе во калапот на нормативноста. Сепак голем број 'обвиненија' се целосно неосновани и истите можат да предизвикаат сериозни штети во психолошката и социјалната сфера, како на индивидуата, така и на целата примарна група. Брайдоти во книгата „Номадски субјект“, делот *Мајки, чудовишта машини* (Брайдоти, 2002), говори за високата цена што ја платиле жените за сметка на потеклото на наकाците (деца родени со физичка или ментална попреченост). Таа осо-

бено го потенцира периодот на барокот и улогата на мајчинската имагинација при раѓањето:

„На мајката ѝ е речено дека ќе има вистинско влијание врз раѓање на наказно бебе доколку: а) *размислува* за страшни работи за време на половиот однос; б) *сонува* интензивно за нешто или некого; в) гледа во животни или лоши суштества (ова е комплексот на машините за копирање: доколку жената со одреден поглед со нејзините очи погледне во куче, на пример, тогаш таа ќе има моќ за пренесување на таа слика на фетусот и тоа ќе се роди исто такво, значи раѓање на бебе со лик на куче.“ (Браидоти, стр.123)

Браидоти наведува и еден пример од седумнаесеттиот век, на жена од некое француско село, која родила дете кое премногу личело на локалниот бискуп. Жената се бранела со „правото на гледање“ бидејќи толку интензивно гледала во бискупот за време на црковните миси и на тој начин го ископирала неговиот ликот во ликот на бебето. Животот на оваа жена поради тоа бил поштеден. Според ова, истакнува Браидоти, имагинацијата на мајката е толку силна колку што е и природната сила, но со цел да се потцени истата.

Вината на мајката се огледа и во некои од народните поговорки. Македонската народна поговорка: „брза кучка слепи кучиња раѓа“ во идејата да ја прикаже штетноста од избрзувањето на одредени постапки кај човекот е илустрирана токму преку лицето на мајката. Кучката мајка одлучува побрзо да се породи, не сака повеќе да ги носи децата кученца во својот стомак, таа не е доволно грижлива за децата, нејзе ѝ се брза за да роди. Поради ова предвремено родените кучиња, односно деца се слепи, кучката мајка е виновна.

Обидот да се исполни идеалот кој подразбира интензивното или хегемонското мајчинство никогаш не може да се оствари во целост. Ниту една мајка на светот не може во потполност да ги исполни наметнатите експертски препораки и очекувања од око-

лината за совршено одгледување, воспитување и грижа за децата. Особено што честопати постои неконзистентност, а со тоа не постои цврст стандард за одредени прашања произлезени од овие експертски препораки. Не смее да се занемари и неделивоста на мајчинството од домашните обврски. Доколку се грижи за негата и здравјето на своите деца, домот мора да биде чист, храната треба да биде домашно приготвена и од здрави продукти, облеката мора да биде испеглана за дезинфекција од евентуални вируси и бактерии, а истовремено не смее да се изостави квалитетно поминато време со своето дете, итн. Користејќи ја познатата фраза на Марија Антоанета, во однос на интензивното мајчинство, споменатиот американскиот психолог Шари Турер вели дека експертите за детски развој толку ја занемаруваат мајката кога говорат што се му е потребно и на кој начин треба да се одгледува детето, не земајќи ја предвид реалната состојба и можност тоа да се исполни, тие уште само што не рекле: 'тогаш нека јадат колачи' (Thurer, 1994).

Една од најтешките работи во однос на мајчинството и вината на мајката е исполнувањето на митот за мајчинството како најисполнувачкото и ултимативно доживување од страна на мајката. Турер (Thurer, 1994), нагласува дека во својата долгогодишна психотерапевтска пракса не се сеќава дека третирала некоја мајка која не крие срамна тајна за тоа како нејзиното однесување или чувства го оштетиле детето. Популарната култура имплицира дека децата се исклучително деликатни суштества кои подлежат на ранливост поради нашите особености или недостатоци. Силата на идеологиите за мајчинството всушност нè прави критички настроени и кон практиката на мајчинството, особено кон самите себе. Самата психоаналитичка теорија, смета Турер, не е наклонета кон мајките:

„Доколку мајката е премногу инволвирана со своите деца таа може да биде обвинета дека е премногу заштитнички настроена, дека не им дава доволно простор и слобода на своите деца. Доколку не е доволно инволвирана, тогаш на неа може да се гледа како на ладна мајка, или нарцисоидна. Некои психотерапевти се толку сигурни дека лошата мајчинска нега и одгледување-

то е причина за сите понатамошни начини на однесувања кои ги откриваат на третираниите пациенти“

(р. хxi).

Уште една поговорка која прецизно ја отсликува оваа „експертска“ препорака е: „На децата треба да им се дадат корења и крилја.“ Но, која е точната мера за идеална инволвираност кон децата? Како може тоа точно да се измери, или пак, да се дозира, како да бидеме сигурни дека сме доволно инволвирани, но и дека им даваме доволно слобода? На овој начин владее анксиозност при изведбите на мајчинската ролја. Токму поради неземањето предвид на желбите, потребите, можностите и ограничувањата на мајките, препораките од експертите не можат да бидат целосно исполнети, а оттука произлегува и прашањето, доколку не е возможно да се исполнат дали може да ги сметаме за нужни при практикувањето на мајчинската улога. Вината на мајката е силно потхранета од идеологиите за мајчинството. Притисокот од овие идеологии како да го моделира мајчинското искуство и битисување. Турер тоа го опишува на следниот начин:

„Моќта на мајката е моќна работа... Огромната важност на мајчинската љубов е потхранета од гигантската колективна желба за совршена мајчинска нега... Не е ни чудо што мајките се преплашени од сопствената моќ. Сепак, дури и ако мајката е толку семејна, таа престанува да постои. Таа постои телесно, се разбира, но нејзините потреби како личност биваат ништовни и неважни... Нејзините лични желби или исчезнуваат или се трансформираат, со што стануваат идентични на оние на детето. Штом таа ќе го постигне мајчинството, жената мора да го предаде својот поглед на свет.“

(р. xvii)

Американската поетеса и феминистка Едриен Рич во „Од жена родено“ (Rich, 1986) го објаснува и го разликува мајчинството како институција од мајчинството како искуство. Мајчинството како ин-

ституција е конструкција на патријархатот. Настаната под влијание на идеологиите и митовите кои владеат за мајчинството, каква треба да биде мајката, што треба да прави, како треба да се чувствува. Мајчинството како институција има огромно влијание врз целокупниот живот на жената мајка, притискајќи ја во еден нормативен капац, кој никому не може да му биде по мерка, а токму тежнењата да се вкалапиме во него го прават животот на мајката обвинен во незабележливо, а постојано измачување. Рич, преку личното искуство, инспирирана од влијателноста на релацијата мајка ќерка врз женскиот идентитет, говори за тежината на мајчиното чувство на вина и вечната конфузија преку прашањата: „Дали го правам тоа што е исправно? Дали правам доволно? Дали правам премногу?, произлезено токму од институцијата на мајчинството, која ги наоѓа сите мајки помалку или повеќе виновни за неуспехот кон своите деца“ (р. 223)

Во своето истражување за децата, семејството и работата и „вината на мајката“, социолозите Тери Арендел и Анита Гари (Arendel & Garey, 1999) го поставуваат прашањето за тоа дали е возможно да се прави истражување каде што главниот истражувачки фокус ќе бидат децата, а истото да биде ослободено од културната тенденција за обвинување на мајката за одреден исход кај децата. Како што наведуваат тие, вината на мајката не е нов феномен. Уште во 40-тите и 50-тите години од минатиот век мајките биле обвинувани за случаи на аутизам, шизофренија, емотивни нервни сломови кај војниците, хомосексуалност. Во 60-тите мајките биле одговорни за бунтовноста и политичките протести, злоупотребата на дроги, сексуалните активности, допаѓањето на рокенрол музиката. Во 70-тите и 80-тите се додадени дополнителни проблеми за кои се обвинуваат мајките, како на пример, мокрењето во кревет, агресивното однесување, проблемите со учењето, далтонизмот и други. Авторките потенцираат дека критикувањето на културната тенденција за обвинување на мајките за сите негативни исходи, не значи дека дел од мајките навистина не влијаеле и не влијаат негативно врз одредени негативни исходи кај децата, но она за што мора да постои свесност и она што се критикува е постоењето општата културна инклинација кон обвинување на групата мајки. Ваквите обвину-

вања придонесуваат за претпоставката дека мајките се неадекватни и неподобни за одгледување на деца и дека нивното влијание врз децата е штетно. Истовремено тоа е штетно и за изведбата на мајчината улога, бидејќи мајката е обременета со товарот на вина и анксиозност. Иако најчесто во истражувањата во врска со семејството и децата се користат термините родители, родител, Арендел и Гари нагласуваат дека таквите термини ја замаглуваат социјалната реалност, бидејќи студиите кои се занимаваат со ваквата проблематика и кои користат неутрални термини, не даваат јасна слика за различните заложби во негата и грижата за детето и неговите различни потреби, и дека сето тоа на поинаков начин влијае врз мајките и татковците, односно, родителството поинаку ги афектира мајките од татковците. Но како што кажува социологот Рајт Милс:

„Она што го доживуваме во различни и специфични средини...честопати е причинето од структурните промени. Оттука, за да се разберат промените на мноштво лични средини, ние имаме потреба да погледнеме подалеку од нив... Да се има свесност за идејата за општествената структура, истата да се искористи со сензибилитет, значи да се биде способен за следење на поврзаностите меѓу голем број различности од милјето.“ (Mills, 1959, p. 10)

Милс смета дека токму со помош на социолошката имагинација е возможно да се детектираат и да се образложат влијанијата и поврзаностите на различните општествени и културни контексти. Земајќи ја оваа перспектива во истражувањата кои се однесуваат на семејството, децата, родителството, се истакнува потребата истите да се истражат на начин кој ќе ги инкорпорира различните конекции меѓу ситуациите, идеологиите, како, на пример, оние на капитализмот и на патријархатот кои претставуваат срж на општеството, влијанијата во општествената група, со цел да се разјаснат и да се детектираат заемните поврзаности и условености произлезени од општествениот контекст. Според Арендел и Гари, токму вак-

виот емпириски приод во истражувањето, кој ги поврзува индивидуалните животи и општествениот контекст, може да придонесе за избегнување на културната тенденција на 'обвинување на мајките' (1999, p. 7).

Но да се вратиме на едно од најтешките, дури и сведени на табу-рашања за негативните чувства кон децата.

„И покрај тоа што децата нè исполнуваат со космичка радост, и покрај тоа што сме спремни да ги штитиме со жестокоста на една лавица, бранејќи ги своите млади, тие, исто така, повремено предизвикуваат во нас таков гнев, фрустрации што тешко ни е овој бес да го препознаеме како наш. Ако мајчинството е најпрекрасниот однос, а честопати ни наплаќа за тоа, тогаш тие моменти на непријателство мора да се неприродни, предавнички, уништувачи на сè што е нормално, добро, пристојно. Тоа што резултира во двоумење во самите себе, не е нешто за што често се зборува. Мајките може да се шегуваат со тоа, но не зборуваат за тоа сериозно. Постои културолошки заговор за молк.“
(Thurer, 1994, p. xiv)

Турер, аргументира дека општеството одбива да го дознае искуството на мајката, за тоа како мајчинството ја трансформира жената.

„Да се признае дека постои внатрешен конфликт во однос на мајчинството е еднакво на тоа да се биде лоша личност, тоа го издава табуто, и уште полошо, тоа се доживува како изневерување на сопственото дете, ... бидејќи е задолжително да се ужива во мајчинството.“
(p. xiv)

Турер понатаму говори како ова ги тера мајките да работат на тоа да уживаат во мајчинството, обидувајќи се да се подобрат во таа улога, да ги закопаат неприфатливите емоции, или барем да ги

скријат, иако таа смета дека тоа е бесмислено: „оваа турбулентна внатрешна војна не само што е невозможно да се добие, туку, иронично, може да создаде поголеми загуби, токму на оние кои сакаме да ги спасиме“ (р. xv). Токму таквите емоции, проследени со однесувањето што ги изразува, или пак можеби уште полошо, со потиснување на таквите емоции, неизразување, неискажување (бидејќи не сакаме да им наштетиме на децата, а и не сакаме да бидеме „лошата мајка“) создаваат чувство на лично потфрлување. Идеализираните очекувања од мајчинството не се исполниле, мајчинското искуство не одговара на идеологијата, и токму ова честопати доведува до психолошки состојби кај мајката кои медицинските експерти би ги дефинирале како постпородилна депресија, патологизирајќи го ова искуство и девалвирајќи ја мајката, а без притоа да се укаже и да се посочи на кој начин социокултурно наметнатите идеологии го продуцираат таквото доживување, бидејќи од мајките се очекува тие силно да го доживеат и да постапуваат во согласност со „природно“ дадениот мајчински инстинкт.

1.5. Мајчински инстинкт

Една од компонентите кои честопати се поврзуваат со остварувањето на митот за „добра“ мајка е поседувањето на мајчинскиот инстинкт. Доживувањето и однесувањето на мајките во поглед на одгледувањето на децата, започнувајќи уште од првичните мигови по раѓањето на детето, честопати се дефинира и препишува на постоењето на таканаречениот мајчински инстинкт. Можеби еден од најцврстите аргументи на нормативно-патријархалниот дискурс во однос на мајчинството и 'природната' улога на мајката, кој речиси не подлежи на анализа преку еден интередисциплинарен или барем мултидисциплинарен научен пристап е токму постоењето на мајчинскиот инстинкт. Но да тргнеме од дефинирањето на поимите инстинкт и мајчински инстинкт.

Една од најдобрите и најстарите дефиниции на поимот инстинкт е онаа на психологот Вилијам Џејмс (William James, 1890). Според него инстинктот претставува „способност за делување на таков начин што ќе произведе одреден исход, без претходна еду-

кација во поглед на изведбата“ (James, 180, p. 383). Во согласност со оваа дефиниција е и дефиницијата дадена во Оксфордскиот речник на англиски јазик (Oxford English Dictionary) која го дефинира инстинктот како вродена тенденција за однесување на одреден начин, без претходно расудување или обука.

Оттука, може да се изведе и дефиницијата на мајчинскиот инстинкт, како некаква вродена потреба за создавање на дете/деца и вродена вештина за одгледување на детето. Ова би подразбирало дека мајчинскиот инстинктот е всушност резултат на човековата биологија која го оневозможува личниот изборот дали да се биде мајка или не, и кој како биолошка предиспозиција го детерминира начинот на кој мајката треба да се однесува во врска со реагирањето и одгледувањето на своето дете. Сè спротивно на ова би било девијација на природата, неприродно, ненормално. Но, што покажуваат истражувањата на оваа тема.

Иако терминот мајчински инстинкт е општоприфатен во секојдневниот говор, сепак за него не постои цврста научно прифатена дефиниција. Се претпоставува дека тој би претставувал природна/вродена тенденција кај мајките за одреден начин на однесување и реагирање кон своето дете/деца. Но дали е тоа навистина така, дали кај мајките навистина постои вроден инстинкт кој ги упатува на правилно однесување и реагирање во врска со сопствените деца, со што би се овозможила правилна нега и начин на одгледување, со цел да се продолжи развојот и постоењето на човековиот род. Истражувањата кои се однесуваат токму на инстинктите и вродените предиспозиции се област на истражување на природните науки, медицината и биологијата. Интересот, токму за истражување на мајчинскиот инстинкт од страна на научниците од општествените науки е особено засилен кон крајот на минатиот век до денес. Поврзувањето, пак, на општествените и природните науки во однос на ова прашање може да се најде во истражувањата од областа на антропологијата, како една холистичката наука за човекот. Едни од позначајните истражувања и трудови во однос на постоењето на мајчинскиот инстинкт и мајчинството се сетот на дела произлезени од дводецениските антрополошки истражувања на Сара Блафер Хрди (Sarah Bluffer Hrdy) во врска со човечката природа, мајчински-

от инстинкт, природната селекција, мајките и доенчињата. Хрди е американски антрополог и приматолог која има многу придонесено за Социјалната биологијата. Во своите дела настанати од овие истражувања: „Мајка природа: историја на мајките, доенчињата и природната селекција“, „Мајка природа: Мајчинските инстинкти и како тие го обликуваат човековиот род“, како и нејзините познати предавања насловени како: ‘Мајки и други’ и ‘Минатото, сегашноста и иднината на човековото семејство’, Хрди на некој начин ги преобмислува и ги дополнува теориите на еволуционизмот на Дарвин, вклучувајќи, според неа, една многу важна компонента во еволуционизмот, а тоа е женското репродуктивно однесување, за кое смета дека е потполно занемарено во еволуционистичката теорија. Таа ги преиспитува првобитните еволуционистички претпоставки кои говорат за пасивната женска репродуктивна улога, спротивставувајќи ги со феминистичките еволуционистички теории, како и со резултатите од своите истражувања и оттука ги поставува своите тези за женското репродуктивно однесување. Според неа користењето на фразата ‘мајчински инстинкт’, употребувана во секојдневниот живот, која се однесува на љубовта или безусловната љубов кон децата е проблематична, особено земајќи ги предвид насловите во медиумите кои говорат за разни видови на запоставувања на децата, злоупотреба на децата, напуштање на децата, инфантицид и сл. од страна на мајките (Hrdy, 2001). Како ризик фактори кои влијаат на ваквите однесувања на мајките таа ги наведува: мајки кои се на тинејџерска возраст, премала временска оддалеченост меѓу раѓањата, недостаток на социјална помош и сл. Но да се навратиме на нејзините антрополошки наоѓања. Имено, нејзините долгогодишни истражувања на ленгурите, тамарините, другите примати, но и на луѓето, укажуваат на користење на широк дијапазон на однесувања од страна на женките во однос на репродукцијата и одгледувањето на потомците. Хрди аргументира дека жените не се ‘природно’ или ‘суштински’ мајки. Според нејзе мајчинството не е инстинктивно, туку зависи од низа околински и индивидуални услови во кои се наоѓа жената. Во илјадниците часови посветени на набљудување на разни видови примати таа забележува дека напуштањата на малечките од страна на мајките кај другите примати

било екстремно ретко, за разлика од луѓето. И покрај ваквите примери, постоењето на мајчинскиот инстинкт во секојдневниот говор не било доведено во прашање.

„На тоа да се биде женско се гледа како на синоним за одгледување и нега на колку што е можно повеќе потомци. Не е ни чудо што за мајчинските одговори (однесувања) се смета како на рефлексивни и автоматски, исто како и неизбежното контрахирање на утерусните мускули кои го притискаат бебето надвор кон светот. Оваа посветеност беше сумирана под научната, според призивот, етикета: 'мајчински инстинкт'.“
(Hrdy, 2001, p. 63)

Според тоа мајките кои ги напуштаат своите деца се неприродни, а оние коишто чувствуваат амбивалентност кон децата би морало да посетуваат психосоветување. Хрди, со оглед на овие констатации ја доведува во прашање и 'природноста' на мајките кои не остануваат дома, за посветено да се грижат за своите деца.

„Но што ако луѓето, кои според социјалните конструкционисти се со повисоки мозочни функции и навидум неограничени капацитети за јазик и симболичко мислење, оперираат поинаку од животните, надминувајќи ја 'природата'? Накратко, што ако мајчинскиот инстинкт се изгубил кај човечкиот вид? Ако посветеноста кон доенчињата е научена емоција, тогаш не е ни чудо тоа што однесувањето кон децата варира толку многу.“
(Hrdy, 2001, p.63)

Оттука, според неа мајчинските емоции односно сентименти се во поголема мера општествено конструирани, отколку вродените биолошки реакции. Со ова и полесно може да се објасни и фактот што и самите жени во различни периоди од животот различно реагираат и се однесуваат во зависност од различните околности во кои се наоѓаат.

Хрди, исто така, се служи и со меѓукултурен пристап во однос на искуствата од раѓањето и мајчинството, при што констатира дека постојат големи разлики во однесувањето и практиките на мајките во зависност од културниот контекст во кој се наоѓаат. Преиспитувањето на постоењето на мајчинскиот инстинкт Хрди го објаснува не само користејќи ги анализите на мајчинското однесување кај приматите, туку и со помош на историскиот преглед во однос на разликите во одгледувањето на деца кај мајките во различни временски периоди и различни културни контексти. Според неа, луѓето како и другите видови примати, особено лангурите, се 'колективни одгледувачи'. Оттука опстанокот на човечкиот род зависи од заемното одгледување и помагање во одгледувањето на најмалите. Мајките низ историјата, а и денес, не би можеле да одгледуваат поголем број деца сами, без помош од таткото или други таканаречени ало-мајки (allo-mothers). Ало-мајките се женски членови, како на пример, помладите женски членови од семејството, баби, тетки, другарки и сл. кои и помагаат на мајката во одгледувањето на децата. Како што беше споменато и на почетокот на оваа книга во минатото се користеле и доилки (wet-nurses) кои најчесто за одредена сума на пари биле ангажирани од страна на побогатите семејства. Токму оваа 'индиферентност' кон децата, наведува Хрди, од страна на биолошките мајки, кои и покрај тоа што имале млеко не ги доеле своите деца, станала главен аргумент на феминистките кон крајот на 20-тиот век, поткопувајќи го поимањето за постоењето на мајчинскиот инстинкт.

Инфантицидот, пак, според Хрди бил применуван најчесто во случаи кога не постоела асистенција во одгледувањето на децата, кога имало ограничување во залихите и средства за егзистенција, но и кога немало пристап кон други форми на контрола на раѓање. Различните услови и околности произвеле широк дијапазон на однесувања на мајките, од крајна посветеност со воодушевувачка љубов, до целосно запоставување на децата. Мајките, според Хрди, ги адаптираат мајчинските напори според околностите во кои се наоѓаат, а не според јачината на внатрешниот и вроден мајчински инстинкт. Од медицинска гледна точка, се смета дека напуштањето на детето е полесно да се направи во првите 72 часа,

кога сè уште не настанале силните хормонални и невролошки промени кај мајката, предизвикани од експлозијата на хормони кои се излучуваат, особено доколку се дои детето, како на пример, окситоцининот кој предизвикува контрахирање на матката и зголемено чувство на задоволство. Но прашањето е колкава е силата на биологијата наспроти општествениот, културен контекст, ставени во костец со поединечниот психолошко емотивен склоп на личноста.

И кај останатите животински видови условите се од големо значење за репродукцијата и за реакциите на мајчинскиот организам. Имено, кај оние кои се повеќе лишени од основни извори за живот, се послаби и поистоштени и кај нив најчесто доаѓа до елиминација на бременоста по пат на спонтан абортус. Новите мајки, и кај животните, се помалку успешни во одгледувањето на првиот пород отколку поискусните. Со ова, наведува Хрди, кај луѓето уште повеќе најдобриот 'противотров' за мајчинското неискуство е асистенцијата од членовите од примарната група (семејството). Таа ја потенцира важноста на асистенцијата во одгледувањето на најмалите кај приматите, која е од клучна важност и наместо прашањето зошто мајките секогаш се грижат за бебињата, треба да се запрашаме зошто мајките не ја делегираат почесто одговорноста во одгледувањето на најмалите. Мајките генерално од сите видови примати примарно се грижат за бебињата. Бебињата од човечкиот род, за разлика од другите животински видови, се најранливи, најкревки, односно се потполно неспособни себеси да се одржат во живот и да ги задоволат основните егзистенцијални потреби. Кај голем број животни малечките покажуваат самостојност уште од самото раѓање, односно за нив е потребна многу помала асистенција и грижа од страна на мајката или од другите членови на групата. Сепак луѓето, односно, во најголема мера, мајките се грижат за своите беспомошни бебиња. Тоа не е ни чудо, особено ако се земе предвид дека бебињата се неодоливи, со своите крупни очи, тркалезно лице, големи меки образи. Неодоливоста на бебињата, наведува Хрди, предизвикува зголемено ниво на пролактинот не само кај биолошките мајки туку и кај ало-мајките. Кај некои од овие ало-мајки доаѓало дури и до производство на млеко, иако тие не се биолошки мајки на детето и никогаш не биле бремени и не ро-

диле дете. Од друга страна пак, хормонални промени се јавуваат и кај мажите. Имено, нивото на тестостерон кај мажите опаѓа за 30% по раѓањето на бебето. Тоа што го потенцира Хрди, а што оди и во прилог на разбивање на митот за мајчинскиот инстинкт, е дека не се само мајките тие кои се способни да ги одгледуваат децата, туку бројни примери на грижливи татковци се покажале како попосветени за благосостојбата на доенчињата, отколку емоционално неприврзаната мајка. Оваа поента била превидена во првичните студии, бидејќи било земено здраво за готово дека мајките еволуирале како единствени одгледувачи на малечките. Историски гледано навистина мајките или женските членови на семејството се тие кои се грижат за најмалите, но она што е важно е дека подеднакво добро можат да се грижат и татковците. Поради оваа, главно културолошка поставеност, посветеноста на мајката (или на родителот) е главниот услов за опстанокот на бебето, а нејзината посветеност пак во најголема мера зависи од нивото на помош кое таа го добива (р. 97).

Британската професорка по психологија, Пола Николсон (Nicolson, 1999-2) го истражува, како што го нарекува таа, митот за мајчинскиот инстинкт преку проучување на постнаталната депресија кај мајките. Николсон аргументира дека несомнено многу жени чувствуваат моќна, понекогаш дури и преголема желба да имаат деца. Ова е особено изразено кај оние жени чии фертилитет е одложен или се борат со стерилитет, но не треба да се занемари и фактот дека е во пораст и бројот на жени кои изразуваат желба да останат без деца. Прашањата кои ги поставува Николсон во однос на мајчинскиот инстинкт се зошто сите жени немаат желба за деца, зошто многу од жените не ја прифаќаат улогата на мајки кои остануваат дома да ги чуваат своите деца, туку се определуваат паралелно да ја водат својата кариера, како и зошто многу жени се успешни во т.н. неженствени активности и задачи. Според горенаведените дефиниции на мајчинскиот инстинкт, премалку простор е оставен за индивидуалните разлики кои јасно се среќаваат во родовите улоги, и според кои жената успешна во својата кариера би била аберација, неприродна. Наместо ова, Николсон го прифаќа гледиштето на Елизабет Бадинтер која мајчинскиот инстинкт го

дефинира како човечка емоција, што како и секоја емоција е несигурна, кршлива и несовершена. Како пример за ова повторно се наведуваат историските варијации на мајчинското однесување, што некогаш рефлектира интерес и посветеност кон децата, но некогаш не.

„Постојат многу малку научни и историски докази за мајчинскиот инстинкт или тоа дека мајките и доенчињата веднаш и автоматски се поврзуваат и покрај настојувањата на бабиците во создавањето на соодветна постнатална околина. Она што е очигледно е дека жените кога ќе добијат деца (без разлика дали се тие планирани или не) тие најчесто се трудат најдобро што можат да се грижат за нив и најчесто ги засакуваат.“
(Nicolson, 1999-2, p. 170)

Николсон го поддржува стојалиштето според кое инклинацијата на жените кон мајчинската улога се гледа како генерално условена од социјалниот фактор, притисоците од општеството и врсниците, како некакво верување во она што треба (и е нормално) да се прави на одредена возраст.

„Училиштето, семејството, медиумите, сите дејствуваат во насока на зајакнувањето на оваа слика, норма, која генерално на мажите им ги препишува цртите кои се општествено пожелни... на сите девојчиња им се презентира една идеализирана слика за мајчинството и многу од нив се несвесни за поттиснувачките состојби, со што мајчинството останува еден од најпозитивните аспекти на семејните улоги за многу девојчиња.“
(p, 172)

Сепак, таа нагласува, и покрај непретпоставените, честопати и амбивалентни доживувања од мајчинството, жените се одлучуваат да станат мајки бидејќи и покрај сите тешкотии мајчинството носи и бројни позитивни страни и задоволства. Според неа постна-

талната депресија која се јавува како резултат на тешките животни промени и социјалната изолација, кои всушност се многу чести во првиот период од мајчинството, е поприродно мајчинско доживување отколку недоживувањето на никаква потешкотија. Проблемот лежи во тоа што овој настан, мајчинството, се очекува да биде исклучиво среќен момент за мајката, поткрепен и во реториката на останатите членови на семејството, медицинскиот персонал и општеството. Токму овој конфликт на претпоставеното и реалното мајчинство, според Николсон, води кон постнатална депресија. А постнаталната депресија, аргументира таа, го руши очекувањето мајчинскиот инстинкт да ја води мајката природно во својата мајчинска улога, бидејќи во тој случај постнаталната депресија би значела дека релативно голем процент на мајки не успеваат да се адаптираат адекватно на мајчинството, што е апсурдно доколку тврдиме дека постои вроден мајчински инстинкт кој би го обезбедил тоа.

„Депресијата потенцијално е однесување во врска со адаптацијата – таа го рефлектира проблематичниот контекст за мајчинството/родителството донесено од страна на еден особено патријархален, капиталистички систем во САД и Западна Европа. Жените стануваат депресивни откако ќе станат мајки поради тоа што ја губат моќта, изборот и автономијата. Тие стануваат само жени или мајки штом добијат бебе – аморфен социјален конструкт кој ги лишува од нивниот идентитет, економска и социјална независност“.

(p. 178)

Социологот Милиќ (Милиќ, 2001) пак, слично на Хрди ги истакнува разликите во однос на децата како вредност и разликите по ова прашање во различни временски и историско-културни периоди. Според неа, „детецентричноста“ како практика, став и однесување од страна на родителите, се засновала на новата проценка на детето како вредност. Детето како централна фигура во семејството се јавува дури на почетокот на 20-тиот век. Претпостав-

ките за ова, според Милиќ се новите истражувања од тој период, особено оние на Фројд, во врска со големото и клучно значење на овој период од животот, раниот сексуален развој на децата и проблемите што ги создава овој развој во процесот на стабилизација на возрасната личност. Исто така, и развојот на социолошката теорија, која во своите главни теориски размислувања ја става социјализацијата во средиштето на општествената репродукција. И на тој начин, оваа новооткриена вредност на детето добило значење на „животен проект“ за родителите. Децата станале човечкиот капитал, иднината, инвестицијата во иднината. Овој концепт на детето од страна на родителите, како што кажува Милиќ, подразбира безгранично подредување на родителите на интересите на детето, односно жртвување за детето. Сето ова во согласност со идеологијата која ги произвела митовите за „добра мајка“ и „лоша мајка“ ја создава и потребата за истакнување на мајчинскиот инстинкт, како особина која ја имаат и ја доживуваат „вистинските мајки“.

Нишката којашто може да ги поврзе горенаведените сегменти лежи во нешто трето. Тоа е нешто што стои наспроти биолошките капацитети и социјалните културолошки услови и поставеност, а тоа е човековата способност и капацитет за емпатија и сочувствување. Хрди (Hrdy, 2001) проучувајќи ги опстанокот и развојот на човечкиот род, при што како главен услов на опстанокот го издвојува заедништвото и соработката во одгледувањето, аргументира дека она што не прави способни да соработуваме и заеднички да дејствуваме во одгледувањето и грижата на најмалите е капацитетот за емпатија.

„Капацитетот за емпатија е уникатно добро развиен кај нашиот вид, до таа мера што многу луѓе (вклучувајќи ме и мене) веруваат дека покрај јазикот и симболичкото мислење, таа (емпатијата) е она што нè прави луѓе. Ние сме способни за сочувство, разбирање на туѓите стравови и мотиви, копнеж и суети. Трошиме време и енергија грижејќи се за луѓе што не ги ни познаваме, бебиња оставени во контејнер, заболени дечиња

од СИДА во Африка... Никој не се сомнева дека рибите имаат корист од видот. Но сепак видот одгледан во тотален мрак, риби кои живеат во длабоките морски јами, не успеале да го развијат визуелниот капацитет. По патот на еволуцијата, неизразените црти се губат, исчезнуваат со тек на време. Малечките од овие риби кои живеат во темните јами дури и да се одгледуваат во светлина нема да бидат способни да го развијат видот... Доколку човечкото сочувство се развива само под одредени околности и доколку голем број од нашиот вид успеат да преживеат во услови без развивање на сочувство, не би правело разлика колку оваа црта на нашите предци им била потребна. Тогаш таа би како видот за риби кои живеат во длабоките темни јами.“
(Hrdy, 2010, p, 1)

Мислењето и искуството во врска со мајчинскиот инстинкт беше дел од темите за кои се зборуваше со интервјуираните мајки од ова истражување. Деталите во однос на ова прашање како и нивните одговори се претставени во истражувачкиот дел од книгата. Но, она што досега може да се заклучи во врска со умешноста и со способноста на мајките да ги одгледуваат своите деца е дека тоа не е нешто што автоматски се стекнува откако ќе се роди детето, туку се учи по пат на усвојување на улогата, од примери и во процесот на социјализација. Друг доказ дека изведувањето на мајчинската улога е од општествен, а не од биолошки карактер е тоа што доколку биолошкиот аспект беше толку силен немаше да постојат толкави варијации во изведбата на мајчинската улога, особено во различните временски периоди, нити пак мајките кои посвоиле дете ќе беа сметани за добри родители. Таа, како и сите останати општествени улоги во најголема мера подлежат на претходно наведените начини на учење по модел и социјализација, стекнати во конкретни социјални и културолошки услови, а филтрирани преку личниот психолошко емоционален профил. Способноста за сочувствување и емпатија не зависи од биолошкиот факт - да се има свое биолошко дете, бидејќи и мајките на посвоени деца доживуваат еднаква

поврзаност и интуитивност во однос на децата. Уште поважно е да се истакне дека оваа особина и не е ограничена само на мајките, туку се јавува и кај татковците, бабите, односно кај оние лица кои се грижат за децата. Иако не смееме да ги запоставиме личните искуства на мајките, нивното силно доживување, претчувствување, особено кога ќе се случи некој непосакуван исход, сето ова повеќе говори за поседување на мајчинска интуиција, отколку на инстинкт. Гледано од психолошка гледна точка, интуицијата е сознание што не е искусствено, односно можноста да се заклучи нешто без притоа да се употреби разумот. Јунг, на пример, ја дефинира интуиција како 'перцепција преку несвесното', при што свеста - перцепцијата се користи само како појдовна точка, преку која се раѓаат идеи, слики, можности, начини, надвор од ситуација, преку процес кој најчесто е несвесен (Jung, 1921). Според него, личноста која е повеќе интуитивна дејствува, не врз основа на рационално расудување, туку под влијание на огромниот интензитет на перцепцијата.

Ваквото гледање на доживувањето на мајките, како интуиција, во однос на своите деца се создава во самиот процес на емоционално поврзување со детето/децата. Спремноста, начинот на дејствување и постапување со децата се гради токму врз основа на оваа поврзаност произлезена од капацитетот за емпатија, и која раѓа помалку или повеќе силни емоции меѓу мајката и детето, односно меѓу личноста која се грижи за тоа дете и детето. Генерално во македонското општество, како и во другите општества, грижата за детето доминантно е во рацете на мајката. Оттука постојаното активно и пасивно надгледување на детето, способноста да се воочат и најсуптилните промени кои би укажувале, на пример, на некое влошување во здравствената состојба или незадоволство, повреденост на детето од страна на врсниците, поткрепено со интуицијата што произлегува од зголемената емпатичност создадена во процесот на поврзаноста со детето, доведуваат до силно чувствување (од страна на мајките) на состојбата на детето.

1.6. Социјални конструкции кон жените кои немаат деца

Мајчинството, како социјална категорија, и улогата на мајка не ги афектира само оние жени кои станале мајки. Напротив, мај-

чинството како институција има огромно влијание и врз оние кои не се мајки, а кои се наоѓаат во репродуктивно доба од животот. Социјалниот аспект во животот на жените, кои поради одредени причини не станале мајки, во голема мера се 'моделира', според нормативно прифатената мајчинска улога. Одреден процент од жените, без разлика дали станува збор за мажени жени, жени кои живеат во партнерство или жени без партнер, остануваат без деца. За дел од нив ова е резултат на биолошката неможност (неможноста да се забременат и да се роди биолошко дете, неплодност на мажот) или социјалната неможност (немањето партнер) да се стане мајка, иако тоа е посакувана состојба и идентитет. Но, постои и категорија на жени кои не сакаат да имаат дете, не сакаат да станат мајки. За овие последните, бездетноста е личен избор и одлука на жената или на емотивните (брачните) партнери. Дефинициите за овие жени главно вклучуваат неколку категории: жени кои се во фертилен период, но кои изјавуваат дека не сакаат да имаат деца; жени кои се во фертилен период, и кои медицински извршиле стерилизација; или жени кои не се повеќе во фертилен период, но кои и додека биле плодни одбрале да немаат деца (Kelly, 2009, p. 157).

Социјалните конструкции околу жените кои немаат дете одат во насока на осудување, стигматизирање, маргинализирање. Бездетноста може да се разгледува како другата страна, односно, опачината од идеологиите кои се однесуваат на мајчинството. Во однос на ваквите идеологии говори и британската професорка по социјална и културна историја, Ејлин Јео (Eileen Yeoo), во врска со конструкциите за мајчинството вели: „оние кои имаат моќ да ги конструираат културните значења ја сметаат женственоста како синоним на мајчинство.“ (Yeoo, 1999, p. 202). Во принцип сите општества се повеќе или помалку пронаталистички ориентирани и оттука на доброволната бездетност се гледа со неодобрување, односно предизвикува негативна перцепција и реакции кај другите. Жените или сопругите кои по сопствен избор остануваат без деца, најчесто биваат изложени на притисоци од блиските и од околината да имаат дете. Истовремено овие жени, како начин да се справат со стигмата што ја добиваат од околината, се користат со негативни стереотипи кон мајките, како на пример дека мајчинството е бари-

ера за личниот развој, за големи постигнувања во кариерата, лична исполнетост, слобода и задоволство во бракот (Callan, 1983, p. 180). Стереотипите доаѓаат од двете страни, и од страната на тие кои се родители и од страната на оние кои не се родители, односно кои одлучиле да не станат родители. Причините за ваквата ситуација можат да се најдат во тешкотиите со кои се соочуваат и едните и другите. И двете страни се соочуваат со тешкотии, едните од проблемите и тешкотиите кои ги носи родителството, а другите од неприфаќањето и осудата од страна на околината поради тоа што не се родители. Стереотипите можат да бидат и резултат на одбранбениот механизам од одредена фрустрацијата. Овој тип фрустрација не е поради неможноста да се постигне посакуваниот исход, туку поради тешкотиите со кои се соочуваат барајќи начин да го оправдаат својот избор за имање деца или пак за бездетност. Овој механизам во социјалната психологија е познат како рационализација, или таканаречениот принцип на „кисело грозје“, или „благ лимон“.²⁴ Стигматизирањето во однос на неродителството по избор е особено изразено за жените. Имено, пронаталистички ориентираните општествата ја вреднуваат мајчинската улога и на тој начин ја обезбедуваат тенденцијата и тежнењето на жената да се оствари во таа улога, а доколку пак некоја жена одлучи да не стане мајка, таа може да биде презрена или осудена поради својата себичност, емоционална незрелост и сл. Од друга страна пак, феминистичката теорија ја истакнува слободата на избор на жената, односно, нејзиното право да одлучи дали сака да се реализира како мајка или ќе одбере да нема дете и да се посвети на друг сегмент од животот, како што е на пример кариерата или активизмот.

Уште едно прашање што произлегува од влијанието на мајчинството врз идентитетот на жената е автономијата во однос на одлуката дали да се има дете или не. Идеологиите околу мајчинството, како и пронаталистичките заложби суптилно влијаат врз одлуките на жената. Филозофот Дијана Мејерс го поставува токму прашањето на автономијата на изборот. Во своето емпириско истражување за пронаталистикиот дискурс и женската автономија Мејерс (Meyers, 2001), преку приказните на интервјуираните жени ја потенцира исклучителната неопходност за разграничување на

тоа кога жените навистина „зборуваат со нивниот сопствен глас, а кога со усните го синхронизираат заканувачкиот баритон на патријархатот“ (p.739). Мејерс го нарекува овој проблем ‘автентичност на гласот’, истакнувајќи дека феминистичката теорија за гласот треба да објасни како да се направи разграничување меѓу женскиот идеолошки потиснат глас и нејзиниот еманципиран глас, како и меѓу гласот на прогресивната феминистичка идеологија и гласот на индивидуалната жена. Таа забележала дека кога хетеросексуалните парови носат заедничка одлука за тоа дали да имаат деца или не, не е необично да се претпостави дека жената може да биде под влијание на својот партнер или уште повеќе под влијание на нормативниот дискурс. Мнозинството од интервјуираните жени во нејзиното истражување немале јасна претстава за тоа како и зошто одлучиле да имаат деца, тоа најчесто одговорот бил дека тоа е *нешто што се подразбира*.

Иако може да се претпостави дека пронаталистичката идеологија, нормативниот дискурс, митовите околу мајчинството и патријархалниот поредок во голема мера влијаат врз ‘репродукцијата на нацијата’ или врз желбата на жените да станат мајки, сепак, би било подеднакво погрешно безрезервно да се прифати претпоставката дека само жената која не сака да стане мајка, автентично и автономно го изразува својот сопствен глас. Оттука, се поставува прашањето дали сомнежот за автономноста на одлуката треба да биде насочен главно кон жените кои сакаат да станат мајки, бидејќи тие не знаат што би претставувало тоа за нив, да замислат живот без деца. Истата ситуација може да се погледне и од другата страна. Жените кои не сакаат да имаат деца не можат однапред да знаат што всушност би претставувало тоа за нив, како би било доколку би имале дете/деца. Автентичноста и автономноста на гласот е, како што потенцира Мејерс, многу значајно прашање, но за истото постои исклучителна тешкотија при диференцирањето за тоа што некој навистина сака, вреднува или кон што цели. Комплексноста на мајчинството, психосоцијалните процеси и теориите на идентитетот не можат едноставно да дадат одговор на ова прашање, кое во голема мера ја диктира динамиката и природата на социјалните односи на индивидуата. Токму затоа стигматизацијата кај оние со

различни животни избори и стилови е обострана. Како категорија којашто е најизложена на стигматизација се жените кои немаат деца, а од нив особено оние кои по сопствена волја не сакаат да станат мајки.

1.6.1. Стигматизирање на жените кои не сакаат да имаат деца

Идеологиите за мајчинството ги зајакнуваат и стереотипите во врска со одбивањето или неможноста да се стане мајка. Индивидуите различно се проценуваат во однос на нивниот фертилен статус. Според истражувањето на австралискиот професор по психологија, Калан (Callan, 1985, p. 1049), кое се однесува на перцепциите кои постојат за индивидуите со различен фертилен статус (оние кои се родители, оние кои по своја волја не се родители и оние кои сакаат да бидат родители, но не можат) укажуваат на тоа дека оние кои се родители, во очите на другите, поседуваат попозитивни атрибути. Оние кои по свој избор биле без деца или пак имале само едно дете, добиле најмала наклонетост од испитаниците, но кај нив биле препознаени повеќе придобивки од ваквиот животен стил. Оние кои не по своја волја биле без деца се здобиле со средна наклонетост од страна на испитаниците од оваа студија (p. 1049).

Ваквите перцепции се во согласност со пронаталистичките идеологии кои преовладуваат. Во врска со стереотипите за мајките и стереотипите за жените кои одлучиле да немаат дете, според една друга студија на Калан (Callan, 1983), која се однесувала на перцепциите во врска со родителството и бездетноста, добиени биле следните резултати: мајките им препишуваат атрибути на оние кои се родители како на луѓе кои се: полни со љубов, грижливи, топли, трпеливи, вредни работници, горди, практични. Додека, пак, жените кои по своја волја се без деца ги карактеризирале родителите како: традиционални и со ограничен животен стил. Мајките, пак, во ова истражување ги оцениле бездетните жени и сопруги по сопствена волја како: амбициозни, материјалистички, индивидуалистички, неконформистички, свртени кон личните задоволства, емоционално незрели. Свесноста за ваквите осудувања од страна на околината е изразена и преку исказите на жените кои по своја волја биле

без деца, кои пријавиле дека честопати биле етикетираны како себични, неисполнети, со сомнителна ментална состојба, и најчестиот аргумент против овој нивни избор бил дека овие жени во староста ќе бидат осамени. Овие жени, кои по личен избор биле без деца ги оцениле паровите кои по своја волја биле без деца како: интелегентни, практични, задоволни од себе, неконформистични, добро прилагодени (Callan, 1983, p. 184-188). Генерално гледано, поголем број на етикетирања и стереотипи постојат за жените кои по сопствена волја одлучиле да немаат деца.

Во однос на пронаталистичкиот социјален контекст на идентитетот на овие жени се гледа како на девијантен или дискредитирачки. Истражувањето на британскиот социолог, Парк, (Park, 2002) во врска со стигматизацијата на жените кои по сопствена волја се без деца, дава слични резултати како тоа на Калан. Според ова истражување, на жените кои не сакаат да бидат мајки, се гледа како на индивидуи кои се себични, свртени кон себе, ладни, материјалистички, чудни, индивидуи кои не се грижливи. Желбата за мајчинство е културолошки конструирана, и како што изјавила една од испитаничките на Парк „доколку не сакаш да имаш дете, тогаш околината на тебе ќе гледа како нешто да не е во ред со тебе како личност“ (p. 30). Девијантноста како обележје за оние кои немаат деца е особено истакнато за жените кои одбиваат да имаат дете, додека оние пак кои сакаат, но поради одредени причини не можат да станат мајки, не подлежат на таква стигматизација, бидејќи тие го посакуваат мајчинството, односно, во поголема мера се вклопуваат во калапот на нормативноста. Но и овие жени честопати не биваат лишени од одредени етикети. Иако можеби е покарактеристичен за минатото, и на ова тло постојат разни етикети кои се однесуваат на жените кои не можат да имаат деца, таквите жени се нарекувале „јалови“, односно неженствени или со „биолошка маана“. Ваквото етикетирање било изразено особено во минатото, во случај жената да не може да роди дете, сопругот имал право да ја остави сопругата и да најде нова која ќе му обезбеди потомство. Се разбира, во тоа време неплодноста директно им се припишувала на жените. Како што и оние жени кои по сопствена волја не сакаат да бидат мајки и се стигматизирани како индивидуи со карактерен недостаток, така и

тие што не можат да имаа деца се стигматизирани поради нивната „физичка абнормалност“ (р. 30).

Во однос на стигматизирањето, познатиот социолог Ирвинг Гофман забележува:

„По дефиниција, се разбира, сметаме дека стигматизираната личност не е сосема човечка. Врз основа на оваа претпоставка практикуваме различни видови дискриминација врз таа личност, преку кои ефективно, и најчесто без размислување, ги намалуваме неговите животни шанси.“

(Goffman, 1963, p.14)

Дискриминацијата кон оние кои не сакаат да станат родители се практикува во однос на социјалните контакти. Различните животни вредности, во голема мера, ги диктираат динамиката и односите во социјалните контакти со другите. Имено, полесни и пофреквентни социјални односи се градат со личности со кои негуваме слични социјални вредности и животни стилови. На оние кои водат поинаков животен стил, како што беше спомнато во наведените истражувања, честопати се жртви на стигматизирање, на нив се гледа со потценување или неодобрување за нивниот личен избор. Ваквите социјални односи придонесуваат до спонтано развивање на стратегии, односно, начини како да се излезе на крај со стигматизирањето.

Бездетноста по сопствен избор во голема мера се разликува од непосакваната бездетност, иако крајниот исход (да се биде или да се остане без деца) е ист. Но, во суштина, станува збор за сосема различни животни ситуации, иако не е исклучено да се најдат на истата патека, односно, и едните и другите да се соочат со справување со стигматизацијата и прифаќањето на ситуацијата, истакнувајќи ги позитивните страни на животот без деца. Но токму поради големите разлики кои постојат во психосоцијалната сфера на оние кои не можат да станат родители и оние кои не сакаат да станат родители, постои потреба од разгледување и посебна анализа на состојбите со кои се соочуваат оние кои не можат да имаат деца.

1.7. Непосакувана бездетност

Непосакуваната бездетност може да се дефинира од неколку аспекти. Медицинскиот или биолошкиот аспект ја концептуализира неможноста да се има дете како физичка попреченост (Maill, 1986, p. 269). Од психолошка гледна точка, најважната компонента во дефинирањето на индивидуата како личност која е без дете не по своја волја, е психолошкото претпочитање да се роди дете и нивната неможност да се стори тоа. Во прилог на ова е и примерот кога еден од партнерите е физички плоден, но поради тоа што другиот партнер е неплоден и двајцата се сметаат за бездетни, но не по своја волја. За разлика од бездетните по волја, овие индивидуи кои посакувале и очекувале дека ќе станат родители, сметаат дека родителството е дел од процесот на возрасниот семеен живот, и токму поради ова идентитетот и социјалните односи на индивидуите кои посакуваат, но не можат да бидат родители, во голема мера се разликува од оние кои по своја волја се без деца. Метјус и Метјус (Matthews & Matthews, 1986) во однос на непосакуваната бездетност, го користат терминот „транзиција кон неродителство“, опишувајќи ја состојбата на претпоставен статус на потенцијален родител, до непосакуваниот статус на неродителство. Според студијата на Метјус и Метјус, оваа транзиција бара менување на социјалните конструкции на реалноста, идентитетот, улогите на оние кои поминуваат низ, честопати болната, транзиција кон неродителство. Како што е наведено во студијата, во својата природа бездетноста бара голема реконструкција на реалноста од страна на двајцата партнери во неплоден пар. Од биолошката состојба на неплодност се преоѓа во психосоцијалната состојба на пар кој, не по своја волја, е бездетен. Оваа состојба го интензивира губитокот на контрола и приватност во живот, на тој начин што парот подлежи на низа медицински третмани кои со себе носат откривање и на најинтимните детали од сексуалниот живот:

„Фактот што ваквите детали е неопходно да се репортираат при секоја посета на медицинското лице, претставува огромен губиток на контролата врз она што, за

најголемиот број парови, е многу приватна работа.“
(Matthews & Matthews, 1986, p. 643)

Ова подразбира откривање на детали од сексуалните активности, генитални прегледи и сл. Покрај тоа што резултатите од овие испитувања можат да предизвикаат чувство на одговорност и обвинување, уште повеќе доколку само еден од партнерите е стерилен, кај него се јавува и чувство на вина. Честопати медицинските испитувања не можат да дадат одговор за неможноста за забременување, со што се продолжува природот на прифаќање на состојбата, а со тоа и повторното преземање на контролата врз приватниот живот во свои раце (p, 644). Како што претходно беше наведено, ваквата состојба влијае врз идентитетот на индивидуата. Ова влијание е особено изразено доколку блиската околина високо го вреднува имањето деца, односно родителството, бидејќи претпоставките би биле дека таа индивидуа и самата би ја прифатила ваквата состојба (родител) како вредност. Според Метјус и Метјус неуспехот да се постигне тој посакуван идентитет води кон „шок врз идентитетот“. Колку што е поголема посветеноста кон биолошко родителство, толку посилен ќе биде шокот врз идентитетот, предизвикан од неплодноста. Брзината на прифаќањето на ваквиот идентитет зависи и од должината на медицинските испитувања. За некого тоа е пократок, а за некого тоа е прилично долг и измачувачки период. Кај некого тоа може да предизвика поизразена желба за зближување со децата на свои блиски, а кај други да предизвика желба за избегнување на оние кои имаат деца. Некои од нив, како начин на справување со ваквата ситуација, почнуваат да ги прифаќаат придобивките на ваквиот животен стил, слично на начинот што го применуваат оние кои по сопствена волја се без деца (p, 646).

Негативното влијание од социјален карактер се среќава и кај паровите кои се соочуваат со неможноста да се има дете. Канадската професорка по социологија Шарлен Мијал (Miall, 1986), во своето истражување за стигматизацијата на паровите кои не по своја волја се без деца, ја објаснува значајноста на влијанијата поврзани и со пронаталистичките гледишта за бракот, особено се-

бестигматизацијата. Како и паровите или жените кои не сакаат да имаат дете, така и оние кои сакаат, но не можат да имаат дете, се подложни на стигматизирање. Стигматизацијата не доаѓа секогаш однадвор. Во однос на непосакуваната бездетност честопати е изразена себестигматизацијата, себеобвинувањето за ваквиот „неуспех“. Честопати за личноста неплодноста може да има поголемо влијание врз социјалниот идентитет отколку многу други видови стигматизација. Според податоците од истражувањето на Мијал, кое се однесува на оние кои не по своја волја се бездетни, поголемиот број испитаници изјавиле дека неплодноста, на некој начин, за нив значела признавање на неуспех. Сите испитаници од ова истражување во однос на претпоставената можност од неплодноста, доживеале чувство на анксиозност, изолација, конфликт (р. 272).

Голем дел од паровите кои не можат да имаат деца се соочуваат со уште една потешкотија, како да го откријат овој свој проблем на семејството и на пријателите. Начинот на комуницирање и информирање во врска со неплодноста, Мијал го нарекува „информациски менаџмент“ и истиот подразбира стратегии кои се употребуваат при информирање за неплодноста на парот или еден од партнерите, на околината. Според класификацијата на Мијал, овие стратегии можат да се класифицираат на следниот начин: (1) *селективно прикривање*, кое подразбира избегнување на откривање на оваа информација на оние кои можат да бидат препознани како луѓе кои кај нив би предизвикале непријатност; (2) *терапевтско откривање*, или откривање на состојбата на најблиските или на лицата кои делат иста судбина, при што ваквото разоткривање дејствува терапевтски врз лицата кои се соочуваат со неплодноста; (3) *превентивно разоткривање*, ова подразбира откривање на состојбата на неплодноста, поради претпоставката дека во блиско време нивната бездетност ќе стане очигледен факт со оние со кои комуницираат. Понекогаш при превентивното разоткривање се користи прикривање на фактичката неплодноста со некоја друг медицинска состојба на попреченост (на пр. проблем со тироидна жлезда, дијабетес и сл.) поради која бременоста би била премногу ризична. Психолошката тежина на овој проблем се огледа токму во случаите на прикривање на фактичката неплодноста со друг про-

блем. Очигледниот социјалниот притисок или стигматизацијата од неплодноста доведува до тоа паровите кои не можат да имаат биолошки деца да одлучат да се послужат со 'помалото зло'. Во однос на тоа кога еден од партнерите е неплоден, а другиот е плоден, можните стратегии кои се користат се: куртоазна стигма (courtesy stigma) кога жената на себе ја зема одговорноста за неплодноста (иако фактички е плодна, а партнерот е тој кој е неплоден), со цел да се избегне поголемата стигматизација од машката неплодност. Друга слична стратегија е *практичната измама* (practical deception) кога партнерите објавуваат дека обајцата се неплодни, заедно преземајќи ја одговорноста за неплодноста, иако само еден од нив е неплоден.

Уште едно значајно истражување во врска со последиците на непосакуваната бездетност и начинот на справување со истата е истражувањето на авторите Сабатели, Мет и Гавази (Sabatelli, R., Meth, R., & Gavazzi, S., 1988). Резултатите од ова истражување укажуваат на тоа дека неплодноста, односно неможноста за биолошко родителство на парот, и кај мажите и кај жените предизвикува негативности во однос на сексуалноста (намалено задоволство, намалена фреквенција на сексуални односи и сл.) како и намалена самодоверба, со што е зголемена потребата од консултирање на професионалци кои се занимаваат со менталното здравје. Во однос на можноста за полесно справување со состојбата на непосакувана бездетност, се претпоставува дека оние индивидуи кои имаат поголема самодоверба, поголема брачна приврзаност и задоволство од брачниот живот, како и низок степен на негирање или избегнување на непосакуваната состојба на неплодност, подобро се справуваат со проблемот. Авторите истакнуваат уште еден аспект кој влијае врз доброто справување со проблемот на прифаќање на бездетноста, се поголемите финансиски ресурси, и професионалната кариера која им обезбедува посилно чувство на идентитет надвор од бракот. Од ваквите индивидуи се очекува поефективно справување со кризата од неплодноста (pp. 338-342).

Притисокот од пронаталистичките идеологии врз оние кои не можат да имаат свои деца, од досега презентирани податоци од постоечките истражувања, говори за изразените негативни

последници врз нивниот социјален живот и психолошка состојба. Истражувањето на Пери (Parry, 2005), спроведено во рамките на Универзитетот Ватерло за применети медицински науки, се однесува на тоа како користењето на слободното време од страна на жените (кои се соочени со неплодност) претставува стратегија за отпор кон пронаталистичката идеологија. Според податоците од ова истражување, при што биле интервјуирани 32 жени, дојдено е до следните наоѓања. Овие жени гледале на пронаталистичката идеологија како на угнетувачка кон жените. Голем дел од нив преку активно користење на своето слободното време доживеале омокнување преку демонстрирање на својата вредност надвор од мајчинството. Овие жени соочени со пронаталистичкиот притисок, одбивале да партиципираат на одредени настани, со одредени луѓе кои ја поддржуваат пронаталистичката идеологија. За дел од интервјуираните жени, активното користење на слободното време не било само начин како да се справат со оваа идеологија, туку и начин како да се справат со својата неплодност, зајакнувајќи го своето ментално и физичко здравје. Конечно, користењето на своето слободно време им овозможило на овие жени поголемо чувство на контрола, нормалност и влијание врз сопствениот живот (p. 149).

Од овие податоци може да се заклучи дека пронаталистичката идеологија којашто се рефлектира врз општествената, политичката сфера, врз практиките, вредностите и верувањата ги креираат не само социјалните интерпретации за родовите улоги, туку и психолошката матрица на себеперцепција и себевреднување. Областа на психосоцијалните фактори и состојби кои произлегуваат од непосакуваната бездетност е недоволно истражена и оскудна со податоци кои би дале подлабински увид во оваа проблематика која заслужува поголемо истражувачко внимание.

Постоечките истражувања на оваа тема го потенцираат влијанието на нормативната женска улога на мајчинството, не само врз оние кои се мајки, туку и на оние жени кои не се мајки. Мајчинството како социјална категорија, или институција, како што го дефинира тоа Рич, влијае врз сите жени, и оние кои се и оние кои не се мајки, оние кои посакуваат и оние кои не сакаат да бидат мајки. Општествените притисоци, преку пронаталистичкиот дискурс ги

афектираат сите жени. Овие притисоци најчесто доаѓаат или најмногу се чувствуваат од блиската околина, која очекува жената, во одредена животна фаза, да стане прво сопруга, а потоа задолжително и мајка. Неисполнувањето на овој норматив е проследен со стигматизација, а во одреден степен и девалвирање на жената како личност. Размислувањата на интервјуираните мајки за оние жени кои не стануваат мајки се презентирани во истражувачкиот дел од книгата.

Но жените кои не стануваат мајки не се единствените кои се соочуваат со потешкотии поврзани со мајчинската улога. Не само мајките, туку родителите воопшто, се соочуваат со низа придобивки и потешкотии од нивните родителски улоги.

2. МАЈЧИНСТВО: ПРИДОБИВКИ И ПОТЕШКОТИИ

2.1. Родителство – транзиција или кризен период

Во последните децении на минатиот век, па сè до денес истражувањата во врска со периодот кој се однесува на преминувањето кон родителство станаа многу актуелни и бројни. Тоа е предмет на истражување и на социолозите и на психолозите, на социјалните работници, психотерапевтите, педијатарите и други истражувачи кои најчесто доаѓаат од подрачјето на општествените науки. Иако фокусот, индикаторите, инструментите што се користат за овие истражувања варираат, сепак останува согласноста дека оваа транзиција и животна промена е стресна и бара приспособување. Периодот кој се подразбира под транзиција или премин кон родителство не е фиксен, но се однесува на периодот кога доаѓа новиот член на семејството, односно бебето, до периодот кога таа адаптација завршува. Тоа најчесто трае до првите години од животот на детето. Како едно од гледиштата за овој стресен период може да се земе теоријата на Џорџ Зимел за квантитативните аспекти на групите. Според оваа теорија, самиот премин од дијада во тријада доведува до растројство на блискоста и интимноста. Доаѓањето на третиот член укажува на транзиција, помирување, напуштање (Simmel, 1950). Првичните истражувања на оваа тема го концептуализирале овој период како криза. Терминот „родителство како криза“ алудира на раѓањето на првото дете или пристигањето на првото дете во семејството. Најчесто прифатена и цитирана е дефиницијата на Рубен Хил, кој вели дека криза е:

„Секоја остра и одлучувачка промена за која старите обрасци (модел) на однесување се несоодветни ... кризата е ситуација во која вообичаените обрасци на однесување не даваат резултат и потребата за нови, настапува веднаш“.

(Hill, 1940, p. 51)

Овој термин, криза, е употребен и од страна на американските социолози Дајер (Everet D. Dyer, 1963) и Ле Мастерс (LeMasters, 1957). Ле Мастерс зборува за кризните настани, кои

доведуваат до реорганизација на семејството како социјален систем. Овие кризи можат да потекнуваат внатре во семејството или да дојдат однадвор и најчесто се проследени со настани по следниот редослед: ниво на организација, настанување на промената, период на дезорганизација, оздравување и последователно ниво на реорганизација (LeMasters, 1957, p. 352). Ле Мастерс, во однос на терминологијата или соодветноста на употребата на терминот 'криза', смета дека како што загубата (отстранувањето) на член на семејството претставува криза, така и додавањето на нов член во семејството би претставувало криза или критичен настан. За потребите на нејзиното истражување се користеле полуструктурирани интервјуа со 48 млади родители кои го добиле своето прво дете во последните пет месеци. Заклучоците до кои доаѓа Ле Мастерс биле дека доаѓањето на првото дете доведува до кризен период, принудувајќи ги младите родители, од пар на возрасни, свртени кон себе, да прераснат во трио свртено кон детето. Повикувајќи се на Зимеловата теорија за дијади и тријади, Ле Мастерс го објаснува овој транзициски период како тегобен, токму поради тоа што парот, составен од сопруга и сопруг, е сега 'уништен' со доаѓањето на детето. Според ова истражување 83% од интервјуираните парови ја потврдиле хипотезата, наоѓајќи дека живеењето во трио е многу покомплицирано од живеењето во пар. Некогаш таткото може да се чувствува како полуизолиран од триото, а некогаш мајката може да се чувствува како сопругот да е позаинтересиран за детето отколку за неа, а понекогаш пак, роднините и пријателите може да ги сметаат како негрижливи родители доколку сопругниците продолжат да си посветуваат доволно внимание меѓу себе.

Аргументот за усвојувањето на терминот криза, Ле Мастерс го објаснува на тој начин што иако бебињата не доаѓаат одненадеж, иако парот може да се подготвува и да го планира тој на стан подолг период, тоа не значи дека тие ќе бидат подготвени за тоа или како што наведува: „Одговорот би бил дека децата и родителството се толку романтизирани во општеството што многу парови од средната класа се наоѓаат неподготвени за тој чин. Фактот дека родителството е нормално не ја елиминира кризата. Смртта е исто така нормална, но продолжува да биде кризен настан за повеќето семејство“, (LeMasters, 1957, p. 352).

Дајер, пак, во гореспоменатото истражување за родителството како криза се служи со Ликертова петтостепенa скала, каде што (1) означува непостоење на криза, а (5) тешка криза. Наоѓањата до коишто е дојдено покажуваат дека нивото на криза зависи од организацијата на семејството, во периодот кога се случува кризата. Ниту еден од испитуваните парови не го оцениле овој период на доаѓањето на првото дете во семејството како период во којшто не почувствувале никаква криза. Најголемиот процент (38%) од паровите се изјасниле дека почувствувале средна криза, 9% почувствувале мала криза, 28% обемна криза, а 25% тешка криза. Според ова истражување, мајките како кризни моменти ги навеле: заморот, исцрпеноста, неспиењето, чувство дека го запоставуваат сопругот, чувство на несигурност во исполнувањето на улогата на мајка, неможноста да се одржуваат домашните обврски, проблем со прифаќањето на врзаноста (или врзаноста за домот) дома, ограничени активности и интереси надвор од дома. Татковците ги пријавиле следните проблеми поврзани со кризата: недостаток од спиење, приспособување кон новите обврски и рутини, финансиски грижи. Заклучоците од ова истражување, според Дајер, покажуваат дека доаѓањето на првото дете претставува кризен настан од одреден степен за паровите од средната класа, но исто така, дека постојат разлики во однос на тешкотиите со кои се соочуваат мајките и татковците. Оваа криза е поврзана со состојбата на бракот и семејната организација при доаѓањето на првото дете, подготвеноста на парот за брак и семејство, одредена социјална позадина, како и тоа дали детето е планирано, колку години се во брак и возраста кога го добиле првото дете. Најтешкиот период за адаптација претставуваат првите неколку месеци (р. 201).

Хобс (Hobbs, 1965) во својата студија: *Родителството како криза: трета студија*, ја истражува состојбата на бракот пред и по доаѓањето на првото дете. Најголемиот процент (91% од татковците и 70% од мајките) изјавиле дека нивниот брак бил посрекен и незадоволувачки пред доаѓањето на првото дете.

Опаѓањето на квалитетот на брачниот живот е наведен и во наоѓањата на Белски, Спениер и Ровин (Belsky, Spanier & Rovine, 1983) во истражувањето кое се однесува на стабилноста и промени-

те во бракот преку транзицијата кон родителство. Имено, според овие наоѓања адаптацијата на сопругите, откако ќе дојде новиот член на семејството, во однос на бракот е почувствителна, аргументирајќи дека мајките, општо, се изложени на поголем товар и потреба за адаптација во нивните животи, отколку татковците. Промените во бракот, како што наведуваат, се однесуваат на благото опаѓање на „романтиката“, но зголемување на партнерството. Ова не нè изненадува, земајќи предвид дека со доаѓањето на детето, настапува реорганизација во семејството, која во голема мера ги насочува енергијата, вниманието и ангажманот кон детето. Од друга страна, родителите стануваат „сојузници“ во справувањето со потребите и барањата на новиот член, при што се зголемува чувството на партнерство меѓу сопругниците.

Останатите истражувања (Wallace, 1990; Twenge, Campbell & Craig 2003) во врска со промената во задоволството од бракот повторно говорат за намалување на квалитетот, односно задоволството од бракот, особено во првите години откако ќе дојде бебето, при што доаѓа до доминација на родителската улога, наспроти сопругничката, понатаму, доаѓа до рестрикција на слободата, слободното време (особено за жените), намалување на сексуалното задоволство: „тешко е да се одржува сексуален однос имајќи деца во домот“ (Twenge, Campbell & Craig 2003, p.576), а се јавуваат и финансиски потешкотии кои индиректно влијаат и на квалитетот на брачниот живот.

Во поскорешните истражувања наместо *криза*, како посоодветен термин за периодот кога пристигнува првото дете во фамилијата е прифатен терминот *транзиција*. Алис Роси во својата студија 'Премин кон родителство' (Rossi, 1968) го преиспитува терминот *криза*, односно *нормална криза*, сметајќи дека е време истото да се замени со *транзиција кон родителство*, односно, *влијание од родителството*: „Постои непријатна несоодветност во говорењето за кризата како за нормална“ (p. 26).

Роси во своето истражување поставува четири фази на циклусите на улоги. Тоа се:

- Антиципаторската или подготвителна фаза. Тоа е фазата на подготовка за одредена улога. Како што е веридбата за

периодот пред брак или бременоста за периодот пред доаѓањето на новиот член во семејството.

- Фазата на „меден месец“. Фазата во која веднаш се презема одредена улога на возрасен. Бременоста го означува крајот на фазата на „меден месец“ од бракот. „Медениот месец“ при добивањето на дете е оној почетен период, во кој преку интимност и долг контакт се поставува поврзаноста помеѓу родителот и детето.
- Плато фаза. Кога улогата во потполност се практикува.
- Ослободувачка или фаза на престанок. Тоа е фазата кога одредена возрасна улога престанува да постои, на пример, бракот завршува со смртта на едниот од сопругниците или со развод. Што се однесува до родителската улога, постои т.н. психолошки престанок на активната родителска улога. Ова е периодот кога се намалени обврските на родителот. За многу родители бракот на своето дете претставува ваква фаза (р. 29-30).

Роси зборува и за подготвувањето за родителството, односно, за тоа дека не постои можност за целосна подготовка за оваа нагла транзиција кон родителство.

Социологот Ралф Лароса (LaRossa, 1983), испитувајќи ја транзицијата кон родителството одвојува една варијабла, за која смета дека е најизразена во однос на промената којашто настанува со доаѓањето на детето. Таа варијабла е *времето*. Следејќи ги исказите на родителите кога зборуваат за тешкотиите и придобивките од родителството, забележува дека оваа варијабла, времето, се јавува многу почесто од останатите. Родителите зборуваат дека времето за спиење, за себе, за телевизија, за дружење, за секс, па дури и времето за во тоалет е сосема скратено. Лароса прави разлика меѓу *физичкото* и *социјалното време*. Физичкото време е квантитативно, континуирано и објективно, додека социјалното време е квалитативно, неконтинуирано, субјективно. Брзината на светлоста се класифицира како физичко време, додека годишните времиња, траењето на некое пријателство, се сметаат за социјално време (р. 580). Лароса се обидува да го објасни значењето на социјалното време за периодот на премин кон родителство. На поче-

токот, кога доаѓа детето, родителите се преоптоварени со новата родителска улога и тоа е ситуација што наводно постои кога нема доволно физичко време за да се завршат сите обврски. Но тој потенцира дека всушност родителите се жртви на социјално конструираниот временски редослед. Според Лароса, преминот кон родителство го прави семејството посвесно за распоредот, односно за часовникот, дефинирајќи го трпението како социјално конструирана смисла за време. На пример, родителот кој го тепа своето дете бидејќи предолго плачело, смета дека детето ја преминало граница, при што детето всушност е виновно само затоа што ја надминало крајната граница на трпение на родителот, а тоа што ја одредува точната должина на време за одредена активност зависи од идеологијата. Жалбата на мајката дека нема доволно слободно време за себе, може да биде видена и како доказ за нејзината претерана окупираност со мајчинската улога (p. 586).

Општо земено, родителството, како што се согласуваат сите истражувачи, носи голем број задоволства и позитивни аспекти, но и тешкотии кои се доживуваат како негативни аспекти. Истражувањата, чиј фокус е транзицијата кон родителството, се занимаваат токму со наглите промени кои настануваат и кои можат да се класифицираат во две групи: придобивки, односно задоволствата и позитивните аспекти од родителството и тешкотиите, односно негативните аспекти од родителството. Во позитивните најчесто се вбројуваат: чувството на исполнетост, радоста од растењето и созревањето на детето, уживањето во детското друштво, љубовта кон детето, имање цел за живеење, зголемен број на контакти со блиските, нови димензии на социјална интеграција, повеќе теми на разговор со партнерот, чувство на посебна поврзаност со детето, доживување и гледање на светот со нови очи итн. Како негативни аспекти од родителството најчесто се вбројуваат: исцрпувачките барања од многубројните улоги, финансиски проблеми, преголемата изискувателност на бебињата, брачни конфликти, односно, намалување на квалитетот на брачниот живот, како и намалување на интимноста и сексуалните контакти со партнерот, изолација од светот и врзаност за домот, зголемени домашни обврски, немање време за ништо, лишеност од сон, чувство на фрустрација, загуба

на автономијата, физичкиот изглед, работниот идентитет, чувство на депресија, замор (Grossman, & Pollack, 1987; Hoobs, & Cole, 1976; Mayers-Walls, 1984; McMahan, 1995; Nomaguchi, & Milkie, 2003; Smith Russel, 1974; Ventura, 1987).

Дел од истражувањата кои се однесуваат на психолошката благосостојба на родителите, како на пр., она на социолозите Меклахлан и Адамс (McLanahan & Adams, 1987), известуваат дека возрасните кои живеат со своите деца се помалку среќни со нивните животи, отколку останатите групи. Едно од објаснувањата за субјективното доживување на опаѓањето на личната благосостојба е тоа што родителството бара поврзување на некомпатибилни улоги (пр. работник и родител) (р. 242). Од друга страна, податоците од други истражувања (Taubman & Sholomo, 2009), покажуваат дека чувството на созревање и менталното здравје на мајките се зголемуваат по породувањето.

Во истражувањето на социологот Марта Мекмахон за искуствата на мајките од мајчинството, податоците говорат дека постои разлика во врска со чувството на зрелост кај мајките од средна класа и мајките од работничката класа. Имено, мајките од средната класа сметаат дека прво треба да го почувствуваат чувството на зрелост пред да станат мајки, додека пак, за мајките од работничката класа токму раѓањето на првото дете придонело за постигнување на чувството на зрелост (р. 91). Уште една придобивка од мајчинството, според резултатите на ова истражување е длабоката промена која води кон моралната трансформација на себството. Интервјуираните мајки изјавиле дека на некој начин доживеале *морален развој*, објаснувајќи го овој развој преку намалената себичност и свртеност кон себеси и зголемената одговорност и грижа за своето дете (р. 154). Мекмахон овие наоѓања ги објаснува преку дискурсот на нормативноста и идеолошката поставеност и влијанието на митовите за добра мајка. Имено, моралната поврзаност меѓу карактерот на мајката и детето е таква што постои чувство на правилност да се сака сопственото дете. Мајките кои не ја чувствуваат оваа силна љубов кон своето чедо, отсутноста на ваквата љубов за нив е вознемирувачка и се чувствува како погрешна, како нешто да не е во ред. Оттука, психолошките и социјалните импликации на перципирање

на самата себе како мајка што не го љуби детето, што не може да ја почувствува таа претпоставена љубов, се длабоки, при што доаѓа до себеперцепција на „лоша мајка“. Доминантните претставувања на женскиот карактер се поврзани со грижливоста на жената, особено грижата кон своето дете, при што е незамисливо жената да не се однесува на овој начин кон сопственото дете – односно да биде неодговорна мајка. Спорен неа, несомнено е дека и мажите се грижат за своите деца, но културолошки гледано тие се повеќе врзани за постигнувањата (кои се однесуваат на сферата надвор од домот), отколку мајките (р. 158-159).

2.1.1. Родот и транзицијата кон родителство (Транзиција кон мајчинство)

Истражувањата на тема *транзиција кон родителство, придобивки и потешкотии*, генерално доаѓаат до заклучокот дека постојат разлики во доживувањето на придобивките и тегобите од родителството во однос на родот. Имено, мајките изјавуваат дека покрај тоа што доживуваат поголемо задоволство од оваа улога, тие, исто така, ги доживуваат во поголем број и во изразена форма тегобите, односно негативните аспекти на родителството, за разлика од татковците. Ова, особено во почетниот период на доаѓањето на детето, се должи на прифаќањето на традиционалната родова поделба на семејните улоги. Мајката е таа која користи породилно отсуство, што значи и подолго време поминува со бебето, а исто така, вообичаено е и нејзината улога на мајка да доминира во грижата и негата на бебето. Според многу научници жената може да доживува поголем број од тешкотиите што се јавуваат со одгледувањето на децата, бидејќи мајчинската улога е изложена на поголеми барања од онаа на таткото, жените вложуваат повеќе напор во дневните домашни обврски, работни обврски и обврски околу децата, доживуваат и повеќе ограничувања во социјалната сфера (Namaguchi & Milkie, 2003). Исто така, во одреден број случаи, особено онаму каде што породилното отсуство трае до 6 недели², честопати се случува мајката да одлучи да престане да работи, со цел подолг период да се грижи за детето/децата, или пак, да

ја смени работата прифаќајќи работа со скратено работно време. Мајките сè почесто изложени на депресија отколку татковците, понезадоволни од својот брак откако го родиле своето прво бебе, но од друга страна, тие пријавуваат и поголемо задоволство и позитивни страни од родителската улога (Wilkie & Ames, 1986).

Токму поради тоа што добивањето дете предизвикува поголемо влијание врз улогата на жената, дел од истражувањата за овој период се однесуваат на транзицијата кон мајчинството, како на жените кои за првпат станале мајки, така и на жените кои станале мајки втор или секој нареден пат.

Истакнатата британска феминистка и социолог Ен Оукли, чијшто фокус на работа е насочен главно кон животот и улогата на жената во општеството, во своето истражување, кое се однесува на социолошките аспекти на породувањето (Oakley, 1980, p. 77) ги истражува реакциите од раѓањето на дете, истакнувајќи дека самиот концепт „транзиција кон родителство“ има ограничено значење. Ограничувачкото во концептот таа го наоѓа во тоа што тој се применува на бракот, како културно одобрен контекст за репродукција. Дискурсот во социолошките студии за транзицијата кон родителство главно е претставен преку нормативните улоги на мајката, која останува дома и ги чува децата, и таткото, кој оди на работа, поставувајќи го на тој начин традиционалниот модел на родовата диференцијација за релевантен истражувачки проблем. Со самото тоа, на фазата за адаптирање на родителите кон новиот член се гледа како на различни видови на адаптација и задачи за нив, правејќи дистинкција меѓу она што претставува мајчинство и мајчинска улога и задачи, и она што претставува татковство и татковска улога и задачи. Според Оукли, транзиционата фаза кон мајчинството, всушност започнува со самото зачнување на бебето. Оваа фаза е проследена со бројни ритуали:

„Пристапувањето во состојба на бремена жена значи сепарирање од социјалниот свет на небремена жена. Самата бременост и пораѓањето се транзициски фази, при што медицинските и социјалните фази, како што е антенатална нега, посетување на подготвителни часо-

ви за фазата на пораѓање, имаат статус на ритуали на транзицијата.“
(Oakley, 1980, p. 190)

И во оваа судија, она што е особено истакнато е јазот меѓу очекувањата и реалноста од пораѓањето и мајчинството. Како и секој животен настан така и раѓањето на дете претставува транзиција, особено за оние кои преминуваат од немајка кон мајка. Настануваат промени во однос на професионалниот живот, кој доколку постоел е ставен во мирување, а истовремено добивајќи нови окупации, околу бебето и домаќинството. За последните, истакнува Оукли, најверојатно постојат нереални очекувања и недостаток од обученост. Иако пораѓањето и одгледувањето на деца постои откако постои човештвото, ништо не може во потполност да ги подготви родителите, особено мајката на ова искуство. Оукли аргументира дека земено во целина, бременоста, пораѓањето и мајчинството не се онакви какви што повеќето жени очекуваат дека ќе бидат, тие се повеќе неудобни и понепријатни од претпоставеното (p. 281). Очекувањата, особено за раѓањето на првото бебе, се поромантичарски од она што навистина се случува:

„Постојат два особени начина преку кои жените кои за првпат имаат искуство со пораѓање почувствувале дека биле во заблуда поради нивните нереалните очекувања. Прво болката од раѓањето бебе е поголема од она што очекувале: 49% од мајките рекоа дека пораѓањето било многу поболно отколку што замислувале, многу од нив `се предале` и имале епидурална аналгезија, и покрај намерите пред тоа да не се земе, бидејќи контракциите биле многу понепријатни од очекуваното... тие го наведуваат силниот интензитет на болка, која е многу појака од која било друга болка. Второ, бремената жена не може да го предвиди степенот на медицинска технологија/интервенција што моментно го карактеризира менаџментот на пораѓање.“
(p. 282)

Истражувањето на Чрчил и Дејвис (Churchil, & Davis, 2010) кое се однесувало на реалистичката ориентација во контекст на транзицијата кон мајчинство покажува дека кај мајките кои пред пораѓањето со своето прво дете имаат „пореалистични“ очекувања од мајчинството, односно кои размислуваат не само за позитивните, туку и за негативните аспекти на мајчинството, се јавува опаѓање на депресивните чувства. Додека пак, кај оние мајки кои не се склони кон размислување за негативните можности постпартум, резултатите покажуваат умерено покачување на депресивните чувства. Претпоставката на авторите на истражувањето е дека размислувањето за негативните аспекти од мајчинството делуваат подготвително при справувањето со предизвиците. Размислувајќи само позитивно, без да се даде значаен простор на негативните можности, може да доведе до психолошка ранливост и неподготвеност за неповолните околности.

Кога се чека второ, трето или секое наредно дете постојат разлики во периодот на транзиција во однос на мајчинството. Резултатите од истражувањето на американскиот психолог Крег, во врска со тоа дали мајчинството е полесно вториот пат (отколку првиот), покажале дека не постои значајна разлика во стресот од мајчинската улога (Krieg, 2007). Тегобите од доаѓањето на второто бебе не се помали, односно, станувањето мајка вторпат не е полесно, така што, добивањето дете е подеднакво стресен момент и првиот и вториот, и секој нареден пат, иако постојат одредени разлики. Кај жените што станале мајки првпат, компетентноста за мајчинската улога е поврзана со умешноста во справувањето со детето, со чувството на анксиозност и депресија, грижата за здравјето на детето, додека кај искусните мајки компетентноста е поврзана со самодовербата, ризичноста во бременоста, справувањето со две деца, односно, компетентноста за тоа како да се биде мајка на две или повеќе деца.

Разлики во однос на доживувањето и искуството од мајчинството постојат и во поглед на тоа кога жената станува мајка првпат. Во истражувањето на Шелтон и Џонсон (Shelton & Johnson, 2006), во врска со транзицијата кон мајчинство на жените, кои одлучиле да станат мајки по 30-тата година, наведени се позитивните

и неочекуваните негативни аспекти од истото, кои на ова искуство му даваат една интраперсонално амбивалентна нишка кон мајчинството. Самиот наслов на студијата: „Мислам дека мајчинството за мене беше како нож со две острици“ е поврзан со општествени аспекти и анализата на доминантните идеи за тоа какви треба да бидат мајките и доминацијата на наративите за нормативниот развој во однос на мајчинството. Наративите од мајките од ова истражување говорат за големите предизвици и подривање на идентитетот. Овие предизвици се однесуваат на загубите во смисла на: автономност, идентитет, младост, слобода, спонтаност, контрола, разум, самодоверба, односот со партнерот... Од друга страна, истакнати се и позитивните страни: стекнување зрелост, станување подобра личност, и сл. Мајките од оваа студија ја нагласуваат потребата од пореално портретирање на мајчинството, кое треба да биде прифатено и промовирано од заедницата и медицинско-клиничкиот домен.

Токму поради недостатокот од реални портретирања, кои не ги кријат потешкотиите од мајчинската улога, може да се забележи дека придонеле за реализирање на поголем број од студиите што се занимаваат со ова прашање, а кои во поголема мера го акцентираат токму негативниот аспект на родителството. Една од негативните придобивки во однос на родителството, особено мајчинството е можноста за зголеменото ниво на нервоза и гнев. Истражувањето на Рос и Ван Вилингер (Ross & Van Willinger, 1996) во врска со тоа дали родовата нееднаквост во семејството резултира во гнев, ја потврдило нивната претпоставка дека родителството придонесува до зголемување на степенот на гнев, и тоа двапати повеќе кај мајките, отколку кај татковците. Нивото на гнев значително се зголемувало со добивањето на секое наредно дете. Гневот бил предизвикан доминантно од два вида причинители: напрегањата кои се однесуваат на економската сфера (причинето од економската нееднаквост) и напорите во врска со грижата за децата (причинето од нееднаквата дистрибуција на родителските обврски) (p. 582). Објаснувањата на добиените резултати произлегуваат од тоа што жените се многу повеќе ангажирани во процесот на одгледување на децата и се изложени на поголеми економски и финансиски по-

тешкотии (особено самохраните мајки). Според податоците од ова истражување, каде што биле анкетирани и мајки и татковци, мајките одговориле дека во нивното домаќинство, тие во просек вршеле дури 76% од работите поврзани со децата, додека татковците, сметале дека вршат 34%. И покрај нецелосното совпаѓање на овие проценти меѓу перцепциите на мајките и татковците (добиени + 10%), јасна е дискрепанцијата во поглед на ангажманот на мајките и татковците. Колку што бил поголем процентот на ангажираност на мајката околу домаќинството толку било поголемо и нивото на гнев (р. 582). Истовремено, мајките биле главно одговорни и околу организирањето и планирањето на грижата за децата додека родителите се на работа. Понатаму, Рос и Ван Вилиген аргументираат дека теоретски гледано, нееднаквоста произведува фрустрација и гнев, а концептуализацијата на гневот сугерира дека е причинет од перцепцијата за социјална нееднаквост. Гневот е социјална емоција, произлезена од процената на нееднаквост во социјалните релации, односно од перцепцијата дека постои неправеден третман. Разликата којашто тие ја даваат во објаснувањето за поголемото ниво на гнев од страна на мајките во однос на татковците потенцираат дека е произлезена, не од поголемата *ранливост* на мајките во однос на причинителите на стрес, туку поради поголемата *изложеност* на овие причинители на стрес (р. 574). Она што не може да се добие како податок од ова истражување е дали овој гнев е доминантно насочен кон детето/децата или кон партнерот, со кого нема еднаква поделба на работите. Значителни разлики произлегле и во однос на изразувањето на емоциите. Мајките, како група со најголемо ниво на гнев, истовремено била и група која најчесто ги изразува емоциите, како што е гневот. Претпоставките за редуцирање на гневот одат во насока на споделување на одговорностите околу грижата за децата, што би придонело и до редуцирање на изложеноста на стресниот ангажман околу одгледувањето деца, што би довело до намалување на перцепцијата за родова нееднаквост во домот.

Разликите кај мајките и татковците во однос на транзицијата кон родителство фрлаат светлина кон нееднаквиот ангажман и нееднаквоста во одговорностите во однос на родителската улога.

Анализите кои се однесуваат на транзицијата кон мајчинство неизбежно доведуваат до темата на „постпородилната депресија“. Овој термин „постпородилна депресија“ гледан преку призмата на општествените науки всушност во себе подразбира низа негативни психолошки доживувања и состојби по раѓањето на детето од страна на мајката.

2.2. Постпородилната депресија и мајчинството

Иако реториките околу раѓањето на детето се во голема мера „обоени“ со идеологијата за мајчинството, која подразбира дека раѓањето на бебето е исклучиво среќен настан и дека мајчинството, како такво, е универзално најисполнувачкото искуство за жената, сепак мнозинството од жените се подложни, во одреден степен, на некоја форма на негативни доживувања, поврзани со периодот на транзиција кон мајчинство. Битно е да се напомене дека во однос на категоризацијата на негативните доживувања и емоции во постпородилниот период кај жената постојат повеќе видови состојби кои се протегаат од исцрпеност, потиштеност, тага, анксиозност, раздразливост, напади на паника, нарушување во расположението, апетитот, немир, депресивни состојби, до она што медицински се подразбира како потешка форма на психолошко нарушување, медицински наречено постпородилна депресија, како и најтешката форма на постпородилно психолошко нарушување, т.н. постпородилна психоза, којашто задолжително се третира со медикаменти или за која е потребна и хоспитализација. Појавата на т.н. постпородилна депресија, може да се наговести преку одредени доживувања, емоции и состојби уште во текот на бременоста. Овие негативни доживувања што се јавуваат со раѓањето на детето/децата, последните 20 години станува предмет на истражување на голем број експерти, психолози, терапевти и феминистки/феминисти. Експанзија на студии кои се однесуваат на постпородилната депресија придонесе голем број залагања за подигање на свеста во врска со овие состојби и доживувања.

2.2.1. Постпородилна депресија: болест, патологија, минлива фаза или нормалност?

Во однос на терминологијата која се употребува за негативните доживувања и емоции во постпородилниот период, постојат повеќе дилеми, кои се однесуваат на употребата на терминот постнатална, односно, постпородилна депресија. На оваа тема, Оукли (Oakley, 1980) аргументира дека самиот термин, постпородилна депресија, е исклучително лошо дефиниран и поставен во медицинско-психијатарската литература. Длабинската анализа на терминот ја покажува неговата примарна идеолошка важност, бидејќи означува психолошка конструкција изразена преку проценката за „слабиот“ исход, потфрлање од страна на жената во постигнувањето на репродуктивна и женствена нормалност. Особено е важно да се истакне тоа што постпородилна депресија требало да претставува технички концепт, односно, клинички термин кој бил опишан и развиен од страна на медицински (машки) експерти. Во овој пример сосема јасно може да се забележи прикриената идеолошката функција на „науката“ која е точно изразена во овој скриен карактер на „техничката“ евалуација (Oakley, 1980, p. 53). Или кажано на поинаков начин: идеологијата на мајчинството добива своја потврда и преку егзактната (во случајот патријархално ориентирана) медицинска наука, која ја патологизира жената мајка, која според оваа идеологија не успева, односно, потфрла во остварувањето на преферираниот идеален модел на мајчинска улога и како таква влегува во категоријата на „лоша мајка“. Според Оукли, проблематичноста во оваа терминологија се огледа и во тоа што под овој термин се вброени најмалку три феномени. Тоа се: постпородилна потиштеност (или тага), преоден синдром на плачливост, раздразливост во периодот веднаш по доаѓањето на детето; потоа акутна психоза, слична на останатите психози, со единствена разлика што се појавува по породувањето; и депресијата, што всушност претставува термин под кој психијатрискиот консензус препознава повеќе од само депресивна состојба, иако ниту потиштеноста или тагата, ниту пак психозата не претставуваат депресија.

Во врска со оваа проблематика, она што е симптоматично, според британската професорка по социјална политика, Ли (Lee,

2006), а во голема мера се преклопува со гореспоменатите аргументи на Оукли, е преголемата употреба на етикетите кои означуваат заболувања. Според Ли, многу голем број жени стануваат дијагностицирани со некаков тип заболување, или како што подвлекува таа, „животите на овие жени се предмет на беспредседантно медиализирање на социјалното искуство“ (р. 47).

Дел од ваквите 'заболувања' се: постнаталното стресно нарушување, такофобијата, мајчинската анксиозност и дисбалансот на расположението (Maternal Anxiety and Mood Imbalance – MAMI), постнаталната депресија, антенаталната депресија и сл.

- Постнаталното стресно нарушување, всушност претставува гореспоменатата постнатална потиштеност, којашто ги погаѓа мнозинството од мајките.
- Такофобијата како ментално заболување е востановено во 1999 г. во Велика Британија и претставува „неразумен“ страв од пораѓање, при што оние кои се погодени од ова заболување се неспособни да се соочат со перспективите од бременоста и мајчинството.
- Постнаталната депресија е категоризирана уште порано, во 1968 г. и се смета дека дури 80 проценти од мајките се наоѓаат на скалилото помеѓу постнаталното стресно нарушување и постнаталната психоза.
- Антенаталната депресија претставува депресија, која се доживува за време на бременоста. Се смета дека антенатална депресија напаѓа поголем број жени отколку постпородилната депресија. Во средината на деведесеттите години од минатиот век, интересот и истражувањата за ова нарушување предизвикаа изразен подем (р. 47).

Иако постои вистина дека во одредени околности и етикетањето на овие состојби како болест има свои позитивни страни, при што жената може на овој начин да им даде одреден облик на ваквите емоции, понатаму да се бори со нив и да побара медицинска помош, сепак, како што наведува Ли, тенденцијата на прифаќање на овие дијагнози и на идентитетот на заболена, се усвојуваат со преголема леснотија. Сето ова доведува до убедување кај го-

лем број жени дека се „под ризик“ од заболување. Иако идејата на оние што го пропагираат подигањето на свеста за овие проблеми, е навременото барање на помош, односно, обраќањето кај стручни лица, терапевти, и сл., според Ли, од оваа тенденција може да произлезе токму спротивното. Наместо оспособувањето на мајките да прејдат што побргу преку оваа епизода на заболување во животот, етикетата на заболување може да придонесе до нејзино забавување, пасивност и намалена способност да се дејствува во насока на закрепнување, или како што наведува таа „етикетата на заболување има тенденција да придонесе за трајност на таквите чувства, кои се честопати краткотрајни, транзитни состојби кои ќе бидат заменети со други чувства и емоции како што одминува времето, и на тој начин биваат заборавени“ (р. 49). Уште еден ризик од ваквото претерано потенцирање на можните последици од породувањето, при што жената се гледа себеси како потенцијална жртва на постпородилна депресија (или некое друго психолошко нарушување или заболување поврзано со бременоста, породувањето и периодот по породувањето) може да доведе до зголемено преокупирање на мајките со нивната состојба на умот, и токму оваа преокупација, дека тоа што се доживува (анксиозност, тага, грижа, страв, гнев, вина...) и што е категоризирано како симптом на заболување, може да предизвика сериозни состојби на заболување. Според Ли, претпоставката дека жените, односно, родителите не можат да се справат со мајчинската/родителската улога и дека мнозинството од нив имаат потреба од стручна помош, може да доведе до тоа тие да се доживеат како навистина да не можат да се справат со овој проблем, доколку се препуштени на самите себе. Клучното прашање, што таа го поставува, е дали ваквиот пристап, на претерана употреба на етикети за психолошките потешкотии по породувањето, кои во принцип означуваат заболување, им помага на мајките, и дали ги прави да се чувствуваат подобро. Според неа, она што е важно е да се земат предвид природата и ефектите од ширењето на ваквата професионална поддршка, што современите општества ја градат врз основа на експанзијата на психолошките заболувања.

Меѓу позначајните дела кои ја обработува проблематиката на постпородилната депресија се студиите на претходно споменатата британската професорка по психологија, Пола Николсон

(Nicolson, 1998; Nicolson, 1999). Николсон, во врска со постпородилната депресија и нејзината терминологијата аргументира дека: „постпородилната депресија не е патолошка состојба. Одреден степен на постпородилна депресија би требало да се смета за правило наместо за исклучок, „тоа е потенцијално здраво тагување, како реакција на загуба.“ (Nicolson, 1998, p. 95). Во однос на користењето на терминот постпородилна депресија, Николсон наведува дека на почетокот одбивала да го користи овој термин, сметајќи дека тоа имплицира дека доживувањето на депресијата во овој стадиум од животот е патолошка состојба, поврзана со женската биологија, но, како што наведува таа, при избегнувањето да се служи со овој термин се ризикува да се дојде до понатамошно маргинализирање на доказите за овој вид на женското искуство во периодот на транзиција кон мајчинство и сличните емоционални реакции. Прифаќањето на ваквата етикета (на постпородилна депресија) подразбира заедничко разбирање на постпородилната депресија како на ентитет.

Водена од истата потребата за заедничко разбирање на постпородилните психички потешкотии, во оваа книга се користи терминот постпородилна депресија, нагласувајќи го притоа нејзиното значење, дополнето и со потребата автентично да се пренесат аргументите во врска со овие состојби наведени од страна на реферираниите автори.

2.2.2. Биолошко-медицинско гледиште

Во почетокот постпородилната депресија била категоризирана и истражувана исклучиво од аспект на биолошко-медицинските науки. Според ова гледиште постпородилната депресија е конципирана како болест или заболување и истражувањата во таа насока се однесуваат на детектирање, превенција и изнаоѓање на третман за лекување на ваквите состојби. Во периодот на доење на детето и негово одбивање од доење, хормоните се покачуваат и паѓаат. Но тоа е нешто што се случува кај сите мајки кои дојат. Не постои утврден доказ или причина којашто објаснува зошто дел од овие мајки запаѓа во состојба на постпородилна депресија, а останатите не. Бидејќи причината со промената на хормоналното

ниво не може да го дообјасни настанувањето на постпородилната депресија, се наведуваат и други биолошки можни причинители кои би довеле до постпородилна депресија, како што е на пример нарушувањето во работата на тироидната жлезда (Hamilton & Hicks, 1989). Се смета дека и историјата на претходни депресивни епизоди претставува ризик-фактор за постпородилна депресија (Susman & Katz, 1988). Според документите на Светската здравствена организација (*Literature review of risk factors and interventions on Postpartum Depression*, World Health Organization, 2008), постпородилните афективни нарушувања генерално се три категории: постпородилна потиштеност, постпородилна депресија и постпородилна психоза. Односот на инциденцата на овие три категории е претставена во табела 1.

**Табела 1. Постпородилни афективни пореметувања:
Резиме на започнувањето, траењето и третманот**

Нарушување	Раширеност	Почеток	Траење	Третман
Постпородилна потиштеност	30 – 75%	од 3 - 4 ден после породување	Часови - денови	Не е потребен друг третман, освен поддршка
Постпородилна депресија	10 – 15%	во рок од 12 месеци	Недели-месеци	Најчесто е потребен третман
Постпородилна психоза	0.1 – 0.2 %	Во рок од 2 недели	недели - месеци	Најчесто е потребна хоспитализација

Според СЗО постпородилната потиштеност е најчесто постпородилно психичко нарушување, застапено во 30-75% од случаите, најчесто се јавува во првите 3-4 дена по породувањето и се одликува со следната симптоматологија: променливо расположение, иритабилност, плачливост, анксиозност, пореметување во апетитот и сонот. За разлика од другите два вида на постпородилни афективни нарушувања, постпородилната потиштеност е од благ карактер и нема потреба од медицински третман на овие состојби.

Постпородилната депресија се јавува кај 10-15% од жените по породувањето. Започнува најчесто во првите 6 недели по по-

родувањето и најчесто е потребен медицински третман во вид на психотерапија или медикаментозна терапија. Симптоматологијата на постпородилната депресија главно опфаќа: депресивни расположенија, неспособност за чувствување задоволство (анхедонија), ниско ниво на енергија, честопати проследено со суицидални мисли. Потешките облици на постпородилната депресија лесно се детектираат, додека помалку тешките форми потешко се детектираат или пак, лесно можат да бидат погрешно протолкувани како нормални или природни последици после породувањето. Постпородилната психоза е најтешката форма на постпородилно нарушување. Настапува нагло, во првите денови по породувањето. Се карактеризира со депресивни состојби, проследени со делузии и халуцинации. Мнозинството од жени кои страдаат од ова нарушување развиваат ризик за биполарно нарушување, односно манијакално депресивен синдром. Случаите на постпородилна психоза најчесто имаат потреба од хоспитализација (Ibid., pp.16-18).

Биолошко медицинските објаснувања главно се однесуваат на хормонскиот дисбаланс, генетски предиспозиции на жената, нејзината претходната историја со психолошки проблеми или нарушувања или претходното искуство од постпородилната депресија, изложеноста на силен стрес и сл. Биолошките и психичките фактори играат одредена улога во појавата на постпородилна депресија, но сè уште не е објаснето до кој степен се тие одговорни и на кој начин. И покрај доминацијата на медицинскиот дискурс во однос на постпородилната депресија, сè повеќе истражувачи и теоретичари почнаа да ја согледуваат комплексноста на оваа состојба, вклучувајќи ја улогата и влијанието на социокултурните фактори. Најновите истражувања на оваа тема почнаа да го земаат предвид целокупниот контекст во кој се наоѓа секоја мајка поединечно, како и целокупната животна приказна.

2.2.3. Социокултурни теории за постпородилната депресија

И покрај тоа што доминантните дисциплини кои се занимаваат со разгледувањето на социокултурниот и политички контекст и дискурс, се родовите студии, социологијата, психологијата и политичките науки, феминистичките теории, односно, феминистич-

ките автори се тие кои за првпат го воочуваат влијанието на идеологиите на мајчинството врз благосостојбата на мајката, односно преку наративите на жените доаѓаат до пореалистичко гледање на мајчинството, мајчинскиот идентитет и искуства. Третирањето на оваа тема од социјален аспект започнува со феминистичките објаснувања, кои за разлика од медицинските, постпородилна депресија ја разгледуваат во еден поширок социокултурен контекст, потенцирајќи ги идеологиите за мајчинството и митовите за тоа што се подразбира под „добра мајка“, како важни предизвикувачи на конфликтните емоции низ кои минува жената во однос на нејзиниот живот, односот кон бебето, чувствата, и општо кон мајчинската улога. Преку квалитативните истражувања во врска со мајчинството, односно преку наративите на жените, нивните субјективни гледишта во врска со мајчинското искуство, произлегуваат првите увидувања за поврзаноста на идеологиите и митовите што постојат околу мајчинството и нивното големо влијание врз состојбите што можат да се окарактеризираат како постпородилна депресија или поблагата форма, постпородилна потиштеност. Како што беше наведено во делот за *Идеолошките аспекти на митовите за „добра мајка“*, овие идеологии и митови доведуваат до нерелни очекувања мајката веднаш да биде способна да се справи со потребите на бебето, веднаш да умее вешто да се грижи и со целосно задоволство да го одгледува своето дете. Исказите на мајките во постоечките истражувања се во насока на тоа дека:

„Не сакаш другите да знаат дека не умееш да се справиш со тоа, кога сите други се справуваат и никоја не ја покажуваа таа страна, на несправувањето, или само малкумина, и не сакаш да бидеш една од тие малку жени кои не умеат да се справат“ (Choi, Henshaw & Tree, 2005).

На тој начин, кога мајката не успева да се адаптира на мајчинската улога, од која се бара грижливост, одгледување и негување на детето, таа е идентификувана како мајка, која е во состојба на постпородилна депресија. Од овие перспективи постпородилна

депресија се појавува кога жените не умеат да ги доживеат, да ги изразат или да ги валидираат своите чувства и потреби, во рамките на културниот контекст и интерперсоналните односи, кои би им пружиле поддршка, би ги прифатиле како такви, без осудување на овие чувства (Mauthner, 1999).

Проблематичноста на медицинските толкувања за постпородилна депресија, ја забележува и британската професорка по општествени науки Наташа Мотнер, која смета дека лимитираноста на овие толкувања се огледа во девалвирањето на личното гледиште на жените, односно истражувањата потфрлуваат токму поради тоа што не ги истражуваат субјективните искуства на жените, во однос на одредени варијабли за мајчинството и постпородилна депресија, т.е. фактот дека различни жени доживуваат слични настани или ситуации, на различни начини, во зависност од нивните индивидуални околности и колку се значајни овие прашања за секоја жена. Мотнер (Mauthner, 1999) и Николсон (Nicolson, 1998) во своите студии ги детектираат различните видови на состојбите поврзани со искуството на мајчинство. Тоа се состојби од т.н. релативно непроблематично мајчинство, каде што се мајките кои мајчинството го опишуваат како уживање, среќа и релативно непроблематично, преку жени кои во однос на мајчинството доживуваат одредени потешкотии како: постпородилна потиштеност, чувство на нерасположение, тага, проблеми со доењето, замор, исцрпеност, до мајки кои своето доживување го дефинираат како постпородилна депресија, доживувајќи го ова искуство како екстремна реакција и емоции на длабока депресија, опишувајќи го како чувство на „заглавеност“, како да се во кафез, кутија или затвор од каде што не можат да излезат.

Она што е интересно од наоѓањата на Мотнер е тоа што етикетата „постпородилна депресија“ предизвикала олеснување и успокојување за овие жени, токму поради тоа што тоа сугерирало дека тие не 'полудуваат', туку дека доживуваат одреден медицински признаен „проблем“, споделуван од страна на многу мајки и за кој тие не се ниту одговорни, ниту виновни. Додека феминистичките истражувачи го критикуваат медицинскиот модел поради етикетањето, мајките, кои биле интервјуирани во ова истражу-

вање, ваквата медицинска етикета ги ослободила од вината и одговорноста за депресијата, тоа е нешто што им се случува ним, на нивните тела и тие немаат контрола врз тоа. Објаснувањето за ова „олеснување“ на мајките може да се анализира преку дискурсот на нормативноста, односно „нормалноста“ во тоа што одреден дел од мајките доживуваат постпородилна депресија, но за тоа се виновни хормоните, а не тие самите. Овие мајки не се пронаоѓаат во митот за „добрата мајка“, напротив, тие чувствуваат вина, односно, доживуваат грижа на совест поради тоа што не го доживеале тоа „универзално задоволство и исполнување“ од мајчинството, а медицинското објаснување ги оправдува, наоѓајќи го причинителот за ваквата состојба главно во хормоните, односно нешто што е вон нивна контрола. Исказите на мајките од студијата на Мотнер пријавуваат дека доживеале конфликт во однос на нивните очекувања и нивното искуство како мајки, односно, меѓу профилот на мајката која посакувале да бидат и она што го перципирале како нивни мајчински профил. Секоја од овие мајки имала поинаква претстава што претставува „добра мајка“. На пример, природното пораѓање, без употреба на медикаменти е составен дел од она што еден дел од интервјуираните мајки подразбирале под терминот „добра мајка“, но не и за другите мајки. За дел од мајките доењето претставувало показател за „добра мајка“, за некои идеалот за мајка подразбирал, „супермајка“ која прави сè, работи полно работно време, поминува „квалитетно време“ со своите деца, беспрекорно го одржува домот; а некои пак сметале дека „добра мајка“ е онаа мајка којашто ја напушта работата, т.е. останува дома и се грижи за своите деца (Mautner, p. 143-146). Како што кажува Мотнер:

„Овие мајки тивко се борат да ги исполнат своите идеали, додека истовремено ги прикриваат своите потреби и чувства од другите луѓе. Изгледа дека постои одбивност кај многумина да ги слушнат овие женски гласови, преку откривањето на нереалната природа и оштетувајќи ги ефектите од културните идеали, норми и очекувања од мајчинството, овие женски искази ги подриваат и нарушуваат длабоко вкоренетите култур-

ни митови за мајчинството... тие се во активна борба со самите себе, со луѓето и со социјалниот свет околу нив. Оваа битка вклучува активно замолчување на самите себе во односите со другите. Тие не гледаат начин како да ги изразат своите чувства во рамките на личниот и политичкиот контекст кој, како што тие го перципираат, ригидно пропишува што 'добрата мајка' треба да мисли, чувствува и прави, и ги осудува мајките кои потфрлаат во исполнувањето на овие норми".

(р. 154 - 155)

Во времето кога ја доживуваат депресијата, тие се критикуваат себеси на морална основа, а тоа е очигледно преку користењето на зборовите како: „би требало“, „треба“, „мора“, „правилно“, „погрешно“ или „лошо“.

Николсон, пак, во споменатата студија ги наведува видовите на загуби, кои се чести во периодот на транзицијата кон мајчинството. Тие загуби можат да се поделат на: загуба на автономијата и времето, загуба на физичкиот изглед пред бременоста и пораѓањето, загуба на женственоста и сексуалноста и загуба на професионалниот идентитет. Како што наведува Николсон, „личното растење, односно, развој и созревањето се препознаваат како позитивни, но нивното прифаќање истовремено значи и загуба на младоста, или барем на 'безгрижноста' и себичните однесувања што се претставени преку младоста“ (Nicolson, 1999, р, 162). На ова се надоврзуваат теориите што ја објаснуваат постпородилната депресија и како криза на идентитетот, односно, одбивање на идентитетот на мајчинство како доминантен кај возрасната жена. Статистички гледано, инциденцата на доживување на некакви емоционални нарушувања, анксиозност, депресивност во деновите и месеците по породувањето ги доживуваат од една третина до 90% од мајките. Тоа би значело дека девет од десет жени доживуваат некаква форма на постпородилна депресија. Клинички гледано, доколку секоја жена која доживеала вакви состојби по породувањето ги пријави овие состојби, би била третирана како случај на постпородилна депресија. Мора да се напомене дека статистика-

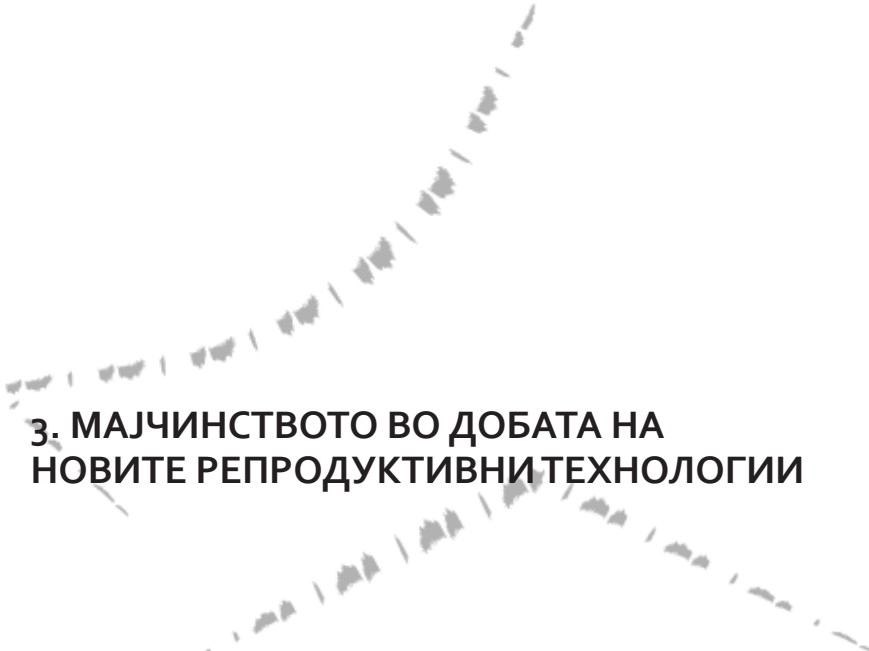
та не може да ја опфати „црната бројка“ на жени кои доживуваат постпородилна депресија, бидејќи ваквите емоции и состојби ги потиснуваат и не ги споделуваат ниту со најблиските, а оттука ни со психотерапевт или со некое медицинско лице, така што може да се очекува процентот да биде уште повисок, со што исклучок би претставувале оној сосема мал број жени кои реално не почувствувале никаква емоционална потиштеност и негативна психичка состојба, во периодот по пораѓањето. Наоѓањата до коишто доаѓа Николсон, зборуваат дека голем број жени одбираат негативните постпородилни доживувања со поголема спремност да ги поврзат со нивната биологија, отколку со социјалниот контекст. Причините за ова, според Николсон, лежат во моќта на медицинскиот дискурс, кој во последните стотина години служи да ја позиционира жената во патолошки контекст, со ирационален, нестабилен ум, ставајќи ја во директна спротивност на мажот, кој е здраворазумен, рационален и стабилен. Станувањето мајка има влијание врз животот на секоја жена, и тоа секојпат кога станува мајка, кај жената се јавуваат физички, социјални, економски и емотивни промени. Мајчинството носи со себе статусни промени, неговиот парадокс се огледа во тоа што статусот мајка носи со себе социјално признаена и вреднувана положба и идентитет, а истовремено носи низа попречувања и загуби на поранешниот статус.

2.2.4. Идеологии и идеи за справување со постпородилната депресија

Постпородилна депресија, гледана преку општествените науки и од феминистичка перспектива се објаснува преку губењето на идентитетот, автономијата, независноста, моќта, приходите од работата на жената итн. Оттука лесно се претпоставило дека постпородилната депресија доаѓа до поголем израз преку еманципацијата на жената. Во минатото, животот и целиот свет на жената се одвивал во домот, бидејќи таа немала право на работа, немала право на вклученост во јавниот живот и сл. При тоа улогата на мајка, која настапува нагло и која подразбира посветена грижа за бебето, бил период што бил проткаен со многубројни ритуали и практики

од страна на женските членови на потесната заедница, со цел да се означи и да се глорификува овој настан. Овие ритуали, на некој начин, ѝ го олеснувале преминот во новата улога и адаптацијата кон новиот член на семејството. Во минатото, животот се одвивал до пошироки семејни заедници со што била овозможена поголема помош од женските членови на поширокото семејство. Во современите општества животот на жената не претпоставува такви ограничувања, од аспект на физичка (географска) или пак економско-политичка и социјална лимитираност на родовиот идентитет. Сепак сосема погрешна би била хипотезата, вината за постпородилната депресија да се бара во еманципацијата на жената. Тоа би значело дека најдобрата превенција од постпородилна депресија би било одземање на правата на жената и нејзино затворање во светот на домот и семејството, место каде што сите нејзини улоги би се извршувале. Ваквата „превенција“, иако сузбивањето на постпородилната депресија ни оддалеку не е нејзина цел, може да се наговести и преку водењето на пронаталистичките политики, кои повикуваат на многудетно семејство, со што улогата на жената би се свела на улогата во домот, со најголем нагласок на мајчинската улога. Истражувањата покажуваат дека токму тоа, сведувањето на родовиот идентитет на неколку улоги во домот и немањето можност за поинаков развој на личноста, често доведува до депресивни состојби кај жената, меѓу кои и постпородилната депресија. Ваквиот начин на решавање на „проблемите“ одат во спротивна линија од теоријата на еволуцијата. Еволуцијата која како процес е континуирана и претставува преминување од една форма во друга, односно развивање од поедноставни во покомплексни форми, гледано не само од биолошки туку до сеопшто претпоставениот социјален аспект на еволутивниот процес. Во контекст на ова, родот и родовите улоги еволуираат, вештачкото, наменското или насилното враќање назад на процесот на оваа социјална еволуција всушност доведува до намалена демократизација на општеството, стагнација или назадување на општествата. Единствените мерки, кои би можеле да се преземат за превенирање на постпородилната депресија би оделе во линија на еволуирање на целокупниот социјален контекст во однос на мајчинството и општо на родителството, не само од страна

на мајката, туку и од страна на таткото, на заедницата, односно на системско обезбедување на поддршка на семејствата, со што ќе се обезбеди континуирана помош и поддршка во процесот на одгледување на децата.

3. МАЈЧИНСТВОТО ВО ДОБАТА НА НОВИТЕ РЕПРОДУКТИВНИ ТЕХНОЛОГИИ

3.1. Новите репродуктивни теории и редефинирањето на мајчинската улога

„Ќе ти ги умножам маките на твојата бременост, во маки ќе ги раѓаш децата.“
(Библија, *Битие*, *Првиот грев*, 16)

Традиционалната дефиниција за мајчинството, која подразбира дека мајка е жената од чија матка се раѓа детето, во последните децении, со развојот на репродуктивните технологии, ја доведува во прашање опфатноста на оваа дефиниција, односно дали ваквото поимање е доволно широко за да ја опфати категоријата мајка. Разнишувањето на она што традиционално или нормативно се подразбира под мајчинство или мајка е дополнително разнишано со развојот на репродуктивните технологии. Технолошкиот развој придонесува до промени во сите сегменти на животот, па така и во мајчинството. Овие технологии во однос на мајчинството опфаќаат повеќе категории: концептивни технологии (ин-витро фертилизација, инсеминација), техники за контрола на фертилитетот (контрацептивните средства и абортусот), менаџментот на пораѓањето (ЦТГ мониторинг на фетусот, царски рез, форцепс), техники за обезболување при пораѓањето (епидурална и спинална анестезија и аналгезија), пренатална технологија (амниоцентеза, ултразвучен преглед) и др. Новите репродуктивни технологии продуцираа и нови актери во процесот на добивање на дете: сурогат мајките, донаторки на јајце-клетки, донатори на сперма, со што комплексноста и усложнувањето на самиот процес на остварување на родителство отвора многу прашања од правна, социјална и етичка гледна точка.

Прашањето на репродуктивните технологии е екстремно комплексно. Социолозите Коч и Моргал (Koch & Morgall, 1987) во својата студија, која се однесува на феминистичката проценка на репродуктивните технологии, констатираат дека целите на репродуктивните технологии се: да манипулираат, односно, да се вмешаат во природната функција; да се спречи или да се предизвика зачнување; или пак за да влијаат врз квалитетот на децата што се раѓаат. Проблемите и прашањата, кои се јавуваат во однос на но-

вите репродуктивни технологии, тие ги класифицираат во неколку категории:

Етички/легални прашања: Кога ембрионот станува личност? Кој го поседува и го контролира ембрионот во човечките експериментирања? Кој го поседува и го контролира ембрионот создаден во епрувета? Дале е убиство кога се уништуваат неискористените ембриони создадени во епрувета? Доколку ембрионот е создаден, а родителите умрат, што треба да се направи со него?

Социјални импликации: Постои аргументиран страв дека нормалното оплодување може да биде заменето со ин-витро оплодувањето, комбинирано со генетска терапија (за елиминација на генетски преносливи болести).

Општествени улоги/социјалните аспекти на зачнувањето: Кој ги селектира консументите (на медицинските технологии), кои се критериумите за квалификување? Прашањето што се поставува е и кои се родителите? Која е мајката, дали е тоа жената која ја донира јајце-клетката, жената која го раѓа детето, жената која ја врши мајчинската функција на одгледување и негување или сите три? Кој е таткото?

Економски прашања: Која е цената за овие технологии во јавниот и во приватниот сектор? Спермата, јајце-клетката, ембрионот, детето имаат комерцијален потенцијал.

Професорката по социјална правда, д-р Патриција Хајнс (Hynes, 1985) го отвора прашањето за егзистенцијалните ризиците кои ги носат овие технологии за жената. Тоа се ризиците во однос на експериментирањето со женското тело, без при тоа во потполност да се знаат ефектите; според неа, новите репродуктивни технологии ѝ даваат легитимност на медицинската фантазија на неограничената технократска контрола врз женските репродуктивни моќи; овие технологии ја сведуваат жената на јајце-клетка, матка, ја бришат вредноста на жената како автономно битие; и конечно новите репродуктивни технологии, креираат поголем ризик од неплодност, на тој начин што застрануваат од вистинското прашање, а тоа се *причините* за неплодност и стерилност. Односно, доколку повеќе се вложи во откривање и превенирање и третирање на причинителите на неплодност, отколку во новите репродуктивни технологии, тогаш потребата од истите ќе биде значително редуцирана.

3.1.1. Сурогатство

Едно од најкомплексните прашања во однос на новите репродуктивни технологии е сурогатството. Постојат два типа сурогат мајки: традиционални и гестациски. Традиционалните сурогат мајки се оние кои зачнуваат по пат на инсеминација или сексуален однос со таткото (кој е во брак со неплодна жена) и кои откако ќе го родат детето го даваат на родителскиот пар (биолошкиот татко и неплодната сопруга). Гестациските сурогат мајки се жени кои се вонтелесно оплодени од ембрион, кој ги носи генетските својства на таткото и мајката (или се користи сперма од донатор или јајце-клетка донирана од страна на друга жена), така што, во овој случај сурогат мајката нема никаква генетска поврзаност со бебето.

Причините за одлуката бебето да биде родено од сурогат мајка можат да бидат неколку: неплодност на жената, ризичност за животот на жената (поради одредено заболување) или поради неприликите кои бременоста може да ги повлече со себе (неприлики во кариерата) (Davies, 1985, p 61).

Етичките дилеми во однос на сурогатството се многубројни. Професорот по правни науки Џон Робертсон, посветува големо научно внимание токму на прашањето во однос на моралната основа на третманот на детето како на продажно добро (стока), неприродноста на самиот чин, третманот на жената како машина за репродукција и сл. Тој го поставува прашањето: Која е мајката на детето? Дали е тоа таа што го родила, биолошката мајка што ја донирала јајце клетката или таа што го одгледува? Етичките прашања се протегаат и во однос на легалните аспекти. Што ќе настане во случај детето да се роди со инвалидитет и доколку потенцијалните родители не сакаат да го земат таквото дете? Што доколку во периодот на бременост на сурогат мајката потенцијалните родители се разведат? Дали сурогат мајката има право да абортира доколку се премисли и сака да ја прекине бременоста, дали одлуките во однос на нејзиното тело треба да припаднат на некој друг? Какви треба да бидат односите меѓу потенцијалните родители и сурогат мајката, колку треба да се зближат, колкава треба да биде дистанцираноста меѓу нив? Што доколку сурогат мајката не сака

да го даде бебето на потенцијалните родители? Познатиот американски случај „Бебето М“ е случај кога сурогат мајката (која била и биолошка мајка на бебето) откако се породила се премислила и не сакала да го даде бебето, иако постоел потпишан договор. Таа била биолошка мајка на бебето, а потенцијалниот татко бил и биолошки татко. Долготрајната судска разврска завршила со доделување на бебето на потенцијалните родители. Во однос на овој случај, прашањата кои се поставуваат се: колку се зема предвид врската, која се создава во текот на бременоста меѓу мајката и бебето? Дали е исправно несметањето на доживувањето на мајчинството од страна на сурогат мајката? Носењето, раѓањето и генетската конекција во овој случај имале помала важност за судот отколку потпишаниот договор (Woliver, 1990).

Проблеми и потешкотии можат да се јават и во однос на детето. Психолошките потешкотии се слични како во случаите на посвојување. Детето може да биде силно мотивирано да дознае која е неговата биолошка мајка и да сака да оствари контакт со неа. Тоа може да претставува проблем за биолошката мајка, доколку таа има свое семејство, сопруг и деца. Неможноста да се оствари таа конекција кај детето може да предизвика намалена самоверба, чувство на немање корен (Robertson, 1983, p. 30). Дали детето смее да дознае која е негова биолошка мајка? Примерите на легалните практики и процедури говорат за тоа дека легислативата не е секогаш подготвена да одговори на овие прашања, односно не постојат закони кои би ги покриле сите потенцијални ситуации во однос на сурогатството.

Легислативата во различни земји има различен третман кон сурогатството. Во Република Северна Македонија не постои закон со кој се дозволува користење на сурогат мајки од никаков тип, но во некои земји (Австралија, Канада, Израел, Украина, дел од Соединетите Американски Држави и др.) со закон е дозволен процесот по пат на кој некоја жена своеволно или за одреден финансиски надоместок и разни други економски бенефиции ќе роди дете за одреден пар на родители. Во однос на плаќањето за сурогатство постојат разлики во земјите во кои тоа е дозволено. Најчесто постои забрана за финансиски надоместок, односно се дозволува сурогат-

ство, но само доколку мајката која го носи бебето за тоа не биде платена, што значи дека во овој случај прифатливата мотивација за сурогатство би била личната волја некому да се помогне и да се подари бебе.

Оваа практика има голем потенцијал за економска експлоатација, морална конфузија и психолошка повреда на сурогат мајките, потенцијалните родители и децата (Winslade, 1981). Постоењето на случаи кога сурогат мајката (ова особено се однесува на традиционалното сурогатство, кога детето е и биолошки поврзано со мајката) се премислува и не сака да го даде детето што го родила на договорените родители, не се типични, но во реалноста се случуваат. Политиките и правните процедури во врска со сурогатството не обрнуваат внимание на доживувањето на сурогат мајката.

Сурогатството го отвора прашањето и за повторното оценување на сродството. Новозеландскиот антрополог Хал Левин во својата студија за гестациското сурогатство, природата и културата на сродството (Levine, 2003) го истражува односот меѓу природните (биолошките) и социокултурните аспекти на репродукцијата и сродството и мотивите на сурогат мајките за сурогатство. Во поглед на ова, тој констатира дека:

„Новиот развој на репродуктивните технологии ги прави ‘природата’ и биологијата порелевантни за аналитичкото размислување во врска со сродството. Сурогат мајчинството нуди исклучително добра можност за преоценување на односот меѓу природата и социокултурните аспекти на репродукцијата и сродството“ (p. 173).

Преку примерите, дека бабата може да биде сурогат мајка на своето внуче, дека ембрионот може да биде замрзнат и бебето донесено на свет долго време по смртта на своите родители, Левин ја објаснува потреба за промислување на категоријата на сродството, која станува помалку стабилна отколку порано и претставува предизвик во однос на правењето на дистинкција меѓу биолошките и социјалните фактори. Во случаите на сурогат мајчинството, осо-

бено во традиционалното сурогатство, токму овие фактори влијаат врз доживувањата и односите кои се создаваат меѓу сурогат мајката и бебето. Сурогат мајката, иако го потпишува договорот уште пред да забремени, не е возможно да се предвиди во која насока ќе се движат нејзините емоции, ментална состојба, дали ќе се создаде поврзаност помеѓу сурогат мајката и ембрионот во текот на бременоста, колку силна може да биде таа поврзаност, колку и дали ќе биде мајката спремна да го предаде детето на други родители и потполно да се откаже од родителското право. Левин понатаму аргументира, дека кај трудните цицачи поврзувањето со фетусот се создава и пред пораѓањето. Дури и кај сурогат мајките, кои користат јајце клетка од друга жена, договорот не дозволува потполна комфортност, која се темели на биолошките факти (р. 175). Според Левин, „интерутералното поврзување е механизам кој обезбедува оптимална репродуктивна физичка подобност од страна на мајката за време на бременоста“ (р. 176). Тој во својата студија ги анализираше интернетските страници за сурогат мајките, форумите и разговорите меѓу мајките. Бордот на интернетската страница што тој ја консултирал организирал контакт меѓу него и една сурогат мајка која била главна информаторка и која и самата била заинтересирана за ваквото истражување. Во ова истражување како мотиви кои се среќаваат за кај мајките сурогатки се: заработување пари, желбата да помогнат на неплоден пар, желбата да бидат бремени. Во однос на доживувањето, гестациските сурогат мајки се изјасниле дека бебето не го доживуваат како свое. Главната информаторка за својот пример навела дека донаторката на јајце-клетка имала поголем проблем емоционално да се прилагоди на ситуацијата. Сурогат мајките кои дискутирале меѓу себе на оваа тема ја истакнале важноста за создавање услови кои ќе обезбедат мазна (глатка) транзиција од овој период, бидејќи некои мајки не се во состојба лесно да се спротивстават на тој импулс на поврзување. Оваа студија сугерира дека биологијата, психологијата и културата се соединуваат на посебен начин при гестациското сурогатство, создавајќи институција која ги надминува поимите кои го претставуваат сродството.

Поради ваквите состојби и примери, развојот и користењето на новите репродуктивни технологии е честопати критикуван,

особено од страна на феминистките. Роси Браидоти во книгата *Номадски субјекти*, поглавјето *Мајки, чудовишта и машини* ја објаснува поврзаноста на овие поими преку репродуктивните технологии. Токму биотехнологијата и вештачкото создавање, според Браидоти, ја проширија моќта на науката над мајчинското тело, на начин на кој современата биотехнологија го одзема местото на жените, правејќи го процесот на создавање на живот, предмет на високата технологија (Браидоти, р. 113). А оние кои ја развиваат и раководат со новите репродуктивни технологии се мажите. Браидоти ја детектира желбата за одземање на репродуктивната моќ од жените во историската фантазија на мажите за деца родени од маж. Самиот Аристотел, наведува таа, репродуктивната функција на жената ја сведува на целосна пасивност, сметајќи дека материјалот доаѓа исклучиво од машката сперма, а жената е само утроба каде што расте плодот. Тој дури додал дека репродукцијата се раководи од нормата дека се родило машко дете, а пак кога ќе се роди женско дете, се мислело дека нешто тргнало наопаку или не успеало да се појави во репродуктивниот процес. Во однос на ова прашање, значењето на улогата на жената во репродукцијата, она што Фројд го превидел или не сакал да го види е зависта од утробата или зависта за матка, којашто многу полесно психоаналитички може да се објасни преку бројните историски примери. Самата Браидоти наведува за постоењето на бројни алхемичари кои биле премногу зафатени со обидот за создавање син, човек направен и кој излегува од лабораториите на алхемичарите: „Парацелзиус, главниот теоретичар на алхемијата, бил сигурен дека мажот треба и може да се роди надвор од телото на жената“ (р. 125). Рецептот бил многу едноставен, се состоел од мешавина од сперма и нешто што ќе го замени утерусот, како алхемичарски лабораториски садови или контејнери. Или пак матката се заменува со воловска кожа, наполнета со голема количина ѓубриво или хемиски супстанции. Основната претпоставка на алхемичарите, продолжува Браидоти, била дека тие не само што можат да ја имитираат работата на жената, туку тие можат тоа да го сторат многу подобро, поради артефактот, вештачкиот процес на науката и техниката, усовршувајќи ја несовершеноста на природниот тек на настаните, а со тоа избегнувајќи грешки. Желбата

за раѓање на дете и искуството на мајчинство од страна на мажите се среќаваат во бројни митски приказни од античка Грција, каде што децата всушност се раѓаат од некој дел од машката анатомија. Атина, Афродита, Деметра, Хера, сите тие се родени од некој дел на нивниот татко Зевс (Thurer, 1994, p. 63). Овие приказни, митови и реални обиди од страна на одредени алхемичари и научници да создадат дете, кое нема да биде родено од утробата на мајката говорат за желбата за одземање на женската моќ за создавање живот. Токму затоа критиките од страна на феминистките во однос на новите репродуктивни технологии се толку гласни. Бидејќи со одземањето на оваа способност на жената, нејзината субординација ќе биде загарантирана. На развојот на новите репродуктивни технологии може да се гледа како на нов обид да се преземе улогата на мајката во процесот на раѓање, при што таа се повеќе се сведува на пасивен субјект кој зависи од технологијата, од медицинските процедури и од гинекологите акушери, бидејќи тие се активните актери во процесот на породување, без нив станува дури невозможно да се замисли раѓањето на децата.

3.2. Медикализација во процесот на породувањето и нејзиното влијание врз искуството на жената

Користењето на медицинската технологија за време на породувањето, покрај тоа што служи за подобрување и олеснување на овој процес, првенствено за болката која ја трпи жената додека се пораѓа, главно има заслуга во ризичните случаи, кога процесот на породување, доколку не се изврши со помош на медицинска технологија, би бил многу ризичен, како за жената, така и за бебето. Такви се случаите кога, на пример, папчната врвца е врзана околу вратот на бебето. Ултразвучниот преглед може да ја констатира таквата состојба и за да се спречат несакани последици се применува царски рез. Исто така, доколку бебето не е добро позиционирано во матката, односно е карлично поставено, во тој случај вагиналното породување би било премногу комплицирано и тешко и за мајката и за бебето и во тој случај се применува царски рез. Ваквите и слични примери придонесуваат за развој и користење на

медицинската технологија. Со текот на годините нивната примена станува сè помасовна, односно се зголемува бројот на породувања со користење на техники и фармаколошки средства за обезболување, аналгезии, провокации, користењето на ЦТГ-апаратот е веќе задолжителен, применување на царски рез и сл. Масовното користење на медиализација при породувањето, во голема мера, го има изменето природниот процес на раѓање, започнувајќи од болничките услови, положбата на жената во текот на породувањето, заменувањето на бабиците со акушери, приклучувањето на жената за апарати за мониторинг, инфузии, третманот на бебето веднаш штом се роди (негово одделување од мајката) и сл. Ваквите технологии покрај тоа што служат за спречување на ризичните ситуации и за олеснување на целокупниот процес на пораѓање, придонесуваат и до менување на положбата на жената, од активна во пасивна. Процесот на породување е вон нејзина контрола, во принцип, докторот е тој што одредува што и како ќе се примени. Поради ова дел од жените зборуваат и за чувство на отуѓеност на самиот процес. Феминистичката критика на медиализираното породување говори дека медицинскиот систем има огромна моќ во обликувањето на искуството на жената од породувањето, а системот и медицинските професионалци гледаат на породувањето како на опасен чин за кој е потребен третман (Martin, 2003). Овој медицински систем го дисциплинира женското тело. Честопати од жената се бара да раѓа во позиција која му одговара повеќе на докторот, отколку на неа. Накратко кажано, медицинските институции и нивната технологија го регулира и го контролира женското искуство во породувањето (p. 17).

Прашањата за тоа како раѓаат жените, кој им помага, на кој начин, поради што, според Едриен Рич не се едноставни прашања, кои се однесуваат на бабиците или на акушерите/акушерките, туку тоа се политички прашања. Изборот на абортус, начинот на раѓање, начинот на зачнување, начинот на контрацепција и сл., биле дозволувани или забранувани во контекст на законите, професионалниот кодекс, религиозните санкции, етичките традиции (Rich, 1986, p.128). Пораѓањето е физички болно искуство за жената. Во однос на технологиите на раѓање постојат две крајности кои подеднакво

подлежат на феминистичка критика. Од една страна е природното пораѓање, сметано за поженствено и кое е поткрепено со митовите околу „добрата мајка“, со што жените кои се пораѓаат спонтано и природно, доживувајќи ја таа „слатка болка“ ќе доживеат поголема поврзаност со своите деца и на тој начин кај нив посилно ќе проработи мајчинскиот инстинкт. Од другата страна се пораѓањата со помош на некаква технологија, по пат на царски рез, користење на епидурална или спинална анестезија и аналгезија и сл. што ја лишуваат жената од тоа искуство. Феминистичката критика за користењето на технологиите при пораѓањето говорат за контролата на „женска моќ“ од страна на патријархатот, односно предавање на својата „света тајна“ на мажите (кои доминираат во хиерархиски високопоставениот медицински персонал ангажиран во процесот на пораѓање). Според ова, технологијата ја лишува жената од нејзините моќи и ја прави несвесна за своето искуство, неспособна да го доживее и да го преживее своето искуство, при што целиот чин на раѓање, чиј фокус порано бил на жената, сега целосно зависи од докторот. Една од најсилните критики во однос на отуѓувањето на самиот процес на породување, дава Рич во делот ‘Отуѓено породување’. Таа ова го објаснува на следниот начин: страдањата на жената при пораѓање, Библијата ги толкува како резултат на женскиот грев. Подоцна во деветнаесеттиот век можноста за елиминација и намалување на болката создава нов затвор за жената, затворот на несвесноста, втурнати сензации, амнезија и комплетна пасивност. Избегнувањето на болката, психичка или физичка е опасен механизам, кој може да доведе до губење на допирот со самата себе (р. 158-159). Сместувањето на самиот чин на пораѓање во болнички услови, индицира дека станува збор за патологија, болест, „пораѓањето станува оперативен театар, а раѓањето медицинска драма со докторот како херој“ (р. 170). Самата Рич говори за своето искуство со тоталната анестезија при царскиот рез како знак на сомнеж за нејзината женска неподобност, ... „вистинските“ мајки се оние кои се будни при целиот процес..., но и тие што се породиле природно и кои биле совладани од болката, ниту една од нас, сметам дека немаше чувство дека е под команда на искуството.“ (р. 177). Жената при процесот на пораѓање е отуѓена од самиот чин

на пораѓање. Користењето на сè повеќе и повеќе медикаменти, медицински практики и технологии, самиот чин на пораѓање ја прави жената понеспособна самата да да роди. Раѓањето е условено од медицинските услови и од медицинските лица, од инструментите и од медикаментите. Како што наведува Рич, вештачката индукција и стимулација на породувањето (што во македонската медицинска практика познато како интравенозно давање коктел за провокации кој стимулира контракции) предизвикува подолги и посилни контракции, со пократкотрајни периоди на намалување на контракциите, за разлика неиндуцираните природни контракции. Ова пак доведува до користење на други медикаменти за намалување на силната болка, која е предизвикана од провокациите и на тој начин медицинската технологија креира свој вештачки проблем кој повторно треба да се третира со вештачки произведени лекови. Овие неприродно силни и долги контракции можат да го лишат плодот од кислород, додека пак аналгетиците му сметаат на неговиот респираторен систем.

Во однос на користењето на новите репродуктивни технологии при пораѓањето и инциденцата на појава на одредени видови на постнатални психолошки потешкотии, Оукли (Oakley, 1980) доаѓа до интересни наоѓања. Имено, според нејзината студија, при што биле интервјуирани 233 жени, кај оние жени кои при пораѓањето користеле некаков вид медицинска технологија (епидурална аналгезија, форцепс, царски рез) е забележано значително зголемување на изложеноста на постнатални психолошки потешкотии, како што се: постпородилна потиштеност, депресија, депресивни расположенија, и сл. Поодделно образложено, добиени биле следните податоци: постпородилната потиштеност била поврзана со процесот на пораѓање, епидуралната аналгезија и инструментално пораѓање (форцепс). Депресијата била поврзана со самиот процес на пораѓање, користење на големо ниво на технологии при пораѓањето, немање контрола при процесот на пораѓање, медицинскиот менаџмент за време на пораѓањето. Анксиозноста била карактеристична кај прворотките. Задоволството од мајчинството било поврзано со претходната социјализација, односно јачината на мајчинскиот 'селф-имиџ' и ориентација кон женствените улоги.

Чувствата кон бебето биле, исто така, поврзани со ориентацијата кон женствените улоги, но и со самото бебе како и неговиот пол и навиките на спиење (Oakley, 1980, p. 143).

Американскиот антрополог Елен Лазарус, којашто последниве две децении истражувала за пораѓањата во Соединетите Американски Држави, открива дека многу жени се чувствуваат одговорни за настаните во текот на пораѓањето, иако всушност тие имаат ограничено влијание врз медицинските процедури што биле применети:

„Биомедицината, со нејзиното потпирање на технологијата, е истовремено силна практика и моќна идеологија. Таа има огромно влијание врз тоа на кој начин жените учат и размислуваат во врска со породувањето.“
(Lazarus, p. 26)

Всушност, медицинското гледиште за пораѓањето како потенцијална патологија, дека во секој момент може да тргне во непосакуван правец е моќен и доминантен модел. Дури и дефиницијата за природното породување⁸ е променета и сега во природно породување спаѓа секое породување кое е вагинално и за време на кое жената е во свесна состојба. Ваквиот модел диктира дека породувањето мора да биде менаџирано со некаква напредна технологија, како што е ЦТГ-апаратот или ултразвучниот мониторинг (p. 27).

Бремените жени, без разлика на нивниот социјален статус или нивото на образование, поседуваат одредени знаења во врска со пораѓањето. Но, Лазарус прави дистинкција меѓу знаењето во врска со *биолошкиот процес* на пораѓање, кој ги опфаќа фазите на породување, промените на телото за време на бременоста, развојот на фетусот и сл., и *социјалното знаење*. Социјалното знаење во себе вклучува знаење за медицинските процедури, кои се појавуваат за време на бременоста и породувањето и дополнително познавање за институционалните услови на болницата, бирократските процедури, кој е одговорен за носењето на одлуките, на кој начин пациентот може да го добие посакуваниот третман и нега. Но, сите

жени немаат поеднаква желба за степенот на знаење во врска породувањето. Според истражувањето на Лазарус, изборот и контролата во однос на болничкиот третман е лимитиран за сиромашните жени, бидејќи тие се преоптоварени со социјални и економски проблеми. Тоа најчесто се невработени жени, со понизок степен на образование, со повеќе непланирани бремености, кои започнале со репродукција многу помлади и честопати се немажени. Овие жени многу често имаат проблем во комуникацијата со докторите. Лазарус, во анализата за прашањето на медицинската хегемонија, изборот и контролата, социјалните класи и знаењето, споредувала три групи жени. Првата група биле жени кои здравствените услуги ги барале во приватните здравствени установи. Втората група биле жени кои од редовите на здравствените професионалци (или пак биле сопруги на доктори). И третата група ја сочинувале сиромашните жени кои добивале пренатална грижа во јавните здравствени установи и се породувале во големи државни болници. Постоела забележлива разлика во пристапот до ресурсите и односот од страна на медицинскиот персонал меѓу првите две и третата група на жени (р. 26). Првата група жени преферирала докторски третман кој опфаќа и водење низ целиот медицински систем и доктор во којшто имаат доверба. „Медицинските професионалки“, веќе поседувале доволно знаења за медицинскиот систем и тоа им давало чувство на моќ и поголема контрола за време на породувањето, додека сиромашните жени најмногу биле загрижени за добивање континуирана медицинска грижа, отколку за изборите кои би им обезбедиле поголема контрола.

Медикализацијата на процесот на породување, во голема мера, ја има изменето изведбата во процесот на породување, како и улогата на жената што се пораѓа и персоналот кој го потпомага породувањето. Ова неизбежно доведува до промена во однос на активната вклученост од страна на мајката, која се наоѓа во пасивна позиција во однос на гинекологот-акушер. И самиот дискурс во однос на ова прашање го позиционира докторот – докторката во доминантна позиција во однос на пораѓањето. Прашањето што им се поставува на родилките е КОЈ те породил, што укажува на тоа дека мајката не се пораѓа, таа е породена од некој друг.

Критиките во однос на новите репродуктивни технологии се јавуваат токму во врска со третманот кон жената и женското тело, како машина, односно дефектна машина и која поради својата дефектност и неспособност самата да го роди детето има потреба од користење на медицински технологии. Според антропологот Дејвис-Флојд (Davis-Floyd, 1987), болниците метафорички го претставуваат моделот на монтажна трака за производство на стока, шема по која најголем број на технолошки чуда се произведени во модерното општество. Женскиот репродуктивен систем е третиран како машина за раѓање од страна на обучен техничар, кој работи според полуфлексибилна временска рамка, со цел да одговори на барањата за квалитетна продукција. Притоа, самата болница претставува високо софистицирано технолошки опремена фабрика и колку што повеќе технологија нуди, за толку подобра се смета (р.482). Како нус-појава од користењето на медицинската технологија, поточно царскиот рез, ја наведува концептуалната сепарација на тело-ум, при самиот процес на породување. Мајката не е активно вклучена во процесот. При разделувањето на бебето од мајката, тоа се носи во пластична колевка (налик на инкубатор) каде што со часови е прегледувано од педијатари, ортопеди пред да ѝ се врати на мајката. „Матката на мајката е заменета со пластичната матка на културата“ (р. 483). Симболиката на целосниот процес зборува за тоа дека не е мајката таа што го раѓа детето, туку институцијата. Во суштина медиализацијата при просецот на пораѓање се користи за зголемување на комфорот, намалување на тегобноста, болката, но во принцип болницата ги третира тегобите кои сама ги создава. На мнозинството од жените коишто се пораѓаат спонтано им се администрира коктел со провокации.⁸ Во студијата на Дејвис-Флојд, дури 80% од жените добиле провокации. Провокациите се користат со цел побрзо да дојде до отворање на грлото на матката. Ваквата практика индицира дека женското тело е во дефект, неспособно за самостојно отворање на грлото на матката и за пораѓање. Провокациите пак, многукратно ја зголемуваат породилната болка, а со тоа се зголемува потребата од дополнителна медиализација на процесот со аналгезии. Мониторот за мониторинг на фетусот (ЦТГ апарат), наведува Дејвис-Флојд, дополнител-

но пренесува порака за бебето, како производ на болницата, кое е во потенцијална опасност од инхерентната дефектност на мајчината машина за раѓање. И колку повеќе се застапени овие рутински процедури, толку посилно ќе биде убедувањето дека пораѓањата 'мора' да бидат спроведени на овој начин. Опишувајќи го процесот на пораѓање и третирање на бебето по раѓање од медицинскиот персонал, Дејвис-Флојд го толкува овој чин како симболичката порака, дека бебето всушност му припаѓа на општеството:

„Акушерот ѝ дава инструкции на мајката како да напне, го фаќа бебето и го кажува полот, потоа ѝ го дава на медицинската сестра, која набрзина го 'крштева' преку техничките ритуали на проверка, тестирање, бањање, ставање пелена, завиткување, администрирање на антибиотик во очите. Откако ќе биде соодветно културолошки истретирано ѝ се додава на мајката за да се поврзат, за многу краток временски период (општеството и го подава бебето) по што медицинската сестра повторно го зема бебето и го носи во одделението за бебиња (бебето навистина му припаѓа на општеството).“
(р. 486)

Според податоците од студијата на Дејвис-Флојд, 12% од жените одбиле да се породат во болнички услови, бидејќи за нив болниците претставувале негирање, а не славење на атрибутите на жената. Други 25% од овие жени се пораѓале во болница, одбивајќи го технолошкиот модел и одбирајќи да се породат природно, контролирајќи ги технолошките процедури. Овие жени се чувствувале омокнато од ваквото искуство. Интервјуираните гинеколози се изјасниле дека на електронскиот мониторинг гледаат како на средство за себезаштита и потврдиле дека повеќе би се одлучиле за изведување на царски рез, доколку мониторот укажува на потенцијален проблем, бидејќи знаат дека ризикот од губење на судски процес би бил помал во тој случај (р. 492).

Оваа студија не дава образложение за оние жени кои користеле или пак самите преферирале користење на медицинска техно-

логија при породувањето, како на пример епидурална аналгезија, за намалување на болката. Дали тие генерално се чувствувале непријатно, или ја немале контролата при процесот на породување. Некаков вид дополнување на она што недостасува како образложение во студијата на Дејвис-Флојд дава и едно друго истражување спроведено една деценија подоцна. Студијата на канадските социолози Фокс и Вортс (Fox & Worts, 1999), при што биле интервјуирани 40 жени, дава дополнителен увид во процесот на породување и доживувањата од страна на жените во однос на користењето на медицинските технологии при самиот процес. Она што оваа студија посебно го истакнува е значењето на социјалната поддршка. Жените кои имале силна поддршка од своите партнери (а честопати и од други лица) многу помалку пријавувале дека почувствувале некаков вид постпородилна депресија. Наоѓањата од оваа студија говорат дека степенот до кој мажите учествуваат во вршењето на домашните обврски влијае не само на балансот на моќ во домаќинството, туку исто така, и на начинот на кој жената му пристапува на мајчинството, почнувајќи од денот кога ќе се породат (р. 344). Во однос на реакциите и искуствата од породувањето, податоците од оваа студија говорат дека отсуството на медицински технологии не води нужно до позитивно и поттикнувачко искуство, ниту пак дека медицинските интервенции нужно водат кон отуѓување од искуството. Од овие жени 40% се породиле без фармаколошки или технолошки интервенции. Додека за поголемиот дел он нив искуството било моќно, некои од нив поради доживувањето на огромната болка страдале од постпородилна депресија, или пак се чувствувале потиштено. Од оние чие што породување било медиализирано дел се чувствувале гневно, а дел од нив многу добро (р. 335). Она што овие авторки го потенцираат е молкот во општествените науки во однос на болката при породувањето. Молкот е изненадувачки со оглед на тоа што болката е сигурно главната причина поради која многу жени посакуваат медикаментозна поткрепа за време на породувањето. При интервјуата со овие 40 жени, болката била клучната компонента во разговорите за 26 од нив. За добар дел од жените, менаџирањето на болката за време на породувањето е важен дел, бидејќи на тој начин се чувствуваат поподготвено да одго-

ворот на одговорностите на мајчинството. Индикативно во однос на потребата од медицинска интервенција за намалување на болката било тоа што жените кои не добивале поддршка од сопрузите, побарале средства за намалување на болка уште пред почетокот на породувањето. Под „поддршка“ се подразбирало емпатија кон жената, не само за време на породувањето, туку многу повеќе во извршувањето на обврските во домаќинството за време на бременоста и по породувањето. Овие жени, кои ја добивале поддршката од своите партнери пред, за време и по породувањето, не прифатиле медицинските интервенции. Силната поддршка за време на породувањето овозможила овие жени да се справат со болката што ја доживеале (pp. 337-338).

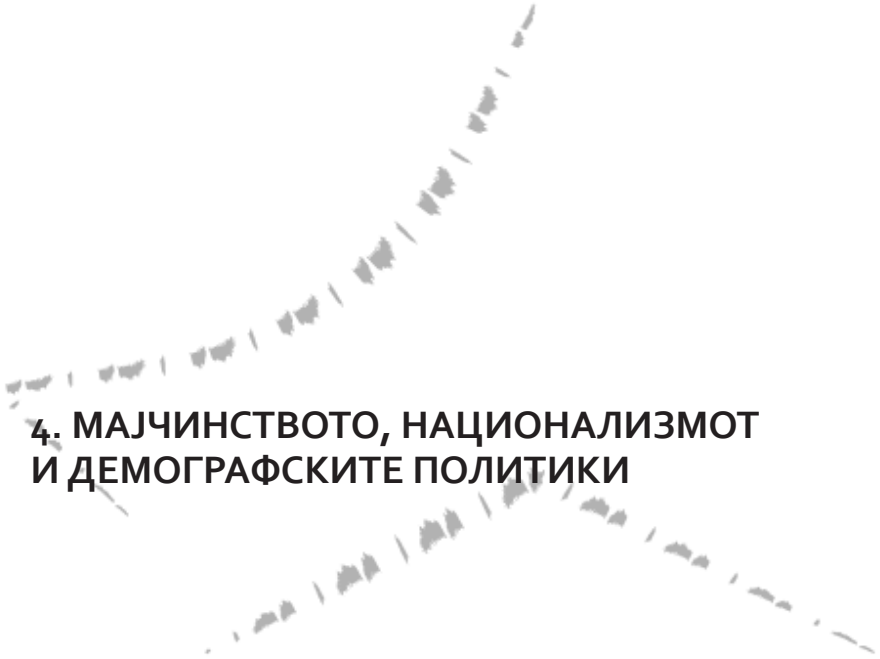
Однесувањето на жените за време на породувањето е уште едно од прашањата кои се однесуваат на родот и прифатените родови улоги. Споменатото истражувањето на социологот Карин Мартин (Martin, 2003), испитува на кој начин социјалните механизми го регулираат родовиот идентитет на жената за време на породувањето. Голем дел од жените од ова истражување биле загрижени и незадоволни од своето однесување за време на пораѓањето и честопати се извинувале за истото, и покрај тоа што самиот чин бил исклучително болен и исцрпувачки. Според неа, интернализираните (повнатрешнатите) технологии на родот, во комбинација со медицинската институција ја контролираат и ја водат жената кон тоа да се извини за тоа што била премногу тешка и комплицирана, односно, да биде фина и пристојна колку што може за време на болното искуство. Ова може да се надополни и со честопати грубиот однос на медицинскиот персонал во јавните гинеколошко-акушерски установи за време на спонтаното т.е. природно породување на жената.

Лесно породување не постои, без разлика за каков вид породување да станува збор. Породувањето е физички болен чин за жената. Исказите на интервјуираните жени во истражувањето за оваа книга ја опишуваат болката користејќи искази кои упатуваат на различни искуства, од натчовечки болно искуство до сосема подносливо болно искуство. Оние што се породиле со царски рез говорат за извесни физички тегоби по породувањето. Болката во

одредени случаи била причина за барање на дополнителни медицински технологии за нејзино намалување (епидурална, спинална аналгезија). Останатите информации за процесот на породување и користењето на медицинските технологии се подетално претставени во истражувачкиот дел на книгата.

Развојот и унапредувањето на медицинските технологии во поглед на репродукцијата несомнено е од големо значење и важност за човештвото, но не смее да се занемарат негативните аспекти, опасностите и несаканите последици кои можат да бидат предизвикани од употребата и злоупотребите на истите. И природно, спонтано породување и породувањето со помош на царски рез може да има свои позитивни и негативни страни за мајката.

Еден од важните аспекти, кои можат да придонесат кон добар пристап и избор е човечкиот однос кон идната мајка, објаснувањето на сите позитивни и негативни исходи од планираните постапки за породување и применување на определен степен на медиализација или медицински зафати во случаи кога е тоа нужно, но и кога идната мајка, која ги има добиено сите потребни информации, ќе одлучи дека преферира детето да го донесе на свет на нејзе најприфатлив начин.

4. МАЈЧИНСТВОТО, НАЦИОНАЛИЗМОТ И ДЕМОГРАФСКИТЕ ПОЛИТИКИ

4.1. Мајчинството и пронатализмот

Развојот и сè поголемиот замав во користењето на репродуктивните технологии е поврзан и под влијание на пронаталистичката политика на општествата. Откако започнало пребројувањето на населението (пописот), на репродукцијата започнува да се гледа како на државна или општествена „потреба“, односно грижа. Поради тоа, голем дел од државите започнуваат со повеќе или помалку агресивни програми и кампањи, чија цел е да влијаат на зголемување или на намалување на популацијата. Овие програми или кампањи, главно се наменети за женската популација. Ваквите програми и кампањи се често изложени на критики од страна на борците за човекови права и од феминистките, бидејќи го засегаат сегментот на репродуктивните, како и на сексуалните права. Како што наведува британската професорка по социологија која се занимава со прашањата за родот, миграциите, нацијата, меѓуетничките односи, Најра Јувал-Дејвис, во своето дело 'Родот и нацијата', се осврнува и на пронаталистичките политики и репродуктивните технологии наспроти женските права и слободниот избор:

„Борбата на жените за репродуктивни права лежи во срцето на феминистичката борба уште од зачетокот на самото движење. Правата на жените да изберат дали ќе имаат деца, како, колку и кога ќе имаат деца, за многу феминисти е основниот 'камен - темелник' на феминистичката политика.“

(Yuval-Davis, 2001, p. 40).

Според неа, постојат три главни дискурси, преку кои се вршат притисоци врз жените во однос на репродукцијата: Дискурсот 'народот како моќ', според кој одржувањето и зголемувањето на популацијата на националниот колективитет се витални за националниот интерес; Еугенистичкиот дискурс, кој е насочен кон подобрување на 'квалитетот на националната лоза' со охрабрување на оние кои се 'соодветни' во поглед на потеклото и класата, да имаат повеќе деца и обесхрабрување на другите во тоа; Малтусовиот

дискурс, кој за разлика од првиот дискурс, смета дека редуцијата на бројот на децата овозможува да се спречи идната национална катастрофа (р. 40). Првиот дискурс се однесува на зависноста на нацијата од нејзиниот континуиран раст, потпирајќи се на репродукција или пак, на имиграција. Првото се однесува главно на репродуктивната моќ на жените, од кои се бара да имаат повеќе деца. За поттикнување на репродукцијата, се водат разни кампањи, се пласираат различни видови политики, парични додатоци за деца, мајчинско отсуство. Како пример што таа го наведува е примерот од Советскиот Сојуз, каде што се доделувале и награди за „херојските мајки“ кои имале десет и повеќе деца. Во Словенија пак, во 1991, една од политичките партии аргументирала дека жените не требале да имаат право на абортус, бидејќи на тој начин ги абортирале идните бранители на земјата. Во Полска, во 1989, исто така, се говорело за криминализација на абортусот. Ваквите „демографски трки“ особено се одвивале онаму каде што постоел национален конфликт. Во одредени ситуации, притисокот врз жените да имаат повеќе деца можел да биде поттикнат поради надминување национална катастрофа, при што потребата за зголемување на наталитетот била последица на револуција или граѓанска војна, каде што биле загубени илјадници животи. Јувал Дејвис, дава еден сликовит пример за тоа на кој начин биле принудувани жените да раѓаат деца, односно да отстапат од абортусот:

„Во почетокот на 1980-тите, еден висок службеник во Министерството за внатрешни работи се обидел (но за среќа не успеал) да ги принуди еврејските жени кои размислувале легално да абортираат, првин да погледнат видео во кое не биле прикажани само вообичаените слики на фетуси како убиени бебиња, што обично ги истакнува движењето „за-живот“, туку и слики на еврејски деца во нацистичките концентрациони логори.“
(р. 54)

Во нацистичка Германија биле забележани најголемите принуди на жените да раѓаат, се разбира, се барало да се раѓаат

ариевски деца. Нацистите не само што принудувале некои Германки да имаат деца, туку принудувале некои други жени да ги немаат. Тоа било дел од нивниот еугеницистички дискурс за репродукција на нацијата. Вториот дискурс наведен од Јувал-Дејвис е токму еугеницистичкиот дискурс. Еугениката, како наука се занимава со генетскиот „квалитет“ на нацијата, и тоа по „природен пат“, со селективно вкрстување, односно немешање на раси, нации, класи или кандидати и кандидатки со потенцијални генетски малформации. Јурал-Дејвис зборува и за закони кои постоеле во минатиот век за недоброволна стерилизација на жени, проследени и со практики на онеспособување за репродукција на одредени категории на луѓе, како, на пример, неодобрена (од страна на мајката) стерилизација, веднаш по породувањето на сиромашни жени кои претходно имале родено повеќе деца. Така на пример, во Сингапур патриотска должност на високообразованите жени била да создаваат деца што ќе бидат генетски супериорни, додека сиромашните, необразовани мајки биле наградувани доколку се сложат да бидат стерилизирани, наместо да раѓаат генетски инфериорни деца.

За разлика од дискурсот „народот како моќ“ и еугенистичкиот дискурс, дискурсот на Малтус, кој, исто така, се однесува на репродукцијата, но во овој случај, за намалување на наталитетот, односно овој дискурс го потенцира стравот дека неконтролираниот раст би можел да доведе до национална катастрофа. И повторно, според Јувал-Дејвис, заробеничките на овој дискурс се повторно жените. Овој дискурс го добил името по Томас Малтус, британски свештеник и економист, кој предвидел дека планетата не може уште долго да ги издржува луѓето кои се размножуваат многу побрзо од изворите на храна. Според него, човечката популација се зголемува со геометриска прогресија, додека изворите на храна се зголемуваат со аритметичка. Овој дискурс е повеќе застапен за т.н. земји од Третиот свет. Загрижувачките ефекти од овој дискурс, според Јувал-Дејвис, се со екстремно изразен родов карактер: „Таму каде што се изразени притисоците за ограничување на бројот на децата и каде што машките повеќе се ценат заради општествени и економски причини, практиките на абортус или чедоморство се насочени главно кон женските бебиња“ (р. 59). Јувал-Дејвис смета дека

честопати зад овие драстични мерки за контрола на популацијата во земјите од Југот, стои Северот (особено САД), повикувајќи се на извештај од ЦИА во кој се тврди дека ефектите на високите стапки на прираст водат кон политичка нестабилност на земјите од Третиот свет и дека тоа ќе им создаде безбедносни проблеми на САД. Овде повторно се користи практиката спомената во еугенистичкиот дискурс, стерилизација на жените или притисок за долгорочно користење на контрацептивни средства, особено по породување со царски рез. Борбата за репродуктивно здравје и контрацептивни права, пак, честопати знае да биде поткопана од отпорот на религиозните институции и сојузи, па така, според Јувал-Дејвис, голем број жени се колебаат да преземат некаква акција што би можела да се интерпретира како предавство на светите религиозни и обичајни закони. Различните дискурси и политики во однос на репродукцијата, речиси исклучително се адресирани до жените:

„Во оние општествени и културни системи во кои општествената вредност на жените зависи од тоа дали имаат синови или не и бројот на децата што ги раѓа, може да зависи од многу поопштите и посеопфатни процеси на општествена трансформација... Процесите на глобализација – економски, политички и општествени, вршат противречни притисоци врз женската плодност. Од една страна, врз жените се врши притисок да одат на работа, а преку организациите за меѓународна помош, честопати се нудат многу повеќе контрацептивни средства. Од друга страна, зголемувањето на етничкиот и фундаменталистичкиот идентитет и сличните политички движења ја зацврстуваат контролата над жените да го зголемуваат спротивставувањето кон сите репродуктивни права во име на `обичаите и традицијата“.

(р. 61).

Потребата за потенцирање на родовиот аспект во однос на националната репродуктивна политика е особено важно. Иако

репродукцијата зависи и од мажите и од жените, постојат специфични правила и прописи наменети за жените. Важноста за ова, како што истакнува Јувал-Дејвис, особено се однесува при разгледување на политичките импликации на начините на кои жените се конструираат како биолошки репродуктори на „нацијата“, или како што наведува:

„Забраната за абортусите (како и контролирањето на другите репродуктивни права) е сигнал дека жените се третираат како државен имот... Сè на сè, 'репродуктивните права' треба да се гледаат како еден витален дел од поопштата борба за еманципација на жените. А таа, пак, треба да се гледа како витален дел од поопштата борба за демократизација на општеството во која треба да се земат предвид различните позиционирања на луѓето во општеството“.

(р. 64-65).

4.2. Феминизмот (женските репродуктивни права) и пронатализмот

Генерално гледано, постои мислење дека меѓу феминизмот и пронатализмот постои амбивалентен однос (Autumn Brown & Marx Ferree, 2005). Од една страна феминистичката теорија говори за социјалниот притисок врз жените во однос на раѓањето и одгледувањето деца. Од друга страна, социјалните промајчински политики (финансиска поддршка, детски додаток, платено породилно отсуство и сл.) и други форми на помагање на жените-мајки, врз чиј грб најчесто, покрај работните обврски паѓаат и обврските околу децата, тежнењето за економска стабилност и сл. можат да се сметаат како омоќнувачки за жените. Пронатализмот и национализмот се силно поврзани, земајќи предвид дека националистичкиот дискурс ја смета биолошката и културна репродукција на нацијата врзана за силата на нацијата, па оттука, „Ова ја прави улогата на жените, како репродуктори, централна во националистичките проекти.

Откако националната репродукција има потреба од жените, национализмот има феминистички или антифеминистички импликации врз формулирањето на репродуктивните политики“ (р. 6). Антифеминистичките пронаталистички политики главно се однесуваат на владини пронатални политики кои се авторитарни, присилни, дискриминирачки. Но пронаталистичките политики и проекти можат да бидат дел од демократскиот дискурс, доколку даваат поддршка на жените, и како мајки и како работнички. Мошне е важно на кој начин политичката култура го препознава мајчинството, бидејќи начинот на кој таа го перципира мајчинството води до различни политички исходи. Проблематичноста се јавува доколку пронаталистичкиот дискурс смета дека постои корелација меѓу проширувањето на женските права и намалената стапка на наталитет, особено во земји каде што таа стапка е ниска и во опаѓање. Според споменатата студијата на Отм Браун и Марк Фере, што ги анализира написите во Британските дневни весници во однос на пронаталистичките реторики, класифицирани се четири типа на реторики направени врз основа на кој начин се вградувани жените и женската репродуктивна работа. Овие категории се: „молење“, „држење лекции“, „заканување“ и „поткупување“ на жените за репродукција на нацијата. Во категоријата „молење“ се сместени текстовите преку кои силно се потенцира националната потреба за зголемување на фертилитетот и се користи со позитивен јазик со кој се нагласуваат наградите и благодатите на оние кои имаат деца. Овие написи главно се позитивен повик за зголемување на бројот на деца. Написите кои се користат со „држење лекции“ и „заканување“ со цел да се зголеми наталитетот, употребуваат негативен пораки. При користење со дискурсот на „држење лекции“ во написите фокусот бил кон индивидуалните причинители, претставувајќи ги жените и мажите кои немале деца како неморални, себични, мрзеливи или болни. Овие написи претпоставуваат дека бездетните парови имаат обврска за репродукција, што тие не успеале да ја исполнат, поради некакви индивидуални причини, како себичност, неодговорност или психолошка дисфункционалност. Додека „заканувачкиот“ дискурс ги потенцира непријатните *последници* од немање деца. Репродукцијата ја смета за природен и есенцијален акт, а потфрлањето да се

исполни истата е претставена како закана, како на индивидуално така и на општествено ниво. Овој дискурс претпоставува дека жените природно сакаат да имаат деца, а потфрлањето во истото при претставувало лична и национална криза. И конечно, „поткупувањето“ како дискурс, користи позитивен јазик (како кај „молењето“), истражувајќи ги социјалните и институционални причини за намалениот наталитет и ги дискутира потенцијалните промени во владеењето, работното место, семејната структура кои можат да го ублажат проблемот. Како и кај „заканувачкиот“ дискурс и овој дискурс претпоставува дека во природата на жените е да посакуваат да имаат деца, така што, проблемот што овој дискурс сака да го реши е да открие зошто и од кои причини наталитетот е низок, односно зошто жените не се одлучуваат да раѓаат повеќе деца. Одговорот најчесто е постоењето на структурни бариери кои ја оневозможуваат жената да ја следи својата природна склоност. На тој начин жените се сметани за добри, додека владата и општеството како дефицитарни. Изворот на проблемот се лоцира во недостатокот на адекватна социјална помош за деца и одгледување на деца. Наместо како мрзеливи, себични или нерационални, жените во овој дискурс се претставени во позитивно светло, како жртви на општеството кое не го вреднува доволно мајчинството. Ваквиот пристап е во најголема согласност со феминистичката перспектива и се смета за проженски пристап. Но опасноста и кај ваквиот пристап е неговата потенцијална прикриеност на ограничувањето на женските права. Доколку општеството ја зголеми финансиската поддршка за мајките или детскиот додаток и доколку овој дискурс ја сведува жената само на мајка и извршител на мајчинската улога во домот, во тој случај правото за активен јавен живот, рамноправна вклученост во пазарот на труд и сл. ќе бидат загрозени. „Молењето“ ја нагласува моќната улога на жената, додека „поткупувачкиот“ дискурс ја претставува жената како жртва на системот. „Молењето“ како дискурс претпоставува дека жената треба да биде убедена во наградите и благодатите кои постојат, од друга страна пак, „поткупувачкиот“ дискурс претпоставува дека жената веќе ги знае тие работи и вредноста да се има деца, но дека општеството треба да ги намали трошоците кои произлегуваат од имањето деца. „Држењето лекции“ и

„заканувањето“, спротивно на претходно споменатите дискурси, ја сметаа жената за „виновна“, и ја претставуваат жената која не родила дете или која не сака да има дете како негативец, истовремено поставувајќи се непријателски кон таквите жени, кои претставуваат опасност за општеството. Владините пронаталистички политики честопати претставуваат комбинација на дел од овие четири дискурси.

Канадскиот социолог Хитлингер, во својата студија за пронатализмот и женските права (Heitlinger, 1991) истражува кој тип на пронаталистички политики се најкомпатибилни со политиките за женската економска еднаквост. Во однос на пронаталистичките политики и жената, според Хитлингер пронатализмот дејствува на неколку нивоа во однос на жените:

„Културно, кога раѓањето и мајчинството се сметаат за ‘природни’ и централни за женскиот идентитет; идеолошки, кога мајчинскиот мандат станува патриотски, етнички или еугенистички, обврзувачки; психолошки, кога раѓањето на деца е идентификувано на микро ниво, како лична аспирација, емоции и рационална (или нерационална) одлука (од страна на жената или парот); на ниво на кохорта, кога промените во стапката на natalitet е поврзана со величината на последователните генерации; и на ниво на популациона политика, кога државата интервенира, директно или индиректно, во обидот да ја регулира динамиката на natalitetот и да влијае врз причините и последиците.“
(Heitlinger, 1991, p. 345).

Генерално, пронаталистичките политики, од културен или идеолошки аспект, се потипични за десничарските политички струи, кои го фаворизираат традиционалниот модел на семејство, каде што таткото е глава на семејството и задолжен за снабдување со материјални добра, за егзистенција на семејството, а мајката е домаќинка, со ограничена репродуктивна слобода. Пронатализмот на различни начини е поврзан со силниот национализам, расизам,

фашизам, империјализам и еугенизам. Хитлингер како пример ја наведува нацистичка Германија, којашто ја карактеризирал еугенистичкиот, фашистички и расистички пронатализам. Пронатализмот бил промовиран за младите, здрави мажени Ариевки, додека за 'непожелните' жени, со непожелна етничка припадност, како на пример Еврејките или Ромките, немажените или лезбејките, или оние со ментална попреченост, биле соочени со антинаталистичка политика. И Хитлингер како и Јувал-Дејвис, ги наведува примерите за стерилизација на мајките кои живееле од социјална помош, без нивно знаење и одобрение и ксенофобичните повици против имигрантите со непожелно етничко потекло, за кои важела етикетата дека „се размножуваат како зајаци“. Вакви примери на ксенофобичност постојат и денес, особено во развиените земји, при што пронаталистичките пораки се упатени кон мажените жени, со пожелна сексуална ориентација и етничка припадност.

Во однос на типологијата на пронаталистичките политики, Хитлингер смета дека во основа тие можат да се поделат на директни и индиректни (р. 350). Директни политики се оние кои имаат експлицитна намера за влијание врз наталитетот, додека како индиректни можат да се сметаат пошироките политики, кои предизвикуваат одреден пронаталистички ефект. Таа го наведува примерот со Скандинавските земји, кои се изјаснуваат дека се задоволни од стапката на наталитет, но сепак воведуваат и обезбедуваат социјални услуги, кои можат да се класифицираат како пронаталистички. Тоа се, на пример, одредени мерки и компоненти на социјална помош, економски политики и политики за еднакви можности. Ревидирајќи бројни популациони политики, Хитлингер идентификува десет главни пронаталистички пристапи: семејни кредити, парична помош за родено дете, детски додаток, одредено ослободување од данок за семејство со деца, обезбедено породилно отсуство, флексибилност во работното време, субвенции за домаќинствата или за грижата за деца во јасли и градинки, пронаталистички пропагандни кампањи, едукативни програми и психолошки поттикнувања, рестрикции на правото на абортус и контрацептиви и инфраструктурни промени за околина погодна за деца (children friendly environment).

Како што беше претходно истакнато, традиционалните пронаталистички политики го сметаат интензивното мајчинство за поадекватно од мајчинството во комбинација со кариера. Политиките кои одат во прилог на ова се разни видови помош (особено парична) за мајките кои одлучуваат да останат дома со своите деца. Износот и траењето на овие субвенции зависи од бројот на деца, колку повеќе деца, толку поголема и подолготрајна финансиска поддршка за мајките. Ваквиот тип на политики е најчесто критикуван од страна на феминистките, бидејќи ја става жената исклучиво во улога на репродуктор на нацијата, односно жената ја ограничува на улога на мајка и домаќинка. Наспроти ова, одредени примери на национални политики, кои покрај тоа што се загрижени за стапката на наталитетот, во свој фокус ги земаат и политиките за еднаквост на жените. Мерките и политиките, кои во себе ги опфаќаат и политиките за еднаквост на жените можат да се сметаат за феминистички пронатални политики. Ваквите практики обезбедуваат недискриминација на жените на работното место. Но и покрај декларативното постоење на закони кои се во согласност со наведеното, праксата може да даде поинакви резултати (да доведе до индиректна дискриминација на жените) и затоа за добри пронатални политики можат да се сметаат оние кои се грижат и за родовата рамноправност, но кои го даваат ефектот, бидејќи ефектот е важен, а не намерата на политиките. Политиките можат истовремено да бидат пронаталистички и во согласност со еднаквите можности за жените. Такви политики можат да бидат разновидни сервиси за помош во одгледувањето на малите деца, флексибилни работни аранжмани, социјална помош и заштита, даночни структури, кои промовираат еднакви можности за жените (р. 372). Давајќи одредени бенефиции и поволности за мајките, мора да се земе предвид дали пронаталните политики, на некој начин, негативно влијаат врз веќе стекнатите права, како на пример: правото на абортус, правото на работа, еднаквите можности.

Идеологиите на мајчинството, заедно со демографските политики и понатаму имаат огромно влијание врз жените, при нивната слобода во изборот дали да имаат или да немаат дете.

III. ИСТРАЖУВАЧКИ ДЕЛ

1. МЕТОДОЛОГИЈА И МЕТОДИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Следниве податоци се дел од истражувањето што е спроведено со цел длабински да ги прикаже траекториите на мајчинството, односно на кој начин жената се раѓа како мајка и низ какви искуства минува. Емпириското истражување беше направено во форма на полуструктурирани длабински интервјуа со мајки на деца од различна возраст, на територијата на градот Скопје. Во согласност со применетиот квалитативен методолошки пристап, во однос на демографските карактеристики, примерокот користен за ова истражување беше деморгафски соодветно хомоген. Тоа беа биолошки мајки, со македонска етничка припадност, чиј социодемографски статус гравитира околу средината, мажени, со завршено средно или високо образование, кои живеат во урбаниот дел на Скопје. Примерокот од интервјуирани мајки беше регрутиран со користење на примерокот на снежна топка и преку препораки. Беа спроведени 27 длабински, полуструктурирани интервјуа со мајки. Мајките беа поделени во 5 групи според возраста на децата. Иако перцепцијата е дека терминот „мајка“ главно се однесува на жена мајка со мало дете или деца, истражувањето ја разбива оваа стереотипна перцепција, вклучувајќи ги мајките на потомци од сите возрасти, вклучувајќи ги и оние кои се исто така баби. Ова, во исто време, дава можност за компарација меѓу мајките од различни категории.

Петте групи мајки беа составени во согласност со возраста на децата:

- мајки на дете/деца од 0 до 6 години. Оваа категорија вклучува мајки на деца од предучилишна возраст.
- Во втората група мајки спаѓаат мајките на деца од училишна возраст, од 7 до 12 години.
- Третата група мајки беа мајки на деца-тинејџери, т.е. 13 до 17.
- Четвртата група мајки беа мајки на полнолетни потомци, односно од возраст од 18 до 26 години.
- Во последната група на интервјуирани мајки беа вклучени мајките на потомци на возраст од над 27 години.

За анализа на податоците од истражувањето се користат лажни имиња на мајките, со цел одржување на анонимноста на испитаничките. Исто така, имињата на членовите на семејствата кои се споменуваат во интервјуата, се сменети.

Идејата на ова истражување беше да даде квалитативна слика за тоа каква е социјалната конструкција на мајчинството, односно на општествените аспекти на мајчинството, какво е влијанието на мајчинството врз идентитетот на жената и на кој начин се менуваат мајчинските улоги во зависност од возраста на нивните деца, но и да го увиди влијанието на општествениот контекст врз практикувањето и доживувањето на мајчинските улоги, преку личните приказни на мајките кои живеат во главниот град на Р. Северна Македонија.

2. РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

2.1. Периодот пред мајчинството

2.1.1. Желба за мајчинство: општествено креирана желба или биолошка потреба?

Овој дел од анализата се однесува на периодот на интервјуираните жени пред да станат мајки: како гледале на мајчинството пред да останат бремени, дали чувствувале социјален притисок дека „дошло време“ за такво нешто, со цел поадекватно да одговорат на родовата улога жена и да ги исполнат општествените очекувања или пак чувствувале внатрешна, биолошка потреба да станат мајки, или пак воопшто не размислувале, туку се случило неочекувано, непланирано да останат бремени. Мотивите за мајчинство се различни. Во врска со оваа тема не се појавија разлики меѓу мајките од различна возраст, односно, мајки чии деца се на различна возраст.

Според податоците кои произлегоа од овие 27 интервјуа, мотивите за мајчинството можат да се поделат во 4 категории:

- жени чија желба да станат мајки дошла од она што може да се нарече општествено очекуван и префериран родов идентитет кој следи како животна фаза во одредена возраст на жената;
- жени кои почувствувале силна внатрешна потреба да станат мајки.
- жени кои ниту размислувале, ниту очекувале да станат мајки. Тоа се жени кои, според нивни кажувања, релативно млади станале мајки (помеѓу 21 и 24 години) и чија прва бременост била непланирана.
- жени кои почувствувале силна емоционална (ниту социјална, ниту биолошка) желба за дете, особено по одреден настан во нивниот живот.

Генерално за интервјуираните мајки ова прашање не беше лесно да се одговори, бидејќи мајчинството како улога е силно општествено наметнато како префериран родов идентитет, што е дури несфатливо да се размислува во друга насока, односно да не

се биде мајка. Од овој мал примерок мајки (27) процентуално овие категории ја даваат следната слика:

- 48% посакале да станат мајки бидејќи „дошло време“ за таа улога;
- 26% почувствувале внатрешна потреба да имаат бебе, бидејќи и претходно имале желба да се грижат за некого;
- 11% не размислувале и пред бременоста не чувствувале желба за мајчинство, непланирано останале трудни;
- 15% почувствувале емоционална желба да станат мајки, особено по одреден настан во нивниот живот.

Иако беше навидум едноставно да се објасни причината за нивната желба да се има дете, да се биде мајка, сепак ова прашање се доживуваше како необично. Како што кажува Мекмахон, во општества каде што имањето деца е норматив (а такви се сите општества), никогаш не се бараа објаснување на причината зошто сакаме да имаме деца, туку зошто не сакаме да имаме деца (р. 51). Затоа и овде најчестите одговори на ова прашање го содржеа сегментот на „нормалност“. За Росана тоа било нешто нормално, очекувано по долга врска со сопругот:

„Па добро после 5 години врска со маж ми, нормално го осекаш и тоа, дека сакаш, нели, да станеш и мислам дека е желба на секоја жена да стане мајка. Првично е тоа.“ (Росана, мајка на ќерка од 22 и од 26-годишна возраст)

Маја пак желбата за мајчинска улога ја опишува како желба за некаков нормален тек, животна фаза:

„Како нормален след на настаните... Дека бев умрена нешто дека сега ми е, и дека мора сега да биде моментот, не го чувствував така. Дека си имав желба да си створам фамилија, којашто ќе биде, нели, маж, деца, нели, спакувано во пакет, како, што... тоа е веќе и општествено наметнато на некој начин, ама е и желба.

Значи си постоеше, ама не нешто она дека морам сега да ги имам децата, дека морам сега да ...значи не ми беше толку оној биолошки часовник да го чувствувам многу интензивно и многу јако." (Маја, мајка на син од 3 и ќерка од 5 години)

Општествената наметнатост за реализирање на оваа улога се огледа и во случајот на Благица и во објаснувањето дека тоа така „треба“ да биде:

„Повеќе така како ете, треба. Мислев дека така треба да течат работите. Не знам нели од страна сега мислам дека е многу поместена границата. Тогаш уште као, ееее, еве скоро 30, и повеќе е она, па добро ај, треба, а не дека осетив некоја потреба. Си кажувам онака искрено. Некои се едноставно посветени на тоа, нели, да имаат деца. Јас не.“ (Благица, мајка на ќерка од 12 и син од 14-годишна возраст)

Како некакво напишано правило, тек на настаните, фазите што следат, се јавува и во одговорот на Љупка:

„Планирав да станам мајка. Значи не беше тој мајчински инстинкт толку развиен, туку она што велам јас, значи семејство формираш, брак. И веќе како институција кога формираш едно семејство значи следи да имаш дете.“ (Љупка, мајка на ќерки од 21 и 24-годишна возраст).

За Мирјана, исто така, ова е нешто што е „нормално“ да се очекува во одредена фаза, по мажачката:

„Па немав некоја посебно желба пред да се омажам. Инаку, нормално, мислев после со мажењето да станам мајка и да имам деца.“ (Мирјана, мајка на ќерки од 35 и 39 години)

Интересен е и одговорот на Наталија, највозрасната од интервјуираните мајки (73), која го опишува притисокот од очекувањето од околината жената да стане мајка во рок од 9 месеци по мажењето:

„...Се договаравме со Жарко одма да немаме деца, туку пошто не се многу знаевме јас и он. Не се познававме уопште. Барем на еден начин подобро да се запознаеме, да одиме на одмор летото некаде. Да идеме, едноставно да уживаш во младоста. И значи добро, договорот беше таков, меѓутоа што се случи сега. Гледаат луѓето, чекаат сега, како сите жени во старо време, ако е во брак треба после 9 месеци да роди дете. И они чекаат, а јас не сум бремена...Нова година доаѓа, а јас уште ништо. Од август верена, можеш да замислиш и да сфатиш сега. Си викаат таа треба да биде 6-ти месец бремена. И некој да му рече на Жарко: „Таа златна жена, се остава ли вака без дете, што си мислиш ти“. И он вика: „Наталија, што ќе одиме на одмор, дај како сите луѓе и ние да се умешаме у тоа.“. Му викам: „Не би сакала јас како сите луѓе да се умешам, сакам можеби поинаку да биде.“ И свадбата кога ја правевме, сите беа со долги фустани, јас бев со краток. Меѓутоа, така, он запна и останав бремена.“ (Наталија, мајка на син од 46 и ќерка од 50 години)

Првата бременост била планирана за 66% од овие мајки. За 15% од мајките тоа повеќе била одлука да престанат да се заштитуваат во интимниот однос, но не и како одлука веднаш да се има дете, додека за 19% оваа бременост била неочекувана и непланирана. За дел од овие мајки кои останале бремени непланирано, желбата за мајчинство сè уште не била оформена, не размислувале, не биле спремни за тоа.

„Многу млада бев (21 година). Само што се запослив и се случи непланирано, дефинитивно. Но кога се случи

тогаш веќе бев сигурна дека сакам да се задржи. Да, многу, многу сакав и немаше цена која ќе можеше да ме натера на супротно нешто да го направам. И кога се роди син ми бев неспремна, стварно среќна ама неспремна.“ (Жаклина, мајка на 4 деца од 21 до 37-годишна возраст)

За Лидија ова било неочекуваност, која во прво време не знаела дали ќе одлучи да го роди или да го абортира, особено што во прво време не добила поддршка од партнерот. Одлуката да го роди детето ја донела по разговор и убедување од страна на гинекологот.

„Непланирана бременост беше. Јас како мајка не се чувствува ни кога го родив бебето. Ми беше многу чудно затоа што бременоста ми беше неочекувана. На мене целта ми беше да завршам факултет... И едноставно се повлеков и не сакав веќе со него да контактирам. Размислував и отидов на гинеколог да се консултирам дали може да абортирам. Гинекологот ми рече, полнолетна си, имаш ли дечко? Имам. И ми рече да го донесам да поразговараат... Он направи муабет со човекот и излезе зацрвенет... И после ме викна докторот уште еднаш кај него и ми рече: „Можеш да направиш таква глупост и да не можеш после дечиња да имаш. Немој да си го жртвуваш животот. Паметна си, ситуирана си, имаш семејство зад тебе што ќе застане. Исчувај си го детето макар и сама“. И тоа беше одлучувачко за мене.“ (Лидија, мајка на синови на возраст од и 17 и 29 години)

За дел од мајките одлуката да се има дете била пред сè од емоционален карактер, особено по одреден момент или настан во животот.

„Многу е комплицирано затоа морам и да ти кажам. Јас инаку ти бев еден тип кој не сака брак, не сака деца, не

сака да се оптоварува, не сака да се занимава со нечији пелени, а децата инаку ги сакав на другите. Меѓутоа не бев онака дечар, него кои си ги сакав, си ги сакав, кои не ги сакав не ми значеа ништо, не мразев дете. Е јас сум една. А мајка ми изгледа страшно сакаше да се омажам и да имам деца. Стално викаше: тие внуци, оние внуци, тие внуци, овие внуци, онаа со внуците, оваа со внуците и бидејќи беше и добра жена и интелектуалка и биолог никогаш во живот не седна да ме навреди: ти имаш толку години, волку години, директно. Меѓутоа умре од рак на панкреас и кога умираше... и ја приметив дека и е ужасно тешко тоа што ме остава сама и тоа што немам деца. Тоа што она беше убедена, со оглед на моите близу 40 години, дека јас ќе останам сама. Татко ми беше инвалид, имаше скршен колк. И некако ми дојде одеднаш да размислувам: добро, што сум јас толку себично суштество? Видиш, мајка ми умираше и ѝ требаше некој покрај нејзе, и барем кога умре, покрај нејзе беше некој кој ужасно ја сака, а кого јас имам? Не го најдов ни преку оглас, ни преку не знам што маж ми. Меѓутоа случајно го запознав, најслучајно што може, не ни го планирав. Меѓутоа не сум сигурна да го сретнев 3 години порано дека ќе го земев. Не затоа што е он или не е он, туку јас не се чувствував подготвена за брак. Меѓутоа налета во период кога јас не гледав така на работите. Човекот имаше деца поголеми од претходниот брак, никогаш ни не го гледав тоа дали има деца, нема деца. Ние тоа не го размислувавме, меѓутоа го ставив како евентуалност." (Стефанија, мајка на ќерка од 14-годишна возраст).

Емоционалниот момент, како реакција која се појавила откако ѝ се родил внук од нејзиниот брат е и случајот на Алегра.

„Не, немав потреба да станам мајка и... значи Дарија ни е плански, да се разбереме, ама најверојатно тука пре-

судно беше, за јас да останам трудна, Матеј (внукот). Дека Матеј кога се роди, значи одма после тоа останав бремена. Матеј имаше некои 6 месеци, и дали дека као нешто ново бебе, па не знам шо као и тогаш посакав. Пред тоа не.“ (Алегра, мајка на ќерка од 3,5 години).

Желбата да бидат мајки, јавена уште во рана младост и потребата да се грижат за некого, ја опишаа 7 од овие 27 мајки. Таков е и случајот со Сандра.

„Отсекогаш сум сакала да бидам мајка. Тоа ми било... од мала, многу сум сакала деца, да имам и свои деца и се. И кога се земавме на почетокот мислам, така некако, ми беше страв затоа што не бев вработена јас, само мажот ми работеше и мислев дека малку треба да почекаме за дете. Ама не можев да издржам и реков без разлика што и да е, дали имам работа или не, веднаш да си го преземеме тој дел од животот, мајчинството да ми почне...Уште од малечка сум сакала деца многу, сум сакала да се грижам за некого и секогаш и во градинка уште сум имала како љубимици и љубимчиња деца што се помали од мене. Секогаш сум имала по 2-3 дечиња помали од мене што сум ги водела, што сум се грижела за нив.“ (Сандра, мајка на син од 21 година)

На сличен начин тоа го опишува и Матеа, како желба која ја имала отсекогаш.

„Да, сакав, и тоа мислам дека од секогаш сум сакала. Мислам сеа не можам да кажам точно, меѓутоа од мала кога сум била, сум размислувала и тоа да имам три ќерки. Сега имам две (смеење) за трета немам време. Значи секогаш сум сакала, и дур сум студирала. Најмногу онака ме интересирало, да идам нели по дуќани и да гледам детска гардероба, навистина сум имала желба и секогаш сум си размислувала во главата, дека доколку,

нели не дај Боже, се да се случи може, да не можеш да имаш деца, ова она, дека би посвоила. Мислам детето е она што ти го осмислува на некој начин животот. (Ма-теа, мајка на ќерки од 8 и 13 години)

Силната внатрешна потреба ја истакнува и Нина, која дава и образложение за тоа зошто сметала дека е подобро генерацискиот јаз меѓу децата и родителите да биде мал и дека на 21 година:

„Јас не останав бремена случајно... буквално останав бремена затоа што сакав да родам дете, најбрзо што може. Да, сакав да родам дете. Баш внатрешно чувство, јас сакав да родам дете. Значи, сопругот ...кога се сретнавме, ние немавме којзнае колку дугачка врска претходно, ама имавме ...така, јака емотивна врска. Решивме да се земеме, без разлика што сите фрикосуваа, како толку млади, па вака така. Јас сакав да имам дете. Јас во глава си имав зацртано дека млада ќе родам дете. Јас сакав што е можно по млада да родам дете. Ете таков филм си имав во животот, дека не сакам да имам голема разлика со детето. Не сакав некој страшно голем генерациски јаз да имаме. Студирав педагогија, со психологија многу, многу. Значи, приватно се занимавав и во сето тоа учење и читање и истражување јас си дојдов до сопствен заклучок дека колку е помал генерацискиот јаз помеѓу родителот и детето толку се поблиски односителите.“ (Нина, мајка на ќерка од 15 години).

Може да се забележи дека социјалниот момент во желбата за мајчинство е изразен во најголема мера кај овие мајки. Силата на идеологијата, како сет на идеи за тоа кон што треба да цели една жена, како да се однесува, како да дејствува, како да си го замисли и да се стреми во остварување на тие замисли за животот, доминира над биолошкиот аспект на човекот. Речиси е невозможно за кој било аспект од животот да се говори во чисто биолошки термини, ослободени или изолирани од влијанието на општествениот контекст и нормативи.

2.1.2. Доживувањето откако дознале дека се бремени

Речиси сите од интервјуираните мајки, сознанието за бременоста го доживеале позитивно. Зборовите со кои го опишуваа тоа чувство беа: прекрасно, многу силно, како лавица, многу важна, преубаво, среќна, пресреќна, радосна, весела, возбудена. Љупка, која претходно имала негативна епизода со вонматерична бременост, од радост заплакала кога дознала дека е трудна со првата ќерка:

„...Пред Јана јас имав една бременост, имав вонматерична бременост. Тогаш ми се...после тоа кога ми се случија тие работи, се, операција, ова, она, размислуваш што понатаму, дали ќе имаш можност пак да останеш бремена. Тогаш мајчинскиот инстинкт уште повеќе ми се јави, желбата за да бидам мајка. Значи онаа борба, едноставно тоа морам да го направам. Паѓав во некои кризи, во некоја си депресија...И тоа се случи. Сега ми се ежи кожава кога зборувам. И бевме во двор кај моите. Св. Кирил и Методиј беше тогаш и јас кажувам дека ми касни циклусот. Татко ми во лабораторија работеше, во Здравствен дом и сабајлето јас му носам мокрача и мајка ми му се јавува и он и кажува и ние со Боби седиме у двор и мајка ми вика: „Ќе бидете мајка и татко!“ И тогаш се расплакав и знаеш го почувствував тоа, а и мажот, како иден татко, тој уште поемотивно го доживеа тоа...“ (Љупка, мајка на ќерки од 21 и 24 години)

Многу слично доживување имала и Сандра, која исто така имала проблеми со забременувањето. Забременила по една година обидување.

„Бев пресреќна, буквално пресреќна. Посебно кога чекаш и кога сакаш нешто да ти се случи. Чекаш, чекаш, ќе добиеш, и солзи ти идат на очи. И неверојатно беше чувството, навистина, многу радосна бев.“ (Сандра, мајка на дете од 18-26 години)

За Ева сознанието дека за првпат ќе стане мајка ја ослободило од претходните стравови кои ги имала во однос на мајчинството и промената во идентитетот.

„Пред да останам трудна, а веќе бевме решени дека во тој период ќе почнеме да работиме на случајот, се соочив со многу стравови, со најсебичните мисли. Не ми се откажуваше од мојот живот, од тоа да си бидам сама на себе центар на светот. Многу ме плашеше тоа. Едно 2 недели пред да можам да направам тест имав чувство дека сум бремена. И во тие две недели не знам како ја издржав неизвесноста. Стравот ме обземаше, ама и некакво чувство на среќа, но повеќе страв. И кога ги видов двете црти сабајлето, чиста среќа, никаков страв, само среќа и возбуда и еуфорија.“ (Ева, мајка на син од 2 и ќерка од 5 години)

Борка, иако првата бременост ѝ била непланирана, сепак откако дознала дека е бремена се чувствувала многу важна.

„И многу бев ...не среќна него многу бев важна, многу бев важна. Јас коси средував, се шминкав, хаљинчиња облекував, летно време го носев. Топ.“ (Борка, мајка на синови од 33 и 37 години)

Исто така и Нина:

„Сега јас сум, јас сум, ме разбираш, јас сум многу важна-та! Ама не сеа...Не го чувствував тоа како нешто што треба да биде предност пред другите. Едноставно, јас сум трудна, моја работа, мој проблем и никој не треба да се замара со тоа. Ама во себе, како идна мајка се чувствував... очекував примена. Животна промена, физичка промена. Значи бев спремна буквално на се.“ (Нина, мајка на ќерка од 15 година возраст)

Слично на Борка, чувство на физичко разубавување доживеала и Алегра.

„Многу убаво, многу ми беше убаво. Значи толку се чувствував дека сум убава. Почнав да се шминкав. Шминки си купив. Така ми беше. Некако си бев многу разубавена.“ (Алегра, мајка на ќерка од 3,5 години)

Посебно чувство на сила во однос на бременоста доживеале Наташа и Милена.

„Прекрасен период ми беше, прекрасен. Јас, бебето и никој друг на свет. Толку сме, ме разбираш, ми беше гајле (*смеење*). Пошто јас уште не бев регистрирана, не бев венчана, па дали сум венчана...не се замарав со тоа. Нејќеш, нејќеш, ова е мое дете. Јас сум мајка на ова дете (*си удира во гради со рака, гордо*) сфаќаш? Е буквално така, спарташки систем, знаеш? Јас сум мајка на овој Спартак. И така и го замишљав, како Спартак.“ (Наташа, мајка на син од 4 години)

И Милена го опишува тоа чувство, дека тоа бебе најмногу ѝ припаѓа нејзе и дека од неа зависи неговиот живот.

„Се чувствував така како лавица затоа што јас сум си спрема и способна да си го дочекам моето дете. Некако малце така, како...дека е мое, мое дете. Нели тоа е заедничко, ама поише на мое, затоа што јас го носам и јас ќе го донесам и од мене зависи, неговиот раст и развој внатре. Колку и да е тоа заедничко, колку и да од нас двајца произлегло, (*смеење*), некако мое е, затоа што јас го...јас што му давам он прима, јас му давам он расте, јас како се чувствувам и он прима. Значи како 1:0 да е во ситуацијата и затоа јас се чувствував поглавна, нели во однос на сопругот, ако збориме, во однос на таткото

на бебето. Колку и да сме двајцата заслужни, мислам дека сум јас позаслужна и тоа ме правеше погорда и поважна. За нашето дете да излезе како што треба, јас сум поважна. Долго време се чувствував така." (Милена, мајка на син од 6 месеци)

Во однос на сознанието за бременоста кај дел од мајките забележливо беше размислувањето околу зголемувањето на килограмите, како важен сегмент во однос на среќата и себедоживувањето на жените за време на бременоста.

„Па многу убаво, многу убаво. Значи немав некои проблеми, немав некои килажи преголеми. Преку сила 7 кила се имав поправено, така да сето тоа не го ни чувствував. Така да мене сето тоа ми беше песна. Само го чекав денот кога она ќе се појави на свет. Да ја видиш...и така, мислам бременост без проблеми." (Лиза, мајка на ќерка од 18 години)

Четири од овие мајки сепак немале сосема позитивно доживување откако дознале дека се бремени. Тегобите за Еми и Благица биле од аспект на финансиска сигурност. Имено, овие две мајки не биле вработени во тој период и затоа доживувањето од бременоста било оптоварено со проблемот за економската благосостојба. Овој товар особено бил изразен кај Благица, особено што кај неа тоа што дотогаш немала деца било земено како негативност во интервјуата за работа, а од друга страна сметала дека мало дете може да претставува тешкотија при наоѓање работа, како што покажало нејзиното искуство.

„Па не знам. Јас тогаш бев уствари...можеби сега малце да речам ми е криво, бев премногу оптеретена бидејќи не работев. И бев премногу оптеретена со тоа дека не сум вработена. И повеќе размислував на тоа. А претходно кога одев на интервјуа, демек мажена, деца, па кога планираш. И секаде на интервјуа: „А кога плани-

рате?“ Мислам тоа многу грдо прашање ми беше и јас баш тогаш излегов од едно интервју и на една колешка и викам: а добро, што ако јас ете случајно не можам да имам деца. Значи стално ќе виси тоа: А кога планирате? И можеби затоа да речам бременоста беше тоа, сите нешто очекуваат од тебе, па ајде и тоа да го завршам. Така, не знам. И бев многу оптеретена со тоа, као сега јас пак ќе имам дете и не можам да најдам работа. Така да не можам баш да се сетам дека јас нешто посебно уживав во бременоста.“ (Благица, мајка на ќерка од 13 и син од 17 години)

За Гордана, пак сознанието дека е бремена (со првото дете) ѝ предизвикало чувство на тага, што се должи на големата промена во животот, а за која не се чувствуваала сосема подготвено.

„...Сплет на чувства двеста на саат, те ти се плаче, те среќен си, те се те нервира. Ваљда како доаѓаше она крајот деветте месеци, во деветтиот месец веќе беше капак. Не личев на себе (*смееше*). Мислам со првото бев малце пострашна. Дури мислев дека сум падната у депресија додека бев трудна. Како тага, дали дека, нели се омажив, нели друга куќа, дали и тоа си влечеше свое, не знам, претпоставувам, претпоставувам.“ (Гордана, мајка на деца од 7-12 години)

Позитивните емоции и доживувања за време на бременоста и од самото сознание за бременоста претставуваат очекувана реакција од страна на мајките и најчесто тоа е така бидејќи претходно постоела желба за мајчинство. Желбата за мајчинство, како што може да се забележи, најчесто е резултат на социјалните конструкции, но токму општествениот контекст е заслужен за силното повнатрешнување на овој префериран и пожелен идентитет, но сепак сето ова остава можност за отстапување од овој модел и варијации во поглед на доживувањето.

2.1.3. Претпоставките за мајчинството и реалното мајчинство

Иако луѓето во принцип можат да претпостават што и како треба да прават откако ќе станат родители, сепак никој во потполност не знае што ќе се случува и како ќе го доживее родителството. Дел од овие мајки повеќе или помалку претпоставувале како ќе биде откако ќе го родат детето, дел од нив не размислувале многу на тоа што ги чека. Одговорите кои беа дадени во врска со тоа какви биле нивните претпоставки за мајчинството пред да се породат и колку она што го претпоставувале соодветствувало со реалното мајчинство, можат да се поделат на три групи:

- Мајки кај кои во поголема мера дошло до преклопување на претпоставеното и реалното мајчинство;
- Мајки кои иако го замислувале мајчинството, сепак тоа не било онака како што го замислувале. Одредени сегменти за нив биле неочекувани;
- И мајки кои поради одредени причини (најчесто поради претходна неможност да станат мајки (стерилитет, спонтанни абортуси), кои поради патолошка бременост, или пак имале занимање кое од блиску се занимава со аномалии на плодот во матката, работа со деца со посебни потреби и сл., не размислувале за мајчинството бидејќи примарна преокупација им била да родат здраво дете.

Така на пример, Љупка, која претходно имала вонматерична бременост, воопшто не размислувала за тоа што ќе ја очекува од мајчинството. Но, она што го издвојува како чувство е несигурноста, стравот, бидејќи на почетокот се чувствувала неспремна за мајчинската улога.

„Не, не. Не размислував на тоа воопшто. Значи само размислував се да е добро и дека ќе дадам се од себе. А чувствува дека сум, на еден начин...не неспремна, туку исплашена. На пример, да го држам. Не само првите денови, туку за месеци се работеше. Значи ми беше страв, да речеме, да ја бањам, да не ѝ направам нешто,

да не нешто ѝ се случи, да не нешто и скршам, раче или ова или она. Имав голема помош од свекрва ми. Значи она ја бањаше до 6 месеци. Јас ѝ помагав во сето тоа, ама и тоа што го правев јас со страв го правев. Да не ѝ влезе вода во ушите, да не се загуши нешто. Е тоа ми било само проблемот. Немав слобода. И после почнав полека и сфатив дека ништо не било страшно.“ (Љупка, мајка на 2 ќерки од 24 и 21 година)

И за Еми, која претходно работела со деца со посебни потреби, единствената мисла во врска со мајчинството ѝ била детето да ѝ се роди здраво и нормално. Оптоварена од овие мисли таа воопшто не размислувала за тоа како ќе и биде откако ќе стане мајка.

„Не мислев на тоа, не мислев, ама искрено не размислував, затоа што толку ми беше тешко и уште тогаш не спиев. Многу почна да мрда. Мене не ми беше добро, знаеш како, друг човек бев тогаш. Еве сега кога гледам после толку години да ти кажам јас тогаш како да не сум била јас. Толку ми беше тешко, притисок се качува, паѓа. Мене мислата ми беше само да е се во ред, да е нормално, здраво право. Да се роди како што е. Бидејќи јас претходно работев со деца со посебни потреби и јас таму се изнагледав се и сешто. И само се молев на Бога, не е важно што е, само да е добро, само да е добро.“ (Еми, мајка на девојче од 12 години)

За Дафина, која не доживеала голема разлика од очекуваното и реалното мајчинство, сепак изненадувачкиот момент биле грчевите кај бебето. Таа не го очекувала тоа, и не знаела колку би можело тоа да трае и што може да направи за да му ги олесни проблемите на бебето.

„Можеби малку кога беа грчевите, тогаш бев многу изненадена и мислев дека така ќе продолжи, пошто траеше прилично. 30 дена сигурно беше макотрпно,

значи со грчеви, со плачење по цели ноќи, го 4 саат неспиење воопшто. Значи по цел ден и до 4 саат. И самото плачење на Борјан и таа болка негова некако ми беше многу тешка, затоа што не знаеш како да се справиш со нејзе, не знаеш како да му помогнеш. Значи ништо друго не е тешко, него како да му помогнеш да не му е на бебето тешко. Значи тоа ми беше неочекувано и не знаев до кога ќе трае и од таа причина ми беше некако многу долг период и мислев дека ако продолжи така и во иднина дека стварно не очекував бебе да плаче толку многу и постојано. Тоа ми беше изненадување.“ (Дафина, мајка на син од 1,5 година)

За Ева реалното мајчинство многу се разликувало од претпоставките, кои биле попозитивни.

„Уф, кога бев трудна и кога си замислував како го имам бебето, тоа секогаш некако беше сцена на бебе во креветче што мирно си спие. Па колку е слатко такво заспано. Во замислите немав станување на секои 2 саата, болки при доењето, толку многу плачење, повраќања, физички ангажман. А воопшто не ни помислив на тоа колку ќе се грижам. Уствари одеднашка моите чувства генерално се сведуваа на загриженост. Имаше и изненадувачки голема љубов и одушевување, дури и неверување: „Леле јас го родив ова бебе, јас сум мајка, јас го направив ова чудо!“ Ама загриженоста уопште не ја замислував, некако не мислев на тоа. Сега да ме праша некој мислам дека мајчинството на тоа се сведува, на константна грижа.“ (Ева, мајка на 5-годишна ќерка и 2-годишен син)

И Јасмина мајчинството си го замислувала „розово“, а нејзините замисли биле за убавите работи, не и за оние потешките.

„Тоа е супер кога си замишљаш, дека кога ќе имам бебе ќе одам, ќе шетам со корпата, ќе држам семина-

ри. (смеење). Али во реалноста не е тоа така. Знаеш, секогаш кога ги машташ ги машташ убавите работи. Барем јас во моите мечтаења така, си замислуваш убаво нешто. Никој пат еве не си размислувал некој пат како ќе биде кога ќе се разболи, па првата вакцина, па како ќе се снајдеш, па ќе цица, па нема да цица. Па чекај улогата сега на мајката, па ќе го сакам ли нема ли да го сакам? Тоа никогаш не сум го размислувала. Едноставно бебе, дете, па ќе се грижиш и ќе биде дел од твоето секојдневие, од твојот живот. И сега кога веќе се роди, дојдоа оние моменти, знаеш, чекај ти имаш уште еден живот за којшто се грижиш. За него треба да створиш, да обезбедиш.“ (Јасмина мајка на три деца од 4, 7 и 11 години)

И за Мирјана, која е мајка на 35 и 39-годишни ќерки, мајчинството не било онакво какво што го замислувала.

„Сигурно, имаше голема разлика. Беше некоја така возбуда, нешто како радост со самото раѓање кога станав мајка. Сосема поинаку размислував за мајчинството, се промени, многу нешта се променија. Замислата е прво дека убаво ќе си спие, дека ќе си се буди повремено кога ќе треба да се пресоблече, да се нарани. Ама сосема поинаку кога станав мајка. Прво хронично ненаспана. Тоа е основно. Грижа за бебето, да не се разболи. Не очекував таква грижа да имам кога ќе станам мајка.“ (Мирјана, мајка на ќерки од 39 и 35 години)

Нина, кај која при крајот на бременоста се јавил страв за здравјето и состојбата на детето, бидејќи, според неа, била многу млада и се плашела дека можеби не е целосно биолошки, физички развиена за да стане мајка, фантазиите за тоа како ќе биде откако ќе биде мајка се базирале, исто така, само на убавата страна од мајчинството:

„Многу се разликуваше (смеење). Сите ние си замислуваме дека тоа ќе биде супер, дека ќе имаме бебенце, дека ќе го раниме, ќе го растеме, ќе го бањаме. Никој не очекува дека ќе родиш створ што ќе плаче 3 месеци нон-стоп. Значи такви работи, кога размислуваш особено во текот на бременоста, не ти паѓаат на памет.“ (Нина, мајка на ќерка од 15 години)

Една од карактеристиките на мајчинството, односно на периодот пред да се роди првото дете, е дека мајките немаат јасна претстава кои би биле предизвиците и придобивките од мајчинството, каков ќе биде животот и обврските почнувајќи од првиот ден. Но зошто е тоа така, зошто дел од мајките воопшто не размислуваат на тоа што ги чека, зошто голем дел од мајките се изненадени од интензитетот на мајчинската улога штом се роди детето? Илјадници деца се раѓаат секој ден во светот, а сè уште постојат жени кои иако не живеат изолирано од општествените случувања, избегнуваат да размислуваат и да ги визуелизираат предизвиците кои ги очекуваат. Романтичарскиот приод кон мајчинството се должи на идеологиите за мајчинството, како врвно задоволство и среќа, со интенција на занемарување на предизвиците и потешкотиите. Овие „розови“ приказни, кои ја конструираат улогата на мајката, се силно поддржани од страна на медиумските презентации (холивудски филмови, цртани филмови, реклами) за мајчинството, каде мајките со насмевка, смиреност, трпеливо и со леснотија ја извршуваат двојната улога на мајка и домаќинка. Оваа силно наметната и социјално и медиумски слика за исклучиво позитивни страни на мајчинството наметнува отпор и проблем да се изрази тешкотијата во однос на мајчинството.

Понекогаш неочекуваните моменти и предизвиците со кои се соочиле мајките со доаѓањето на првото дете влијаат на понатамошната желба и одлука за бројот на деца.

2.2. Периодот по породувањето

2.2.1. Начинот на породување и доживувањата во врска со породувањето

Најголем број од интервјуираните мајки се пораѓале спонтано, околу 72%. Она што може да се издвои кај овој мал примерок е дека кај групата на мајки со деца од најмала возраст (до 6 години) повеќе од половина се породиле со царски рез, додека од останатите во оваа група барем со едно од децата била применета некаква медицинска технологија (епидурална, со пинала аналгеза), со што може да се забележи дека постои разлика во степенот на користење на медицински технологии, односно зголемен степен на медиализација на породувањето во последните 10-тина години.

Инаку, од сите интервјуирани мајки, околу 21% имале пораѓање со царски рез. Три од мајките се породиле спонтано, но со користење на епидурална анестезија.

Докторите во практика сугерираат дека е најдобро трудната жена да се породи спонтано, но доколку се појават одредени компликации неминовно е да се примени царски рез, како што е, на пример, карличната поставеност на бебето или завиткувањето на папочната врвца околу вратот на бебето. Но постојат случаи кога трудницата поради стравот од големите болки кои се очекуваат за време на породувањето или поради страв од компликации за време на породувањето да инсистираат на царски рез. Исто така, во последните 10-тина години сè почесто се користат и разните мерки на обезболување на породувањето, како на пример користење на епидурална анестезија или спинална аналгезија. Но, некогаш и покрај востановените процедури и преференции, се јавуваат и поголеми проблеми во текот на породувањето. Како најтежок случај од оваа група на мајки би го издвоила случајот на Еми, која иако се породила спонтано, не била во свесна состојба при самиот чин на породување. На прашањето на како се породила таа одговори:

„Ненормално. Да речеме природно, макар што јас не се секавам кога излегла ќерка ми, бидејќи 5 провокации имав. Не се отворив јас. Само што почнав да се отворам.

Мали боли, јас трпам болки. Овие ми беа како менструални болки. Дури ноќта почнаа јаки болки. Цело време бев врзана на ЦТГ и го слушав чукањето на срцето и тоа ми беше многу језиво. На бокс лежев 4-5 саати. Пет провокации имав со инфузија, зошто јас веќе бев истостена. Многу јаки болки, а никако не се отварав. Јас не видов бабици таму, јас видов само 4 доктори. „Сама ќе се породи госпоѓата“, едниот велеше. Тој едниот викаше: „ќе спремаме сала“. Јас веќе немав сила, цела истостена. Инфузија ми ставија демек да ме освежат малку. Оваа беше во другата рака ставена, цела бев изврзана. И демек, ајде да напнуваш, да напнуваш. Јас немав сила да напнам. Ме држеа. Не бев отворена, 6 прсти бев. Шест прсти биле доволни, за нив биле доволни! Напнував неколку пати, не можев. Ама не така, вака. Не сум знаела. Е па од кај да знам, прво ми е, нели. Ти кажувам какви се кај нас докторите, барем тогаш беа. Во Чаир се породив. После тоа не се сеќавам. Кога ме осветуваа бев жива вода. Да. Сум била онесвестена, замаена. Пошто бев мокра, само тоа памтам. И на неколку пати пак напнуваш, пак не може и тие се исплашија. И тој вели, одиме во сала, и тој другиот, не, и заедно сите тројца заедно над мене почнаа да ме притискаат и јас веќе не се сеќавам. Јас кога ги отворив очите повторно бев бањата и тогаш слушнав и плачење. Претходно не слушнав ни плачење. Не сум била свесна, кога излезе бебето. А, едниот од нив осетив кога ме расече. Е тоа ми беше последното. Не се сеќавам, само знам дека ми ја истиснале. Едниот од тие рече дека она изгледа излегла и пак се вратила назад. И толку. Јас немав сила веќе да напнувам. Исцеден си цел ден, со пукнат водењак. На суво што вика едниот. И така, тешко, многу тешко се породив. Ти викам, јас не се сеќавам ни како се породив. Само слушнав: ееее, мало плачење. Она знаеш, еднаш. И после таа едната се сеќавам кога ми ја донесе, ја видов и едното окце и беше модро и под-

замижано. Тоа од што се мачела. И јас само се сеќавам: „Вака ли ќе и остане окото?“, само тоа мислам дека прашав и таа рече: „Не, не, не, ќе му помине“. Само тоа ми рече. Таа беше изгледа болничарка или што беше. Дали беше сестра не се сеќавам, бидејќи после истата таа ми ја пресоблече спавачицата била целата лом. После тоа кога ме притиснаа за постелка да излезе ништо не осетив. Е кога ме шијеја не ми стави анестезија. Е тогаш врискав од болки. И после тоа едниот ми рече: „Ја кре-на цела болница во воздух!“ Па уште викаше по мене. Тој еден со бркови, мислам до ден денес сликата на тој ми е пред очи. Е така беше. И после тоа другиот ден не го видов бебето. Барав да ми ја донесат. Само ми кажаа дека е девојче, дека е добро се. Барав да ми ја донесат. Не знам зошто не ми ја донесоа.“ (Еми, мајка на 12-годишна ќерка)

Јасмина првите двапати се породила спонтано, без средства за обезболување. Третиот пат користела епидурална анестезија. Сепак, како што кажува таа, се чувствува чудно и почувствувала страв во врска со можниот ризик при излегувањето на бебето, бидејќи не чувствува напони.

„Последниот пат со епидурална се пораѓав. Тоа со третото, а сега да се пораѓам не би ја примила. Затоа што... види, дека супер е не ги осеќаш болките, тоа е топ. Ама напоните, кога треба баш да напнеш, многу чудно знаеш како, ги осеќаш како притисок, ама нема она баш убаво напон за да кога треба да стиснеш. И јас им викав кажете ми кога напон да дадам пошто они на ЦТГ-то гледаа. Цело време си врзан на ЦТГ, а не осеќаш болки. Чудна некоја состојба е. Чуден некој притисок осеќаш. Не те боли, ама ми беше многу страв да не се заглави бебето во каналот, знаеш, да не не можам да дадам напон. И стварно ако решам да раѓам четврто, што најверојатно нема (*смење*), никад не би повеќе со епидурална. Нека

боли, ќе боли ама ќе трае кратко.“ (Јасмина, мајка на три деца на возраст од 5 до 11 години)

Наталија која се породувала со двете деца во помал град во Источна Македонија, раскажува едно поинакво искуство во однос на близината која ја имала со бабиците. Второто пораѓање кај неа било ризично поради замотаната папочна врвца околу вратот на синот.

„И кога ме видоа бабиците: Шо ма Наталија? Не знам, викам, веројатно сега ќе се пораѓам. А таа што беше на смена дојде, и таа што требаше да си оди остана. Многу блиски ми беа сите бабици, пошто деца им учев. И болки страшни добив, треба да се породам. Ме качија на боксот, водењакот веројатно прснал и детето да се појави главата, папочната врска го повлече. Пак притискаат, тука да се роди детето, папочната врска уште еднаш го повлече. Детето изгледа помодрело. И брзо, брзо, две бабици тука над мене притискаат, стомакот ми го притискаат, а една од доле го чека и тука и негувателките околу мене и викаат: „Наталија, диши, диши, диши“. Едно време успеаја да го истуркаат детето значи, ама џигер модро. Не заплака дете. Па со некој калам, како го викаа, со некоја цевка да му дуваат во устичката, да му стават воздух, кислород. И не знам после колку секунди, минута ли, заплака детето. Леле, машко дете, машко дете, 4 кила и 150 грама. Ниту шиена, ниту сечена, ниту ништо. Скроз на скроз природно значи. Со 2 пати замотана папочна врска околу вратот. Излезе, ти викам џигер модро. И кога го видов, ...дури да се расплакам, зошто измачено детенцево. Измачено се гледа, измачена душичка.. Ќе дојде бабицата: „Што прави овој, цица ли?“ Ќе го исплеска по образите. Он ќе заплачи и она: „Дај му да цица.“ Пак по некое време ќе дојде и пак: „Што прави овој?“ Пак ќе го исплеска. Го будат со шамари, да не се занесе, да не умре детето...

А вечерта бабицата до мене легнува. И ти викам беше вицкаста, само вицови полна. А двата сина и ги учев јас во забавиште. На шестиот ден доби малце жолтица. Ми викаат, сега нека пожолтува колку сака, важно доби црвена боја. И си отидов со радост. И со тој оптимизам после го носам на месец дена на мерење, да видат колку напредува. Он напредува, баш гајле му е. И Верка бабицата вика: „Ееее, Арапот еден, види го што станал побелел. А ти мори знаеш ли зошто спиев со тебе таа вечер?“ „Да ми кажуваш вицови, зошто?“ „Мори седев чекав да умре, па да не се изsverиш.“ Во таква критична состојба беше, вика, ти немаш појма. „Е сега сто и една ќе живее без празници.“ (Наталија, мајка на ќерка од 50 и син од 46 години)

Царскиот рез, иако не бил личен избор и желба на Христина, поради карличната поставеност на бебето сепак било ризично да се породува спонтано и затоа докторите одлучиле да ја породат со царски рез.

„Морав со царски затоа што беше карлично поставено. А пред тоа, нели имаше време, ќе се намести, нема да се намести... Бев толку убедена дека јас многу лесно ќе се породам, дури ни епидурална не планирав да земам, демек сакам се да почувствувам, целиот тој процес. Меѓутоа кога ми рекоа царски воопшто не се разочарав. Затоа што ми беше така најдобро. Нема сега нити ја да се мачам, нема ни да ризикувам, во оваа ситуација за бебето. Исто што ми беше многу битно е што бев со спинална анестезија. И одма си го видов. Тоа ми беше, многу, многу важно. Бев свесна исто релаксирана и сега кога го видов. (Христина, мајка на 2-годишен син)

Но ваквиот начин на породување кај неа предизвикало чувство на отсутност, непартиципирање во самиот процес на породување. Пасивната позиција која ја имала во процесот на породување

во прво време кај неа пројавило несигурност во поглед на мајчинскиот идентитет:

„Првиот месец чудно се чувствував. Како да ми го донеле бебево. Како да не сум го родила јас. Како да ми го извадиле. Како да не сум мајка, како да ти е ускратено нешто. Ми беше криво, меѓутоа немав избор.“ (Христина, мајка 2-годишен син).

Царскиот рез, во случајот на Лиза бил однапред договорен, но причините за тоа не биле од стравувањето од болките, туку превенирањето на можни ризици во текот на породувањето, бидејќи пред да забремени со години се лечела од стерилитет.

„Па добро, кај мене царскиот рез беше да кажам договорена работа. Затоа што беше бременост после 6 години. Значи чекана бременост, после лечење на, да кажам, стерилитет. И заради превентива беше со царски рез. Мене апсолутно тоа не ми пречеше, мислам ако веќе беше во интерес на детето, што би било после тоа, дали би било болки или неболки си имал, си можел, не си можел. Мислам битно здравјето на детето. Така да, не се ни сеќавам веќе на тој царски рез. Не ми претставува ништо.“ (Лиза, мајка на ќерка од 18 години)

Милена, пак, во секој случај планирала да се породи со помош на некакви средства за обезболување. За неа царскиот рез бил олеснителна околност и е среќна што токму на тој начин се породила.

„Јас размислував за нешто со обезболување. Ама не знаев што и очекував дека со консултација со докторот на лице место ќе организираме што како. А знаев дека нешто за обезболување мора да земам. Спинална или епидурал, не знаев што точно, ама во консултација секако нешто ќе земев. А она царски категорично, не бев

сигурно. Сакав да видам ситуацијата што ќе наложи, со доза на обезболување. Е се овака што излезе, во непланиран термин, царски и епидурал, немав можност за избор, не ме ни прашаа, едноставно... Со тотална доверба бев кон ситуацијата. Знаев дека ќе заврши се како што треба. Имав доверба, имав доверба целосно. Дури ми олесни кога ми рекоа дека ќе има опојка и дека нема ништо да осетиш. Значи они мене прво ме известија, што ќе ми прават, како ќе ми прават. Додека одевме до операциона сала ме известија што ќе прават. И јас бев убедена во тоа дека ќе помине како што треба.“ (Милена, мајка на бебе од 6 месеци)

За лесно породување кое би го посакала секому говори Вера. Таа првиот пат не стигнала до болница, туку се породила во ординацијата на гинекологот поради тоа што немало време да стигне во болница и се породила без користење на каква било медицинска технологија. Додека за второто дете, се породила во болница, но овој пат, како што кажува таа, поради познанството со докторот ѝ дале провокации.

„Со ќерка ми па многу бргу се породив. Јас немав на пример, нели... се породив на тој начин што кога отидов кај сестрата, на отоманчето, во сопчето, кај сестрата се породив. Водењакот мене дома ми пукна. И свекрва ми: ајде станувај ќе одиме на лекар. Ма, не рано е уште, јас си легнувам, сакав уште да си прилегнам, знаеш. „Ма станувај жено, вика, ќе се породис дома“. Таман шо отидовме, нели, се тоа и да ме прегледа веќе докторката, нели, се тоа и вика „слегувај, слегувај од боксот“, да не сум на бокс. Легни овде, и ти викам на отоманчето се породив со ќерка ми. Толку бргу сум се породила. Отворена скроз бе, ти викам одма се породив. И се собраа студенти околу мене и се чудат сега како прво дете и одма ни провокации, ма какви провокации, ништо. Не, не, не мене тоа водењакот уште дома ми пукна. Со син

ми ми дадоа провокации, затоа што познат ми беше тоа докторот, ме виде, нели, и ајде демек побрзо да се породам." (Вера, мајка на ќерка од 26 и син од 23 години)

Начинот на породување може во одредена мера да влијае врз доживувањето на мајчинството, но од ова истражување податоците не даваат слика дека тоа зависи исклучиво од начинот на кој се породиле. Еми, иако се породила спонтано, таквиот начин на породување за неа не бил најдобар избор, поради целосниот исход, кој завршил со губење на свест во моментот кога ѝ го истиснале бебето од стомакот и целата процедура била ризична по нејзиниот и по животот на бебето. Во случајот на Наталија, ризикот бил преголем и била голема среќа што нејзиниот син преживеал во процесот на породување, но во тоа време не постоеле толку развиени медицински технологии, ехо и сл. Од друга страна пак неучествувањето во процесот на породување, каков што е случајот со царскиот рез, може да придонесе до проблем при влегувањето во улогата на мајка. Според кажувањата на оваа група мајки, главната одлука, честопати и без доволно објаснување на мајката ја извршува медицинскиот персонал. Авторитетот кој го имаат докторите честопати ги замолкнува идните мајки да ги преиспитаат лекарските постапки и тие најчесто имаат целосна доверба во одлуката на докторот. Кај добар дел од оваа група мајки може да се забележи непартиципирање во самиот чин на породување, било да е тоа спонтано породување или царски рез. Претпоставката која може да се извлече од овие искуства говори за непостоење на свест кај мајките дека и тие можат да бидат вклучени во поголема мера во процесот на породување. Голем дел од прашањата кои би можеле да бидат или кои биле поставени завршувале со одговорот дека тоа е неопходно бидејќи е ризично. Она што е забележително е дека недостасува почвовечки и емпатичен однос во процесот на породување и третман.

Во врска со третманот и односот од страна на медицинскиот персонал, мајките опишуваат различни искуства. Од задоволство и коректност до замерки и лош третман.

Ева, иако смета дека поминала коректно и без компликации сепак има одреден степен на замерки во однос на медицинските процедури.

„Јас се пораѓав двата пати во „Систина“, и сигурно во споредба со друг жени кои се пораѓале во државните породилишта имам многу подобро искуство, но сепак не сум баш сигурна дали се беше Ок. На пример, дежурната докторка што ме прими поради зголемена срцева акција кај бебето веднаш рече дека ќе ме пораѓа со царски рез, а јас се плашев од царски рез и со врски и со свонење кај гинекологот што ме водеше, успеав да го избегнам царскиот рез. Ми се чини дека тоа им е онака, најлесно и за која било причина одма под нож те ставаат. Мојот гинеколог од денешна гледна точка сметам дека беспотребно ме нашиба со провокации. За вториот пат, па воопшто немаше потреба. Јас бев 8 прста отворена кога дојдов таму и одма ми ги ставија провокациите. Се побунив, на бокс, затоа што првиот пат, ради тие провокации пропатив од ужасни, ужасни болки, а без провокации многу помалку боли. Ама ми рече нешто демек, мора, мора, малку. И пак ужас болки. Немаше потреба. Мислам дека затоа што сакаше побрзо да ме заврши.“ (Ева мајка на 5-годишна ќерка и 2-годишен син)

Покрај претходно опишаното негативно искуство на Еми, незадоволство од медицинскиот третман и процедури изрази и Лидија, која имала доста ризични пораѓања со двете деца.

„Имам замерки зошто на Клиника, прво, никогаш немаше доволно сестри да бидат присутни кога ни требаа на нас. Ние бевме со патолошки бремености, шиени, не можевме нон-стоп да стануваме да си ги задоволуваме потребите. Значи бевме во болница каде требаше да бидеме опслужени. Сестрите кога ви викавме: „Сестро, сестро, сестро...!“ ги немаше и во првиот случај се случуваше да им умрат, по пат да ги истресат бебињата. Патолошка бременост, и се скинале врвките и вика, сестро, сестро и ѝ паѓа бебето. Значи сум го видела тоа со

свои очи. Бебињата одат што одат умрени, него жените бар успеавме да ги спасиме. Второ, не сум задоволна од хигиената. Секогаш имаше лебарки или бубашваби лазеа по сидовите. Ние носевме бебиња, ние бевме жени со патолошка бременост. Од секаква, каква било зараза можевме да го заразиме и бебето... Јас кога се породив со првото дете, го викнаа докторот затоа што имало друга породилка со компликација. Јас сестрата што ми го..., бабицата што остана, не ми го притисна стомакот да ми падне постелката. Јас најмалку го знам тоа. Значи они требаше да го направат тоа што треба. Они не го направија кај мене. Јас ќе умрев и потоа ќе кажеа жената умре на пороѓај. Значи тоа беше докторската грешка.“ (Лидија, мајка на синови од 29 и 17 години)

Иако не изрази незадоволство, и во случајот на Јасмина постоела докторска грешка во првото породување. Имено, поради компликациите, направен бил зафат при кој ѝ била заборавена газа. За време на втората бременост, доживеала спонтан абортус во петтиот месец од бременоста поради заборавената газа. Сепак, и покрај овој несреќен момент, среќна околност била тоа што благодарение на спонтаниот абортус бил откриен проблемот со газата, а доколку тоа не се случило постоела голема веројатност таа да развие сепса.

„После година и пол од првото имав спонтан. И добро е што имав спонтан што останав жива. Фактички се случило да ми заборават газа во матката со првото бебе. И тоа како сум останала трудна под постелката се формирале апцеси, значи страшно. Ама тоа помогнало да откријам, затоа што постелката и плодот ние ги пративме на Патологија да видат од што е. И мене таму ми рекоа: „Жено ти имаш газа во постелката и гнојна маса, добро е што се случило ова, што си останала жива“. Значи јас можев сепса да развијам и да ме нема. И така знаеш пошто го имав Нино, имав едно дете и некако полесно

го...знаеш, ти помага да го надминеш сето тоа. Дека тоа те исфрла од колосек, не ти е сеедно, си го чувствувал во тебе, мрда, тоа е 22 недела, не е туку така. Инаку супер гинеколог имав, немам никакви забелешки. Освен газата што ми ја забораваја (*смееше*).“ (Јасмина, мајка на три деца од 4, 7 и 11 години)

Искра и покрај одредени пехови кои се јавиле во периодот кога била во болница со второто дете, сепак не мисли дека таа доживеала некакво негативно искуство од болничкиот третман. Бидејќи немале „врски“ во болницата, таа е среќна што на крајот се завршило добро за неа и за нејзиното дете.

„Супер бе, супер, не знам како ќе ме третираа да имав врски, не знам како е со врски. Зошто не сум имала никој пат (*смееше*). И викам само Господ што ќе е. Оти кај немаш врски само Господ да е. Добри беа, фини беа. Поготово со помалата, таму како што снима струја. Па бараа свеќи, па дојде струја, па пак ја снима, и она (*бабицата*) вика, ајде, ајде, да не те сечам, дај напон, дај. Многу фино ме породиле, така да бев среќна што не ме сечеше. А мене пошто 3 дена и три ноќи, ни спиеана, ни јадена и кога се породиле, некако ми се симна некоја многу голема тежина и ми викаа немој да спиеш, тука ќе останеш додека не те сместиме у кревет. Јас сум заспала и целата бев искрварена. Зошто, дали уште не била крвта истечена од мене, не знам. И едно време ме префрлија на едно креветче така и ме акнаа у ходникот. На оние што ги буткаат. И немало место да ме сместат. Од 6 до 10 на количка у ходникот седам. Дури у 10 ме сместија во кревет. И сега што е трагично, се породувам јас на 4-ти. Нели празникот е не 4-ти, а јас се породувам на 5-ти јули не истакнале дека сум се породила доле и мажот ми доаѓа и прашува човекот што е работата. Он прашал дали сум се породила. Они рекле нема таква жена. Овој се изнервирал и почнал малтене да

плаче. „Како бе не е тука, од петок вечер е жената тука донесена, вие викате ја нема“. И доаѓа една чистачка и вика тука низ ходниците: „А бе, има ли некоја Искра Стефановска, дали е породена? Мажот ѝ е дојден доле и прашува “. Ја викам: „Јас сум“, таму од количката. „И што имаш?“ „Женско“. Ми вика, мажот ти е дојден доле и мене тогаш ми се насолзија очите.“ (Искра, мајка на две ќерки од 25 и 32 години)

Ирена која е задоволна од тимот што ја породувал, особено од бабицата, сепак еден коментар од некоја докторка што, исто така, се наоѓала во породилната сала ѝ останал како негативна забелешка.

„Имаше една таму докторка којашто кога се роди ќерка ми и јас демек нешто, не знам на каков начин, кога прашав како е бебето, веќе не се сеќавам точно како беше: „Ах, многу ти е гајле тебе за бебето“. Демек јас не сум се трудела доволно, не сум знаела да ја родам. Имаше еден момент, ама таа беше некоја жена у позадина таму. Само така ми остана тоа.“ (Ирена, мајка на девојче од 7 години)

Сепак, поголемиот дел од мајките (околу 60% од интервјуираните мајки) имаат позитивно искуство, односно третманот од медицинскиот персонал за време на самиот процес на пораѓање и престојот во болницата го доживеале позитивно. Задоволството, главно се должи на грижливиот и човечки однос од страна на медицинските лица, гестовите на нежност, утеха и охрабрување во голема мера придонеле и за поголемо и полесно соработување од страна на мајките за време на породувањето, со што се олеснил самиот процес на породување.

„Бабицата, жената што беше таму како бабица мислам, до ден денес сум и благодарна многу. Таа жена ми остави силен впечаток тогаш зошто многу верба имаше

и многу беше топла жената. Докторот рече во еден момент, сега не знам дали мене да ме испровоцираат да давам повеќе напон или стварно се мислеа веќе да употребат нешто вакуум или форцепс варијанта. Ама бабицата беше таа којашто рече не, ајде да се обидеме уште еднаш и така успеавме и без дополнителни компликации и алатки. (Ирена, мајка на девојче од 7 години)“

Мирјана, која првото дете го родила во помал град од Источна Македонија, искуството во породилиштето во овој помал град го истакна како подобро отколку второто породување во Скопје, токму од аспект на грижа од страна на бабиците.

„Немаше боксови. И меѓутоа негата, третманот после пороѓајот беше многу поголем затоа што бевме само 2 жени породени. Да, баш во тој период немаше, бевме 2 жени, во целото тоа породилиште. И целиот, целата негата беше кон нас упатена. За разлика од тука... Таму бабиците беа со нас 24 часа. Тука спиеја во нашата соба. А овде кога се породив во Државна болница на бокс ме породиле. Се породиле во тек од 2 саати едно 13-14 жени. Така да дежурната докторка немаше време да не шије. Од едно до друго, на секои 15-20 минути се раѓаа деца. Дури беа викнати лекари од тие што лежеа на патолошка, на патологија на гинеколошкиот дел. И шиенето беше дури кога дојде од 7 саатот смената... Али ти викам, ако беше таму (во помалиот град), по... условите не беа којзнае какви, модерно некое породилиште, меѓутоа третманот после тоа беше многу поволен. Поголем третман, мислам негата. Постојано тука беа жените со нас.“ (Мирјана, мајка на две ќерки од 39 и 35 години)

Покрај тоа што породувањето е природен биолошки чин на раѓање на дете, сепак социјалниот фактор (односот и третманот од

страна на медицинскиот персонал, како и вклученоста на мајката во одлуките и самиот процес на породување) игра клучна улога за тоа дали тоа искуство ќе биде доживеано позитивно или негативно. Токму професионалниот, но пред сè хуман и топол однос од страна на медицинските лица, кој мајката не ја сведува на пасивен пациент кој воопшто не учествува во одлуките околу процесот на породување, е клучен за поголемо задоволство и позитивното доживување на самиот чин на породување и првичниот период по породувањето (за време на престојот во болницата). Причините за честопати авторитарното делување и носење одлуки од страна на докторите не е само нивна вина и на медицинскиот персонал, туку многу повеќе на системот кој при ризични и неуспешни исходи во салата за операција или породување, целокупната вина и одговорност ја наоѓа кај докторите. Од случајот на Мирјана и Наталија можеше да се забележи дека развојот на медицинските технологии носат поголем степен на отуѓување меѓу луѓето и дека човечкиот фактор и покрај поскумомните болнички услови бил клучен тие две да почувствуваат поголемо задоволство од медицинскиот третман.

2.2.2. Почетниот период по породувањето

Еден од најчесто истражуваните периоди во однос на мајчинството, од страна на научниците и истражувачите на општествените науки е периодот по породувањето и состојбите и промените кои ги доживуваат мајките. Во анализата на одговорите од прашањата во врска со доживувањето во почетниот период по породувањето со децата, одговорите кои беа добиени можат да се поделат во 5 категории:

- Мајки кои во почетниот период по породувањето се чувствувале многу позитивно, еуфорично;
- Мајки кои не се сеќаваат точно како се чувствувале во тој почетен период;
- Мајки кои по породувањето се чувствувале нормално;
- Мајки кои во почетниот период по породувањето не почувствувале поврзаност со бебето иако очекувале такво нешто;
- Мајки кои во почетниот период по породувањето чувствувале одреден степен на раздразливост, плачливост, тага, депресија.

Околу 19% од мајките кои беа интервјуирани не се сеќаваа на своите доживувања во почетниот период. Несеќавањето не се должи на возраста на децата, бидејќи во оваа категорија на мајки влегоа мајки со деца од сите 5 категории (0-6, 7-12, 13-17, 18-26, 27+). Дел од нив заборавиле бидејќи тоа било поодамна, а дел од нив поради презафатеноста околу бебето не се осврнале воопшто кон себе и кон своите доживувања во тој период.

Две од мајките биле изненадени од тоа што веднаш не доживеале поврзаност и голема љубов за бебето.

„Значи, тотално не ме обземаа мајчински чувства, како што постојано слушам на телевизија дека, во моментот штом ќе го здогледаш детето знаеш дека е твое, во моментот кога ќе го здогледаш се буди една нова ТИ, се буди една мајка во тебе. Значи тоа ништо не се разбуди во мене. Во ниеден момент не помислив, ова е мое, излезе од мене. Јас знаев, не треба да помислам, искача од мене, ми го покажуваат, да, тоа е тоа. Не се почувствував во моментот ниту мајчински, ниту, некои блажени чувства, ништо не почувствував од тоа. А кога ми го дадоа бебо во истиот момент, ми го ставија покрај главата и како и секое друго кога ќе го ставиш на образ, ти е мило, ти е драго, ти доаѓа да му кажеш и пиленце и маченце и така, и такво чувство ми дојде. Пошто ми ставија едно бебешко главче до образ. Во почетниот период тажна и депресивна мислам дека не бев.“ (Милена, мајка на бебе од 6 месеци)

Исто така и Гордана, со грижа на совест, признава дека на почетокот немала чувства за бебето.

„Со првото беше интересно, *(говори со глас потивок, подлабок)* нели крваво одма ти го ставаат на тебе. Боже госпде викам: ја родив дете!, значи за разлика од други мајки дури ми беше непријатно да си признаам, јас немав чувства. Вистина, јас немав, тоа беше шок. Значи

да не кажам, зелен до вчера...Очекував како у филмовите, така кажуваат демек го осеќам, го ова она, демек љубовта расте од мене. И викам Боже мој, јас се породив, да (*смееше*). А со второто беше уште поинтересно: Леле, ја и второ родив! (*смееше*). Толку на апансаси идеше тоа кај нас, брзо ептен, немаш време за мислење.“ (Гордана, мајка на два сина од 8 и 9,5 години)

Најголем број од мајките (50%) во почетниот период по породувањето чувствуваа поголема емотивност, биле плачливи, раздразливи, нервозни, депресивни.

Лично препознавање на депресија доживеала Еми. Тоа што во почетниот период немала доволно помош од блиските и што не знаела како да се справи со се што ја чекало ѝ било најтешко:

„Прво ќе ти кажам, на почетокот кога дојдовме дома. Не веднаш, ама после тоа, ме тераше само на плачки. Ме фати онаа постпородилна депресија. Па јас претходно имав читано литература. И сфатив дека е тоа тоа. Не ни отидов на лекар ама недела две ме држеше тоа. Многу ми беше тешко. Не е дека јас не сакав да го видам бебето, ама не знам што се случува. Сега не знам ни да го објаснам знам дека само плачев. Осеќав некој товар, тежина, не знам како да се справам. Мене тоа ми беше тешко. Немав помош од никого. Свекрва ми беше во болница. Маж ми кога мора да работи, пола ден мора да биде излезен. Работата му беше таква. Сама бев дома. Мајка ми и татко ми работеа. Свекор ми беше по патишта. Јас бев сама. Мајка ми доаѓаше попладне од работа, ама не можеше секој ден да доаѓа. И кога дојдоа моиве на повојница со сестра ми и пред нив се распакав. Јас што не сакам да покажувам, пред нив се распакав. Не сакав, зашто да ги нервирам, секирам (*насмевка*) мислеа дека имаме некои проблеми со сопругот. Еј (*смееше*) кај ќе им отиде паметот на родителите. А тоа и нормално е, се случува, ама не можев да им објаснам што ми е. Мене само ми е тешко и ми се плаче.“(Еми, мајка на 12-годишна ќерка)

Слично и Искра, на која немало кој да ѝ помогне и со двете деца. Таа поради големиот стрес, напор и нервози претпоставува дека токму од тие причини по 3 месеци и двете ќерки не можела повеќе да ги дои:

„Бев понервозна. Гледаш нема кој да ти помогне. Ма-жот ми замина на терен. Сама плачи, плачи, се нерви-рав. Може и од тоа од три месеца јас не успевам да ги дојам децата. Само до 3 месеци. После немаше млеко. Може и од стресови ми било тоа, ама јас не сум знаела. Мислев дека оти не навреме јадам, немам време да си зготвам, нема кој да ти помогне, на рака переш, вриеш во лонец пелени додека ти да ги плавиш и друга жена дошла. И сега како да и речеш оди си, ќе се навреди. И додека да ги испереш цел ден ќе те фати, ти нејадена, детето не можеш да го видиш, целата нервозна онака. Сум била нервозна. Не можеш да постигнеш, а треба со детето да бидеш. Па од 3 месеца кога ме заболела гра-диве, па леле, леле, температура, грозница. Па не знам што ми било. Грозница, се тресам вака. Затоа се одби помалата.“ (Искра, мајка на 2 ќерки од 25 и 32 години)

Кај Благоица зголемената емотивност и нервоза не биле нешто што траело само во почетниот период кога се родиле децата. Пресијата околу изведувањето на општествените улоги (мајка, домаќинка, снаа, сопруга...) ја чувствувала долго време, со години. Олеснувањето ѝ го донел моментот откако се вработила.

„Да. Да, многу ме држеше тој период на емотивност и нервоза. Подолго време. Мислам дека дури послед-ниве неколку години ми помина. Работата ме направи некако по сурова, нели, и некако по така да не сум тол-ку емотивна. Премногу некако си ги земав...ако некој нешто ми рече и тоа мора да се исполни и јас ...така и во поглед на деца и во поглед на...да е се некако така стокмено.“ (Благоица, мајка на син од 13 и ќерка од 12 години)

Ева за првото бебе доживеала голем наплив на позитивни емоции и еуфорија, додека со второто, во периодот околу 6-тиот месец почнала да чувствува силна нервоза, исцрпеност и потреба за одмор.

„Со ќерка ми кога се породив доживеав таква еуфорија, среќа, радост, бликав, бликав. Како да сум Господ. Таа беше од оние „тешките“ бебиња, ама толку бев некако „заљубена“ и со одушевување што сум мајка, што немав никакви негативни емоции, ниту па ме нервираше нешто. Додека со синот, кој па за разлика од сестра му беше мирно и спирачко бебе, веќе кога направи 5-6 месеци како да немав толку нерви. Баш се чудев што тогаш ме фаќаа нервозите, а не во почетниот период. Многу се нервирав кога немаше да засpie за брзо време, или кога и двајцата во дует ќе почнеа за нешто да плачат и да бараат. Прагот на толеранција и трпеливост ми го снеса. А толку бев ненаспана и преморена што и смртта не ми изгледаше како страшна работа, туку како вечен одмор.“ (Ева, мајка на ќерка од 5 и син од 2 години)

За околу 20% од мајките овој почетен период бил прекрасен, исполнет со голема среќа и љубов. За Ирена почетниот период, откако се родила нејзината ќерка, ѝ бил најљубовен и се чувствувала најисполнето.

„Као на најљубовната дрога што не е ни измислена (насмевка). Во екстаза некоја таква. А да, бев пречувствителна, ама во смисла пребудна. Така во некоја позитивна љубовна состојба. Се што се случуваше со бебето ептен ми беше супер. Немав некој отпор или проблеми или да плачам воопшто. Многу љубовен период ми беше така тој. Многу исполнет, убав.“ (Ирена, мајка на 7-годишна ќерка)

За Жаклина, која се чувствувала толку исполнето во тој почетен период е чудно што жените во поново време доживуваат по-

стпородилна депресија и смета дека тоа е резултат на околностите од општествениот контекст што го носи поновото време.

„Значи да ти биде секогаш до тебе, една радост, една убавина. Слушам дека сега жените имаат некои периоди после пораѓајот некои хормонски или не знам. Меѓутоа јас тоа го немав. Дали новиве времиња или постарите...они другачије се понашаат, жениве. Али тие... некако јас стварно ги немав проблеми. Јас едвај чекав од болница да одам дома и да уживам во она што го носам дома. И со сите било така. Еве јас се ежам, погледај. Буквално јас не го оставав, јас не го оставав да спие на посебно, а знам дека е подобро да секое дете си има креветче. Меѓутоа близината мене ми правеше една таква блажина, убавина. (Жаклина, 59-годишна мајка на 4 деца, од 21 до 37 години)

Доживувањата по породувањето можат да бидат различни, од најпрекрасни љубовни чувства до потиштеност и депресија. Заклучокот што може да се извлече во врска со ова прашање кај оваа група мајки е дека доживувањето во голема мера зависи и од општествениот контекст, од претходните очекувања, обоени од универзално постоечката идеологија за инстантно предизвикана силна љубов, среќа и исполнетост пласирана во дискурсот околу мајчинството и медиумските презентации за мајчинството, но и од помошта која мајката ја има во тој почетен период, кога потребите на бебето се зачестени и многубројни, а бараат голем физички и емоционален ангажман од мајката. Од одговорите можеше да се забележи дека мајките кои немале многу помош и сами се справувале со бебињата, биле склони во поголем степен да доживеат негативни емоции и психички состојби.

2.2.3. „Вкалапувањето“ во мајчинската улога

Иако мајката станува мајка веднаш штом го роди детето, за голем дел од нив влегувањето во оваа улога е нешто што се одвива

постепено. Во претходниот дел неколку од мајките го потенцираа токму тој момент на изненаденост што веднаш не се почувствувале како мајки, што веднаш не доживеале, нешто што го замислувале како силна емоција произлезена од биолошки вградениот мајчински инстинкт. Вкалапувањето во мајчинската улога понекогаш се случува во почетниот период, првите недели, месеци, додека некои, пак, се чувствуваат како мајки дури откако ќе поминат неколку години, откако децата ќе влезат во системот на институциите, или пак со раѓањето на второто дете.

На Маја мајчинската улога ѝ „легнала“ пред породувањето со второто дете.

„Не можам да го оценам точно периодот кога сум...веројатно негде пред да се роди син ми веќе се доживував како мајка во однос на ќерка ми. Така да во тој некој период од две години негде ми се случило тоа. Кога, како, што, не знам. До ден денеска може да ми се случи да вледам во соба и да ги видам и да си речам: леле, јас имам две деца. Онака, леле ја родив две деца, кога ова мене ми се случи. Ги создадовме. Бевме двајца и одеднаш станавме четворица.“ (Маја, мајка на ќерка од 5 години и син од 3 години)

За Лидија вкалапувањето во мајчинската улога настапило дури откако го родила второто дете, 12 години по првото. Таа смета дека тоа се должи на тоа што за првото дете била премлада и неспремна за мајка, додека за второто веќе била зрела за таа улога.

„Кога го родив Дарко. Кога го родив Дарко јас бев веќе зрела за мајка. Јас бев подготвена, ги знаев сите обврски, знаев што ме чека како мајка. И мајчинството го доживеав како најубаво нешто на свет. Со второто дете уствари се реализирав како мајка. Затоа што со првото можам искрено да ти кажам, растеше Бранко (*првиот син*) и јас растев. Јас не бев созреана за мајчинството. Прво ми дојде неочекувана и бев студент. И морав сите

работи одеднаш да ги правам. Да бидам мајка, да бидам жена, да бидам студент и домаќинка. Значи тоа се 4 различни работи што мораш да ги укомпонираш. И тоа ми беше премногу напорно.“ (Лидија, мајка на синови од 17 и 29 години)

Сличен е и одговорот на Љупка. Таа се почувствувала како вистинска мајка откако ја родила втората ќерка, откако доживеала вистинска зрелост за мајка.

„Па еве, јас баш како мајка се почувствував кога се роди Мила. Со второто се почувствував како мајка. Тоа не значи дека јас не сум го правела...мислам сум правела се што треба, сум и обрнувала внимание, сум ја воспитувала. Првото чувство кога ја земав Мила ми беше сосема поразлично од Јана. Од Јана, значи мајка сум и имам одговорност за ова дете, значи сум создала нешто, ама не е тоа тоа. Додека со Мила, буквално и ден денес кога размислувам на тоа и си викам јас тогаш сум постигнала некоја зрелост во годините да бидам мајка. Вистинска мајка во прав смисол на зборот.“ (Љупка, мајка на ќерки од 21 и 24 години)

Еми почнала да се доживува како мајка откако почувствувала дека таа е одговорна за тоа дете и откако детето влегло во институциите на системот.

„Мислам дека кога бевме во „Мајчин дом“ за проверка на колкчињата, коскичките. Мислам 6 месеци дека имаше. Се фатив себеси дека ми е жал...не жал, него... Тогаш мислам...знаеш, веќе дека си ...треба да се... дека за некој друг се грижиш, дека тоа ти припаѓа тебе, дека тоа е твое дете. Дека како мајка сега тебе може да те обвинат за негрижа. И тогаш, во тој момент можам да речам дека сфатив дека тоа е мое дете. И во градинка кога ја однесовме. Ја запишавме на три години. И кога

ја однесовме првиот ден и ..родителот на Симона...и така знаеш , „Вие сте мајката?“ Да, да и тогаш. (Еми, мајка на 12-годишна ќерка)

Повеќето мајки се вкалапиле во оваа улога во почетниот период, првите неколку месеци. За Милена тоа бил моментот откако почнала да оди на работа, иако дотогаш се преиспитувала во врска со своето мајчинско чувство, бидејќи очекувала дека веднаш ќе се почувствува како мајка.

„Пошто сите викаат демек мајчинството го осетив кога дојде детето, одма. Нема врска. Јас не осетив, се препрашував, се преиспитував, дојде ли, дојде ли? Ама некако не ми дојде. Почнав да се прашувам дали е во ред што не го доживеав. Ама кога појдов на работа, мислам дека дента, истиот ден. Дента поаѓам на работа и се двојам од него. Јас знам дека ќе дојдам и тоа со скратено работно време и тоа не официјално, него на 2-3 саата одев. Знаам дека така ќе биде секој ден. Дека секој ден вие ќе одам на работа и почна, ем страшно да ми недостасува, ем не сум веќе цело време со него. И констатирав дека тоа е мајчинството. Јас како мајка морав да бидам цело време со детето, а не сум и некако ме подзаболуваше тоа. Тогаш ми дојде, тогаш видов дека не сум грешка нешто, дека не ми го нема кодот мајчински.“ (Милена, мајка на 6 месечно бебе)

За Жаклина влегувањето во улогата, исто така, настапило откако тргнала на работа, но таа смета дека спремноста за мајчинската улога зависи и од општествениот контекст и од период кога ќе станеш мајка и дека во нејзино време жените биле поподготвени за таа улога.

„Тој момент беше кога...мајка се почувствуваш, ти одма знаеш дека ти е детето твое. Улогата ми легна кога веќе јас почнав на работа да одам. Он имаше 3 месеци кога

јас веќе морав да одам на работа. И веќе помислата дека јас, веќе нозете ми одат, а јас сакам да се вратам. Тој период кога го оставаш, а знаеш дека треба да бидеш со него. Ама мораш бидејќи имаш други обврски кои мораш да ги почитуваш и на крајот, да работиш за да можеш да му пружиш и на него. Ние и како генерација бевме многу поспремни него овие генерации сега што се. Јас релативно мала би рекла дека, ако треба сега да раѓа треба да е како ќерка ми, 30 години, како јас кога бев релативно млада на тие 21 година. Некако децата сосема се другачији. Дали и начинот...ние...пристапот и начинот ние како ги воспитуваме им остава таков...или општествено на крајот на краиштата.“ (Жаклина 59-годишна мајка на 4 деца)

На Сандра мајчинската улога ѝ „легнала“ откако поминал првичниот период кога повеќе се плашела околу справувањето со потребите на детето. Порелаксирана и вклопена во улогата силно се почувствувала по 2-3 месеци откако работите се стабилизираа.

„Првите месеци мислам дека повеќе бев уплашена. Затоа што и на почетокот немав доволно млеко и целата бев некако во грч, како стегната малку. Она, го чувствуваш, го сакаш, љубовта бескрајно ја даваш, ама за се ти е страв. И уште не можеш да се олабавиш, да се опуштиш доволно. Е после веќе, после вториот месец почна да се стабилизира. Почна и убаво да си напредува. После вториот, третиот месец веќе почна нормално се, се стабилизира се, почна да си цица, да си јаде, да си напредува и некако како да ми се олабави душата. Паќ, човече е станато. Како бебенце уште ти е малечко, кршливо. Тогаш ми се чини дека максимално си ја почувствував близината со детето. Баш право мајчинство ми почна. До тогаш некако се...“ (Сандра, мајка на 21-годишен син)

2.2.4. Доењето и мајчинскиот идентитет

Во процесот на градењето на мајчинскиот идентитет и поврзувањето со детето улога игра и доењето. Во принцип, откако ќе се роди детето во рок од 72 часа доаѓа до создавање на првото млеко (колострум) кое е со жолтеникава боја и кое се смета за најхранливо. Најчесто ова е случајот кај поголемиот број мајки, но понекогаш, поради определени причини (породување со царски рез, подолготрајно чување на бебето во инкубатор, стрес и др.) мајката не продуцира доволно млеко или нема млеко за да го нахрани своето бебе. Во минатото, како што беше претходно спомнато, при вакви случаи, кога мајката не можела да го дои своето дете тоа го правела друга жена доилка честопати и најмена за одредена сума пари за да го храни бебето. Со развојот на технологијата и науката се создадени ефикасни формули на млеко во прав кое во голема мера го заменуваат составот на мајчиното млеко. Сепак, неможноста да се дои сопственото дете понекогаш создава чувство на вина, грижа на совест кај мајката. Во однос на идеологиите кои владеат за мајчинството можноста за доење се смета како особина на „вистинска“ мајка. Од интервјуираните мајки, најголемиот број ги доеле своите деца (74%). Но кај две од овие мајки доењето било проблем само кај првото или второто дете. Кај Благоица таков бил случајот со второто дете, кога поради нејзините нервози, според неа, таа снемала млеко:

„Па да, Андреј, а за Анастасија семав многу бргу млеко. Имав грижа на совест затоа што имав нервози што сега од овој аспект немало потреба. На три месеци.“
(Благоица, мајка на син од 14 и ќерка од 12 години)

Кај Еми, која немала млеко, неможноста да дои претставувало проблем чиешто решение било единствено вештачкото млеко.

„Значи ни три месеци не ја доев, одеднаш ми секна млекото. Можеби од сите работи ама јас знам од што е.

Нервози се големи, стресови, беспарицата домашна, да не зборам. И почнавме со вештачко млеко... Дека колку повеќе го доиш...јас знам дека мајчиното млеко е најздраво и сите знаеме, дека се содржи во себе, и вода и не знам што, сите витамини и минерали. Сите го знаеме тоа. Ама ете тоа е, така се случи, инцидентно. Не можеш тоа да го пролонгираш, се случи преку ноќ. Сакав да ја дојам, барем до 6 месеци, сметам дека е најздраво до 6 месеци или до 8. Грижа на совест...па ми е, мислев дека основа за здравје е на детето.“ (Еми, мајка на 12-годишна ќерка)

Гордана и двете деца ги хранела со адаптирано млеко. Грижата на совест особено ѝ била наметната од страна на патронажните сестри.

„Адаптирано, се трудевме, да, со мајчино, меѓутоа не успеав и со двајцата се со адаптирано (зборувајќи со потивок глас). Чувствував грижа на совест и не само јас, него и од одма и патронажните ме правеа да се чувствувам криво. Значи, кога нешто не бива, не бива. Детето е прегладнето, да се разбереме. Со сила убавина не бива.“ (Гордана мајка на два сина од 9,5 и 8 години)

Во случајот на Јасмина чувството на вина во врска со неможноста да дои било присутно само за првото дете, кога поголем бил притисокот од страна на медицинските лица.

„За вторите две воопшто не чувствував грижа на совест. За првото, малце, знаеш како, пошто првото нешто што не можеш да го предвидиш дека ќе се случи. Пошто детето гледаш малце напредува. На месечна контрола тоа едвај 200-300 грама напреднало затоа што сум немала млеко. Затоа тоа така поспано, појака жолтица имаше и повеќе спиеше. А ти не знаеш, гледаш повеќе спие. Ќе цицне малце и ќе спие и аха супер. А фактички испадна

дека јас сум немала млеко. А педијатрите како педијатари, мајка биди упорна, биди упорна и т.н. цела недела ние се малтретиравме страшно. Мери го пред подој, мери го по подој, колку исцицало, како исцицало. Тоа беше живо малтретирање. Па после на своја рака си купивме вештачко млеко, адаптирано и почнавме да го раниме. Негодуваа педијатриве, и матичнава педијатарка: зашто мајка, ама биди упорна, ама биди упорна. Мислам мое мислење е дека да, треба да се дои ама до толку да се фаворизира ако веќе не бива, значи јас против природата не можам. Знаеш, осеќаш, те болат градите, а немаш млеко, и кога нема нема, кога исцицува детето све. Така да, тоа е тоа. За него сум имала грижа на совест.“ (Јасмина, мајка на три деца на возраст од 4, 7 и 11 години)

Доењето може да претставува една од причините за поголемо поврзување со бебето, но неможноста да се дои (од која и да е причина) најчесто создава чувство на грижа на совест, неадекватност. Причините за овие доживувања како што може да се забележи, не се од биолошки, физиолошки аспект, туку од социјално наметнати очекувања и од притисокот да се успее во тоа. Желбата на овие мајки била да ги дојат своите бебиња колку што најчесто се препорачува од страна на педијатарите, но доколку се јави проблем во врска со доењето, притисокот мајката да биде упорна и да не се откажува не го дава секогаш посакуваниот резултат. Превенцијата од стрес, во којшто би требало да се вклучат најблиските, помошта во почетниот период на мајката, можноста таа отворено да зборува за нејзините доживувања и проблемите со кои се соочува можат да бидат поефикасни, отколку вербалниот притисок и инсистирање мајката да биде упорна тоа да го прави од страна на медицинските лица.

2.2.5. Промените во самовербата откако станале мајки

Можноста за доење забележително влијае на зголемување на самовербата во изведувањето на мајчинската улога. Но, само-

то мајчинство придонесува до промена во поглед на чувството на самоверба кај жената. Едно од прашањата во врска со промените што ги носи мајчинската улога беше дали и на кој начин влијаело мајчинството врз самовербата на интервјуираните мајки.

Во однос на самовербата откако станале мајки, забележливо е дека мајчинството носи зголемена самоверба кај жената. Генерално, причините за ова лежат во вреднувањето од страна на општеството на мајчинската улога, како и осудите и потценувањата на жените кои не се реализираат како мајки. Од друга страна, мајчинството носи квалитативни промени кај жената преку зголемената одговорност и справувањето со предизвиците на мајчинството со што се осведочува нивната новореализирана способност да се справат со нешта со кои за првпат се среќаваат.

Најголемиот број од интервјуираните мајки (околу 70%) изјавија дека почувствувале зголемена самоверба откако станале мајки.

Гордана која за себе претходно сметала дека е нерешителна личност откако станала мајка се доживува како поцврста, како да стои на цврсти нозе:

„Да, дефинитивно. Посигурна во себе во секој случај. Значи, у суштина сум нерешителна личност, али мислам дека од тогаш сум на цврсти нозе.“ (Гордана, мајка на деца од 9,5 и 8 години)

За Јасмина самовербата, односно несигурноста се јавила откако се родило првото дете, но во однос на работата почувствувала поголема вредност како човек:

„Па види, на пример, кога се роди првото дете знаеш самовербата околу безбедноста и сигурноста секогаш малце ми била така разнишана. Али на работа мислам дека така, посигурна ме направи. Знаеш така поодлучна. Знаеш, дали затоа што сега си мајка, аха, родител. Чекај јас сум веќе некој и нешто. Не сум веќе само обичен работник (*смеење*).“ (Јасмина, мајка на три деца)

Чувството на зголемена самодоверба донело и чувство на поголема сила кај Жаклина. Особено во периодот кога го очекувала своето четврто дете.

„Да, појака е самодовербата, бидејќи ти веќе имаш за што да се трудиш и за што да правиш и што да направиш. Значи нема сила што може да ти поремети...бар мене, да ми поремети некои односи. Со самиот чин, кога се случи тоа што се случи, си ги земав сите три деца со мене. Ма нема таква сила која може да те одвои од нешто, нема.“ (Жаклина мајка на 4 деца и баба)

Чувството на зголемена самодоверба и способност да се бори за двајца опишува и Милена:

„Самодоверба? Зголемена. Зголемена него икад. Значи сега сум убедена дека сум способна, сум спремна да го издржавам бебето. Бебето не, него животот на двајцата да го гарантирам јас лично, сама. Значи тотално можам да бидам независна, и во одлучувања и во издржување. Денеска да треба да..., сами јас и бебо да си го трасираме патот во животот мислам дека сум јас способна.“ (Милена, мајка на 6 месечен син)

Ирена, Лиле, Лиза, Вера, Сандра и Наталија не почувствувале промени кај себе во однос на самодовербата. Наталија смета дека тоа се должи на времето во кое таа станала мајка, односно дека зрелоста во тоа време настапувала на помлади години, поради подготвувањето за улогите уште од мала возраст:

„Не знам да ти кажам, но ми се чини дека нашите генерации беа многу зрели на своите 20 години, 22 години. Ние бевме зрели затоа што од мало те подготвуваат. Штом ќе завршиш, отприлика и машко штом заврши војска одма стапуваат во брак, во тој смисол. А ако некој сака да се зема предвреме му викаат, чекај војска

не си завршил, или девојчето не завршило. Животните процеси беа како предодредени во општеството значи, од околината.“ (Наталија, 73-годишна мајка на потомци од 46 и 50 години)

Единствено кај Дафина и кај Благоица се почувствувала на-малена самоверба. Во случајот на Дафина тоа се должи на моментот кога чувствувала дека се „оддалечува“ од својата професионална улога на адвокатка:

„Мислам дека ми беше разнишана во периодот од таму некаде од шести месец, седми, до кај деветти, десетти. Мислам дека почна да ми фали работата. Мислам, се супер дома, цело време у шетање, ама мислам дека мислев ко да почнувам да го губам материјалот којшто сум го научила, односно дека професијата некако ми станува во втор план. Мислам дека почна да ми фали работата и мислам дека така, самовербата во тој поглед, мислам дека тоа малце во тој период така ми мањкаше и покрај тоа што не сакав да почнам на работа, мислев да не почнам да го губам во сеќавање, сето она што сум го научила до тогаш, тие години од професијата и да не пропуштам некои нови, прописи, не знам, случувања, во тој поглед.“ (Дафина, мајка на 1,5-годишен син)

Додека кај Благоица чувството на ниска самоверба било посилено доживеано. Слично и кај Дафина, причините за оваа ниска самоверба се должеле на нејзината нереализираност на професионален план, едноставно не сакала да биде перципирана само како домаќинка и мајка, туку како жена со кариера:

„Јас со бременоста ја изгубив самовербата. Значи пак ќе речам од тој аспект. Јас за второто криев дека сум бремена. Криев, не кажував дека сум бремена. Значи имам една другарка што исто имаше мало дете како син ми и се слушавме постојано, и јас на неа и ка-

жав за бременоста дури во седмиот месец. Значи мене ми беше глупо, ете така. Како сега јас да кажам едно по друго, две деца раѓам. Не знам, не знам зашто, од кај ми е тоа, од кај ми се наби тоа? Не сакав да бидам жена што седи дома, а сите нешто трчаат градат кариера, а јас само раѓам деца. И ја изгубив самодовербата и мислам дека ми требаше долго време да се вратам јас, онака како јас. Да разговарам нормално.“ (Благица, мајка на ќерка од 12 и син од 14 години)

Како и повеќето аспекти на мајчинството и промените во самодовербата зависат од општествениот аспект. Од една страна вреднувањето на мајчинската улога, како голема вредност на жената, вредност која ја става во категоријата „вистинска жена“, како постигнување што ја зголемува нејзината човечка вредност. Од друга страна, во случаите кога жената е сведена само на улога на мајка, немањето можност да се реализираат во другите идентитети и улоги, може, како што забележавме во случаите на Благица и Дафина, да придонесе до намалување на самодовербата.

Намалувањето на самодовербата во однос на мајчинската улога зависи и од чувството на лична одговорност што мајката го чувствува во врска со некои негативни состојби кај детето, себеобвинувања за тие состојби, но во голема мера зависи и од обвинувањата и чувството дека околината ги смета за одговорни за некои негативни состојби кај детето/децата.

Како што беше претходно споменато, многу често жените се тие кои најфреквентно и најжестоко ги критикуваат другите мајки во вршењето на мајчинската улога (Jonson & Swanson, 2004), но не само жените туку целокупната околина честопати ја обвинува мајката доколку се појави некаква негативна состојба кај детето. Оваа одговорност е силна, внатрешна од страна на мајките. Следниот дел од анализата се осврнува токму на доживувањето на лична одговорност и обвинувањето од страна на околината во поглед на негативните состојби кај децата.

2.2.6. Доживувањето на лична одговорност во однос на негативни состојби кај децата и обвинувањата од страна на околината

Самодовербата кај мајките знае да биде разнишана поради личната одговорност што ја чувствуваат во поглед на некоја негативна состојба кај децата, од која било возраст. Исто така, во голема мера обвинувањата за негативните состојби кај децата (колкава и да е нивната возраст) доаѓаат од страна на околината. Повеќе од половина од интервјуираните мајки се чувствувале виновни, одговорни за одредени негативни состојби во поглед на здравјето или однесувањето на своите деца. Речиси половина од мајките говореа дека почувствувале или биле директно обвинети за некоја негативна состојба кај сопствените деца од страна на околината или од лицата од здравствените или од образовните институции.

Преиспитувањето за сопствените постапки како процес кој трае во периодот на најмала возраст досега, го опишува Жаклина:

„Ехе, 1000 пати ќе се помислам. Тоа не е само во почетокот него цел живот ќе си поминуваш со таква мисла. Еј, да реагирав вака може ќе беше другачије. Или да обрнев повеќе внимание можеби ќе беше, со школото, со одабир на пријателства, на другарчиња, на...едноставно X ситуации имало.“ (Жаклина, мајка на 4 деца и баба)

Чувството на вина произлезено од страна на околината го објаснуваат и Гордана и Ева. И покрај тоа што децата имаа двајца родители одговорноста се бара исклучиво кај мајката.

„Од педијатарот, зашто сум му дала цуцла. Па имав саат време предавање зашто сум му дала цуцла.“ (Гордана, мајка на синови од 8 и 9,5 години)

„Уффф. Во тој почетниот период со ќерка ми константно чувствував терет дека сум јас крива во врска со напредувањето во тежината за ќерка ми од страна на свекрва

ми. А дали ради хормони или не знам што тоа така ми идеше на нерви, ужас. Знам дека целта воопшто не и беше да бара виновник, туку бидејќи и таа беше загрижена, но јас ќе експлодирав од нервоза. Онака, на граница бев да се спукам, среќа не дојде до тоа (*смеање*). Уште третиот дека како се вратив од болница ми донесе купено адаптирано млеко, демек да ја дохрануваме. А без да се провери дали доволно напредува од моето. Леле, тогаш збеснав. А исто и од ортопедот. Само што влеговме во ординација на преглед и ќерка ми плачеше и он одма: Нервозна мајка, нервозно бебе. Значи одма ми го плесна во фаца. А воопшто во тој период не се чувствував нервозна, многу понервозна бев со синот кој па беше покроток и помирен." (Ева, мајка на деца од 5 и 2 години)

Иако и сама се доживувала за виновна во однос на некои негативни состојби кај децата, Благица го потенцира обвинувањето од страна на околината, што придонело таа дополнително да се обвинува себеси и да не може да си прости што поради негативната енергија произлезена од околинските обвинувања, им ја пренесувала и на децата:

„Па хронично јас бев крива за околината. Јас си се чувствував крива затоа што дозволував нивната негативна енергија да влијае на мене, а јас пак на децата. Е мислам тоа не можам да си го простам зашто сум дозволувала да ми влијае тоа. Затоа што пак ќе речам, секогаш сум, цел живот одговорна. Во смисла: учам, полагам испити, моите родители не ни знаеле. Сакам да речам секогаш јас си ги бркам работите до крај и сега наеднаш некој да ти кажува дека нели не си одговорен, не треба вака, не треба така. И јас сето тоа си го сфаќав многу трагично и тоа влијаеше на мене." (Благица, мајка на деца од 12 и 14 години)

Силно изразеното чувство на грижа на совест се јавува и кај Јасмина, која анализирајќи се себеси смета дека токму таа е виновна за асматиичните напади кај поголемиот син. А во однос на обвинувањата од околината упатени лично кон неа, кажува дека најчесто доаѓаат од страната на нејзиниот сопруг, додека нивните родители пак ги критикуваат двајцата, неа и нејзиниот сопруг во однос на начинот на одгледување на децата:

„Имам голема грижа на совест, затоа што свесна сум дека многу од состојбите на децата во кои запаѓаат или пројавуваат одредени манифестации се резултат токму на моето однесување. Мислам дека конкретно и големиов, што еве ги има овие као асматиични, опструктивни напади, дека се дел од тоа што премногу контрола сме му вовеле. Знаеш прво дете, пази ова, пази она, вака мора, ова немој, она немој, и се сакаш нај, нај да е. И од што многу сакаш, од што многу се грижи и тука правиш, така, буквално го блокираш. И тука имам голема грижа на совест. Сметам дека е баш моето влијание, дека треба да се коригирам... Едино од кого сум обвинувана тоа е од маж ми. Види, и родителите, особено мајка ми и свекрва ми знаат така, вие вака, вие така, треба ова, треба она, вие како...во нивно време вака беше, така беше. Ама тоа не ме...не ме допира, не ме вади од патот. Не ме изместува. Ама со Андреа знаеме да се закачине затоа што знае да ме обвини за, ете: Ти многу попушташ, ти многу, вака, ти многу така, ех, мајка и син, за големиов. Не можеш не да му кажеш, ете ради тоа вака ти враќа. И после тоа мене ме јаде.“ (Јасмина, мајка на 3 деца од 4, 7 и 11 години)

Нешто помалку од половина од овие мајки не се чувствуваале одговорно во врска со некоја негативна состојба кај нивните деца, а пак 37% не се почувствуваале обвинето од страна на околината. Во најголема мера поради тоа што сметаат дека досега немало некои изразити негативни состојби кај децата. А 5 од мајките воопшто не

обрнувале внимание на околината или не им било важно ниту пак се заморувале со тоа дали некој нив за нешто ги обвинува во однос на децата.

2.3. Разлики во мајчинството според возраста на децата

2.3.1. Личните промени откако станале мајки

Родителството се смета за еден од периодите на транзиција во животот на родителите, особено мајките, бидејќи без малку во сите општества и периоди главната грижа околу децата паѓала и паѓа на грб на мајките, односно на женските членови, кои ја имале таа задача. Промените главно се толкуваат како зголемено чувство на одговорност, чувство на созревање, толерантност, емотивност и сила. Во однос на периодите на транзиција интервјуираните мајки, во најголема мера го спомнуваат токму мајчинството. Повеќе од 90% од овие жени говорела за тоа дека мајчинството донело промена кај нив како личности. Од нив 37% истакнаа дека промената што ја донела мајчинството во нивната личност е огромна. Нешто повеќе од половина од мајките кажаа дека мајчинството во одредена мера ги променило. Околу десетина проценти од мајките не забележале промени кај себе.

Во поглед на разликите во возраста на децата, може да се забележи дека во однос на ова прашање постојат разлики во зависност на тоа кога жената станала мајка, односно на која возраст се нејзините деца или дете. Кај мајките со деца од најмала возраст (од 0-6 години) е забележително дека оваа промена ја доживуваат многу поизразено, посилно отколку мајките кои имаат поголеми деца. Исто така, и дел од мајките со деца во школска возраст се забележува посилно чувство на лична промена откако станале мајки. Мајките што имаа деца во тинејџерска и поголема возраст забележуваат дека откако станале мајки се случиле, во одредена мера, промени кај нив, но помалку драстични во однос на мајките со помали деца. Причината за разликите во интензитетот на промената може да се должи на две причини. Прво, мајките со помали деца во поскорешен период ја доживеале таа промена и сè уште имаат свежи сеќавања на нивната личност пред мајчинството. Додека мајките на по-

возрасни деца се во поголема мера вкалапени во својот мајчински идентитет и емоционалното повикување на доживувањето пред и откако станале мајки е во одредена мера послабо.

Од друга страна, не смее да се запостави влијанието на општествениот контекст и промените кои се јавуваат во градењето на родителските улоги по пат на социјализација која има свои разлики во зависност од општествените вредности и норми кои доминираат во различните временски периоди. Токму за тие влијанија говори и Наталија, најстарата од интервјуираните мајки. Таа не забележала особени промени кај себе откако станала мајка и смета дека тоа се должи на времето во кое таа се реализирала како мајка и општествениот контекст, кој влијаел врз градењето на улогите во тој период.

„Ние сме биле поинаку воспитувани од вас. Ние мали кога бевме сме биле воспитувани да ги сакаме сите. Види сега, ние бевме свесни и зрели. Па не знам, не сум се променила многу. Ние растевме заедно 4-те деца со мајка ни. Имавме некоја поврзаност и блискост. Таа некоја близина фамилијарна, меѓу родители, татко и мајка, ни се всадила во душата. Имало разлика меѓу тате и мама нормално. Он доле работеше, она беше домаќинка. Се знаеше улогата на домаќинка која е, се знаеше улогата на тој што печали која е. А сега ние сите печалиме и треба да бидат слични улогите и на едните и на другите. Тој континуитет на фамилијарност, на одгледување деца, на една хармонија, кај мене едноставно го пресликав и го барав истото дома, ама не беше (смеење).“ (Наталија, 73-годишна мајка на ќерка 50-годишна и син 46-годишен)

Борка, која уште како ученичка во медицинското училиште на свои 16 години има самостојно пораѓано жени за време на праксата, исто така, смета дека нејзините лични особини не се смениле многу откако станала мајка.

„Не се сеќавам на такво нешто. Па не знам, јас припремена бев за деца и за семејство. Припремена бев, така да не ми дошло никаков стрес или шок.“ (Борка, мајка на синови од 33 и 37 години)

Нина, која е мајка на тинејџерка, незабележителните промените што ѝ ги донело мајчинството ги објаснува во поглед на своите карактерни црти, грижливоста како нејзина карактерна особина, која ја носела во себе уште од најмала возраст. Но оваа нејзина особина можеби се должи на еден немил настан кога подолг период мајка ѝ отсутствувала од домот, а таа на 14-годишна возраст ја презела улогата на домаќинка и на одговорно лице, што не е типично за тинејџерската возраст.

„Уствари не се променив многу. Значи јас сум била од секогаш тип на мајка. Уште пред да станам мајка. Кога ќе подразислам јас сум била таа којашто секогаш водела грижа за другарките ама буквално. Значи збориме од тоа, на пример одиме на излет, ја ги пазам дали се облечени, ја ги пазам дали...ме разбираш. Јас кога имав 14 години мајка ми имаше сообраќајка, беше во болница 4 недели, после тоа беше во бања. Тетка ми сакаше да дојде, демек да се зготви, јас готвам од 6-то одделение. Ја бре куќа сум чувала, сум готвела, сум перела без уопште да ми биде тоа проблем, терет, не.“ (Нина, мајка на 15-годишна ќерка)

Од интервјуираните мајки, оние кои се со деца на помала возраст, говореа за поизразени промени кај себе. Дафина која единствена од оваа група мајки не ја потенцираше оваа промена како драстична, опиша дека покрај зголеменото чувство на одговорност, сè уште на моменти се доживува, како што кажува таа, мала, но од друга страна ја истакнува промената кај себе во однос на улогата на домаќинка, поконкретно во готвењето.

„Па позрела се доживувам во секој случај. И некогаш дури и не сум свесна дека, онака, баш, мајка, некако

ми е баш поим. Некако си мислам дека сум уште мала. А кога ќе ми текне дека сум мајка, одма се доживувам како многу позрела и посполнета... Порано на пример воопшто во кујна не сакав да се вртам, затоа што ништо не ми беше битно и небитно, и ја и маж ми. Значи нешто ќе се снајдеме. За да сега овој период и тоа како размислувам што ќе јаде Борјан и да биде тоа нешто здраво, значи да не биде нешто спремено за 5 минути, него да биде осмислено. Во тој поглед, затоа што кујната никад не ми била омилена. А во овој случај баш ги бирам продуктите и добивам пофални зборови и од сопругот дека и тоа како е задоволен од тоа што и како му спремам. Значи, во таа насока мислам дека има и тоа како голем напредок кај мене.“ (Дафина, мајка на едногодишен син)

За Ева ова била главна пресвртница во животот. Таа се чувствува целосно сменета во однос на себедоживувањето, но повторно и во однос на улогата на домаќинка, која дотогаш ја сметала за порамноправно распределена меѓу двајцата сопружници.

„Па ова дефинитивно ми беше најголемиот пресврт во животот и тоа нагло. Сега, не помина којзнае колку време од претходно, ама јас и не можам баш да се сетам на старата Ева, на тоа како ми беше, како се чувствував себеси пред мајчинството. На фотографиите баш имам забележано како порано, додека бев девојка, сум некако со повесел лик, а откако станав мајка како некоја мрежа на загриженост да ми е константно присутна. Мислам, ми фали онаа радост што ја има во безгрижноста, онаа како детска радост (*смеене*). И уште нешто што многу некако свесно го забележав е дека јас домаќинка не станав откако почнавме да живееме сами со маж ми, туку откако станав мајка. До тогаш некако не се замарав околу домот и поради тоа што многу не се замаравме и двајцата како поголема изедначеност во по-

делбата на обврските да имавме, а можда и поради тоа што немаше кој да прави толкав неред. А откако станав мајка, веќе не ми е толку небитно, и ако сакам ради децава да ми е почисто и посредено, да имам ручек и сл. си преземам на себе. А мислам и дека емоционално се испореметив и тоа после раѓањето на синот, значи можам да заплачам и за баналност.“ (Ева, мајка на деца од 5 и 3 години)

За Маја, оваа пресвртница се изразила најмногу во поглед на созреаноста и нејзината самостојност и способност дека сега сè може сама да направи и постигне. Оваа нова карактеристика ја објаснува во поглед на нејзиниот однос со мајка ѝ, како одеднаш да се ослободила од некакво заштитнички пранги и ограничености кои ги чувствувала поради доминантноста на нејзината мајка:

„Главната пресвртница ми се случува во поглед: јас можам се сама, јас сум сега веќе голема. Значи ако претходно сум била под прилично големо влијание на мајка ми, пошто мајка ми е јака жена којашто за сè има во животот став, тешко го менува ставот, значи не е многу флексибилна во поглед на тие работи, и сум била под капата нејзина. Којашто веројатно, не веројатно, него како сум созревала и сум растела тоа почнало и да ме нервира и не сум можела да се избирам од тоа. И во моментот на одвојувањето од дома не ми беше толку изразено затоа што некако без деца не ни контактиравме толку многу, меѓутоа веќе од моментот на раѓање на деца, некако како да се почувствував јас голема. Како да сега веќе ја имам силата и храброста, да кажам: јас сум сега голема и јас можам сè сама. И тоа премина во една екстрема (*смеење*) којашто се вика: јас сум контролфрик во однос на сè. Којашто дојде до еден врв. Кога јас чувствува дека јас толку сакам сè сама да направам, да веќе се рушам и си ставам премногу на својот грб.“ (Маја, мајка на 2 деца од 5 и 3 години)

Оптовареноста со физичкиот изглед не се занемарува ни во однос на мајчинството. Физичките промени беа спомнувани од страна на неколку мајки кога им беше поставувано прашањето за промените што ги носи мајчинството.

Првата асоцијација на Јасмина во однос на промените се однесуваше токму на физичкиот изглед, иако понатаму ги објаснува и промените кои се случиле во нејзината личност, како и промената на приоритетите во животот.

„Прво физички промени страшни (*снеење*). Тоа е дефинитивно факт што веднаш се гледа. Дека има промени има. Знаеш, откако станав мајка мислам дека станав поинтуитивна за разлика од порано. Некако, така, многу ги насетувам нештата, особено сè што е поврзано со децата. А и генерално, не само со децата него и на работа, за нас. Генерално сум многу поинтуитивна станата. Поосетлива. Поосетлива од аспект, многу лесно може нешто да те расплаче, да те разнежни, да те повреди. Знаеш, кога гледам и за некое друго дете, така болно, во секое го гледаш твоето дете. Знаеш она, баш мајчински и кон секое се поставуваш заштитнички. Способноста за организација на времето некако ми е разнишана. Не ми е баш сега јака страна како порано и активностите. Можеби повеќе активностите. Порано сум била многу организирана со многу активности и знаеш, онака так, так, так, так. Ама тоа е работа, децата, активности со нив и немам многу време. Најверојатно е до поставувањето на приоритетите. Тоа ми е сега проблематично. Кога немаш деца знаеш кои ти се приоритетите. Значи тогаш прво ми била кариерата, работа и тоа е тоа. А откако сум мајка, знаеш како, па јас кариерата ми е на второ трето место. Буквално ми се децата. Фамилијата ми е на прво место. Да ми беше на второ јас ќе бев до сега редовен професор, а немаше уште да работам на докторатот. Така да поставувањето на приоритетите, тоа така малце го подизгубив зошто знаеш си поставив

некои други приоритети во животот и тоа е тоа.“ (Јасмина, мајка на три деца, од 4, 7 и 11 години)

Покрај овие промени, во поглед на созревањето, способноста, самостојност, одговорноста, мајките говорат и за промени во емотивната сфера. Покрај Ева и Јасмина, оваа промена ја потенцираат и Милена и Наташа, тие говорат за зголемената емотивност откако станале мајки, како и за сочувствувањето со одредени неповолни ситуации со деца во секојдневниот живот или оние прикажани на филмови. Како едноставно да го чувствуваат мајчинството не само кон своето дете, туку во кон децата воопшто, или кон малите животинчиња.

„Не можам сега се да гледам, не можам да гледам насилство, не можам да слушам за ...малтретирања...на деца посебно,...тоа филмови, тоа реклами на телевизија кај што има болест...не сакам да се оптеретувам уопште. Одма мењам. Или убиствозначи ништо од тоа не можам да гледам. Значи, сега сум во една фаза на нежно и мило. Такви работи просто не можам да гледам, менувам во истата секунда. Сè што е лошо, а што се однесува на деца... не можам, не можам. Или онакви слики на изгладнети деца, апели за помош. Тоа не можам.“ (Милена, мајка на 6 месечен син)

„Децата. Почнав многу да ги жалам децата. Едноставно ако го видам само, Циганчињана, болка. Малите работи ми се поценети, мали кученца, маченца. Емотивно, уф, плачев на секој филм, тоа заборавив да ти го кажам у првата година. Леее, емоции невидени. Ако на пример...до ден денеска, ако гледам филм, на пример сега, пред 2 дена гледав „Истрагите“ на Дискавери и у меѓувремено како киднапираат мало детенце. Леле, драма, драма, стојам и отворена ми е вратата и одам кај него у соба да го видам, дали спие, дали...огромни емоции, што да ти кажам, огромни емоции.“ (Наташа, мајка на 5-годишен син)

Личните промени кај мајките како што се чувството на созревање, станување поодговорна личност, зголемување на степе- нот на сочувствителност и емпатичност се препознаваат и во други истражувања кои ги третираат промените во личноста на мајките. Овие промени Мекмахон (McMahon, 1995) ги нарекува морална трансформација и морална реформа на жената, особено изразено преку моралните аспекти на самата улога, на некој што се грижи и ги негува децата. Според неа ова не претставува само втора соција- лизација или ресоцијализација на жените при влегувањето во нив- ната зрелост, преку учење на нови начини на дејствување и однесу- вање, туку нивна „промена во срцето“ (р. 129), промена во начинот на кој ги доживуваат и ги согледуваат работите.

Покрај тоа што настануваат промени во карактерот, особе- ностите, начинот на мислење, приоритетите, начинот на гледање на нештата, промени од родителството настануваат и во односот меѓу двајцата партнери. Парот кој дотогаш го сочинувале двајца, наеднаш станува тројка, со што се менува целокупната динамика на односи и секојдневието кај двајцата партнери. Во однос на про- мените во односите со партнерот говорееа и интервјуираните мајки.

2.3.2. Промени во односот со партнерот откако станале мајки

Прашањето коешто можеби најмногу навлегуваше во инти- мата на интервјуираните мајки беше тоа дали откако станале мајки почувствувале дека дошло до некаква промена во односот со со- пругот (таткото на детето). Овие промени можат да се манифести- раат како поголемо оддалечување, запоставување на партнерот, промена во сексуалниот интимен живот, до поголемо зближување и поврзување со партнерот. Во таа насока се движат и одговорите на дел од мајките кои подетално ја опишаа оваа состојба, додека еден помал дел од мајките одговараа многу кратко, можеби поради нелагодноста да се говори за интимата и најчесто накратко кажу- ваа дека немало промена.

Во однос на влијанието на општествениот контекст врз гра- дењето на улогите, јасен пример за тоа како се формирала улогата на мајка во минатото и што претходело на ова дава највозрасната

од интервјуираните мајки, Наталија. Како што објаснува, таа не доживеала промена во односите со партнерот бидејќи во тоа време (шеесеттите години на минатиот век) паровите немале можност за долги или воопшто за врски пред брак, а раѓањето на детето се очекувало по само 9 месеци од свадбата. Така што, партнерите реално немале можност да се запознаат во потполност и да градат однос на момче и девојка пред раѓањето на првото бебе.

“Ние тогаш уште од мали бевме оттргнувани од дома за да учиме средно школо, повеќето од нас. А ако тие не оделе во училиште оделе на работа. А сегашниве деца нема шанси да се заработи, мислам ретко. И плус они својот природен инстинкт го задоволуваат на свој начин. На пример си стапуваат во односи нормални. Си сакаш некогаш ќе си стапиш во односи. И мислам дека сегашниот живот е во прилог на децата, на женските, на машките, на сите, него нашиот. Зошто нашиот... стапуваш во брак со еден, не знаеш каков е, ни во карактер... Во карактер нешто си чула, нешто си видела. Не си спиела никогаш со него, не си спиела ноќно време со него, дали ‘рчи, дали не ‘рчи. Дали ќе имаш нормален секс, дали ќе ти е пријатно, дали не ќе ти е пријатно. Тоа било за гревови. Искрено кажано сме биле тотално за гревови. Тоа сакам да ти кажам, денешниве сте природно послободни. И сами одлучувате кога имаш инстинкт за мајчинство и за сè друго. Ти уживаш, живееш, идеш на одмор со дечко, си се вратиш. Нема поголемо уживање мислам. Не сум го искусила. Во мојот случај... јас и сопругот многу, многу не се знаевме. Тој период што требаше да бидеме љубовници, ние бевме во брак. Ако не одиш на одмор, ако не одиш да прошеташ некаде, ништо. Целата монотонија е безвезална, идеш на работа, се враќаш. Што знам што да ти кажам.” (Наталија, мајка на потомци од 46 и 50 години)

Прашањето за односот со партнерот откако ќе се роди првото дете е прашање за кое однапред размислувале и се грижеле

дел од мајките. Генерално размислувале како да постапуваат за да не дојде до оддалечување меѓу нив и партнерот. Кај Наташа постоел и страв да не најде сопругот љубовница доколку го запостави, и затоа свесно се трудела да не се наруши нивната интимност и близина.

„Знаеш како, имав поука од претходните и јас сум многу логична. Логичар сум тежок и од претходните случаи што сум ги гледала дека мајката се трга у тој период, дека се фаќа ова она, швалерка не знам ти што. И многу внимавав на тоа. Внимавав да не го запоставам. Знаеш, дури и некогаш мислам дека поише на него му обрнувам внимание него на детето. У тој период, почетниот. Али после си дојде се на свое место, апсолутно. Мене син ми не ми пречи. И ако некогаш се испокараме, знае да ми рече: требаше да мислиш пред да го родиш. И сега е исто како кога си живеевме, близина, интимни односи, сето тоа е ок. Дури и не можеме да функционираме веќе еден без друг, ме разбираш. Онака едноставно се надополнуваме, онака цк, цк, цк, цк. И фала му на Бога. Али логиката многу ми работи. Мериш, праиш, пуштиш, да не згрешиш, и ако згрешиш, ах, не требаше или ќе направам вака сега.“ (Наташа, мајка на 4-годишен син)

Маја забележала дека на почетокот односите меѓу неа и сопругот доста се промениле, дошло до мало разидување во однос на близината меѓу нив, но дека како што растат децата таа близина повторно се враќа.

„Се промени, да (*смеене*). Па ни се промени затоа што пред да дојдат децата бевме само дечко и девојка, на маж и на жена, во улога на љубовници, во улога на ...и одеднаш сега тука многу се променија и работите. Дојдоа улогите на мајка и на татко, значи и созревање на таа улога. Па малце, нели, не можеш идеално во иста насока и да созреваш, значи тука имаше и едно мало

разидување, и со самото тоа што ги имаш постојано и обврските со мали деца, па немаш толку време и да си го правиш муабетот и да си се посветиш на тоа све што ти се случува. Така да имаше едно мало разидување во однос на близината којашто јас и он ја имавме. Од самата причина што немавме време да си посветиме еден на друг. Значи не бевме само јас и он веќе и 100 % си посветен и со љубов и внимание на друг и ти ја троши енергијата комплетно. Навечер кога ќе дојде кога ќе легнат, само гледаш и ти да легнеш и стварно немаш време и муабет да си правиш за некои реални чувства коишто ти се случуваат за да можеш да ги разглабаш и да си се најдеш повторно. Сега веќе, откако се поголемки, имаме време за такви работи. Почнува да се враќа. Али во она првиот, она новороденчиња, бебиња и .т.н. дефинитивно имаше разидување. Значи не разидување веќе до степен да ја и он сме на различни света, едноставно немање простор за комуникација онолку колку што јас лично сметам дека треба да има помеѓу двајца." (Маја, мајка на син од 3 и ќерка од 5 години)

Немањето време еден за друг, немањето време да се размислува за односот меѓу партнерите го потенцира и Борка, која смета дека односот не се менува квалитативно, но промената е во тоа што се нема време за заеднички мигови.

„Може немаш доволно време еден со друг да бидеш затоа што сега времето го посветуваш на децата. Тоа мислам, тоа е само инаку друго не. Тука не може да се најде замерка ни кај еден ни друг, затоа што за секој проблем се и двајцата засегнати. Двајцата внимаваат на децата, така да немаат време да размислуваат дали се оддалечени, дали се зближени (*смееше*).“ (Борка, мајка на синови од 33 и 37 години)

И Сандра забележала дека на почетокот настанало оддалечување меѓу неа и сопругот. Она што може да се забележи и кај

Сандра и кај другите мајки е тоа што тие ја преземаат одговорноста околу раздалечувањето, тие се тие кои треба да мислат на тоа и свесно да се трудат да не дојде до губење на близината. Генерално, во сите општества, особено во патријархалните, какво што е македонското општество, најголемиот ангажман околу одгледувањето на децата до претшколска возраст доминантно ја преземаат мајките. Бидејќи тие се преангажирани со бебињата, но тие ја земаат на свој грб и вината околу промената во односите со партнерите.

„На почетокот, на почетокот да, се пооддалечивме малку. Можеби моја грешка беше што целосно се посветив на бебето. Не оддалечување, него знаеш малку... малку...ние бевме долги години заедно претходно и ми се чини дека барав начин дека доста сум била со тебе. Шест години бевме со маж ми пред да се земеме. Доволно сум се посветила на тебе (*смееше*), сега на детето. Што мислам дека е грешка, апсолутно не мислам дека треба така. Ама добро, за среќа тоа беше еден период пократок инаку во суштина вака не.“ (Сандра, мајка на 21-годишен син)

Околу тоа колку трае периодот на нарушување на интимата меѓу сопружниците, Матеа смета дека тоа е периодот додека детето наполни една година и дека потоа настапува едно ново зближување меѓу партнерите.

„Интимата во секој случај на почеток се нарушува, меѓутоа после тоа си се враќа во нормала. Па, ај, да кажеме некаде до една година, може и помалку од една година. Еве до една година да прецизираме, а потоа нормално дека се зближуваме повеќе за да ги одгледаме децата онака како што треба.“ (Матеа, мајка на ќерки од 7 и 13 години)

Ева зборува за губење на спонтаноста во односот со партнерот како и за создавањето на близината по периодот на оддалечувањето, како период кога се зацврстува сојузништвото меѓу партнерите.

Нормално дека имаше промена и тоа нагла, како што настапија и нагло промените во секојдневието откако бебето дојде дома. Сè ти се менува... Во интимата најлошото ми е тоа што ја снеса спонтаноста. Не може да си се гушкаме и бакнуваме кога ќе ни дојде, само кога ќе се создадат услови за тоа (*смеене*). Во овој период приметив и дека, откако пркна и синот, и кога веќе свиснавме од грижи за нив, нивното здравје, нивните малтретирачки желби и потреби и баш му реков на маж ми, сега сме сојузници во борбата против овие сверовиве, мора да се држиме заедно за да преживееме (*смеене*). Ние сме една банда, децава се друга банда. (Ева, мајка на син од 2 и ќерка од 5 години)

2.3.3. Придобивки и потешкотии од мајчинството

Родителството во принцип, а особено мајчинството не е лесна работа. Во основа тоа претставува голема одговорност и грижа за најмалите членови од семејството, но секако носи и свои придобивки, од аспект на емоциите кои ги носи и за кои понекогаш недостасуваат зборови за изразување кога се сака да се опише тоа задоволство и исполнетост. Во врска со придобивките и потешкотиите од мајчинството, интервјуираните мајки говорееа за различни видови доживувања и искуства. Она што беше забележливо уште во првата фаза на кодирањето беше отпорот од страна на мајките кон говорењето за потешкотиите. За повеќето мајки беше потребно подлабинско испрашување за да се дојде до пореална слика околу тешкотиите со кои се соочиле. На почетокот се потенцираше дека тоа не е тешко, дека и тешките работи со љубов и леснотија се исполнуваат, но сумирано на крај од ова прашање се добиваа многу повеќе одговори околу потешкотиите, отколку во врска со придобивките. Зошто е тоа така? Првенствено, влијанието кое потекнува од идеологиите, односно од митовите за мајчинството ЕДИНСТВЕНО како најисполнувачко и најубаво искуство за секоја жена, создава кочница да се размислува за тоа, или да се артикулира како нешто што е тегобно и тешко. Она што е тегобно и тешко може да

биде сфатено како негативни емоции кон своето дете, доколку добие свој говорен израз. Имањето негативни емоции за сопствено дете е неприфатливо и табу во речиси сите општества и сите историски периоди, особено, во овој период, откако детето добива нова вредност, или како што го објаснува Милик, детецентричноста, која е изразена особено од почетокот на 20-тиот век до денес. Но, изразените потешкотии не смеат да се разберат како несаканье или немање желба за грижа за сопственото дете и неговата благосостојба. Потешкотиите се реална состојба токму поради силните емоции и делувања и ангажманот кои произлегуваат од љубовта, грижата и одговорноста кон сопствените деца.

Во врска со разликите, кои се јавуваат во однос на возраста на децата во најголема мера се забележуваат работите и состојбите кои претставуваат тешкотии.

За првата категорија на мајки, односно мајките кои во време на интервјуирањето имале деца од неколку месеци до претшколската возраст, генерално зборуваа за потешкотиите, грижите и стравовите кои произлегуваат од болестите на децата, како и физичките напори за задоволување на потребите на децата, уморот, нервозата и изолираноста од светот и немањето време за себе и за своите потреби. Секако, овој период го поминале и останатите мајки, но чувствувањето на придобивките и потешкотиите се најсилни во периодот кога тоа се доживува, таа прва фаза од развојот на нивните деца.

Проблемот да се каже дека во мајчинството има потешкотиа најмногу беше изразен кај Алегра. Таа силно го потенцираше тоа дека нема ништо полесно, дека е тоа најлесна работа, иако сепак ги спомна најтешките периоди, но, според неа, најважно е како ќе го сфатиш сето тоа.

„Значи види, ја мислам, мое мислење е дека не можеш да имаш губиток од мајчинство значи никако. Сеа ова ја што си кажувам, нема кој да ми го чува детето, ...не можеш да имаш тешкотии. Иако јас кажувам немам кој да ми го чува детето. Ко ќе си седнам дома, ко ќе си размислам, абе шо ми е мене сега 2 саата ќе седнам сега

пијачка ќе пијам, ќе трачарам со некого кога можам да си седам со детево. Немам потешкотии. Ако ми веруваш, никогаш не сум размислувала така: сега сум мајка, не сум изнашетана или не знам, ќе пропуштам ова, ќе пропуштам она, ништо не пропуштам. Се можам да надокнадам кога ќерка ми ќе ми наполни 10 години, се можам, шо, ќе имам 35 години, тоа старо ли е бе (*смеење*). Значи сакам да ти кажам не можеш да има никакви потешкотии. Ништо нема полесно од тоа у животот. Значи може да...види, факт е дека сè ти се менува од корен и многу е важно како ќе си го сфатиш во животот и пошто све ти е сменето и ништо не ти е исто и доаѓаат такви тешки моменти. Значи сигурно, на секој од нас му дошол момент, најтежок, кога... хистерија, деца врешат, значи, што ми требаше ова. И мене ми доаѓаат, ама ко ќе размислиш малце поубаво, значи ништо поубаво на светов и ништо полесно на светов. Значи полесно од деца здравје." (Алегра, мајка на 3,5-годишна ќерка)

Проблем околу самиот термин тешкотија, кој се сфаќа како негативно доживување, искуство се јави и кај Милена, која дури пројави несигурност дали може така да каже за мајчинството, иако прашањето не алудираше дека треба да збори за негативности, туку за потешкотии. Таа имаше најмало дете од сите интервјуирани мајки, 6 месечен син и за неа негативностите покрај немањето време за себе, беа најизразени околу физичките промени кои настанале со мајчинството, во однос на нејзиното тело.

„Потешкотии, па не знам дали треба тоа да кажам. Тоа што имам помалку време за себе, тоа што имам целулит (*смеење*). Мада тоа не ми е некоја болка да не знам што да правам со тоа. Ама тоа се негативните страни, ако мора да има негативни страни. Во врска со мајчинството и бременоста. Цела среќа што не бев и деветти месец бремена, пошто ќе станев таму, се подебела. Ама пошто планирана и сакана бременост беше ова, не ме

изненади, па сега да се чудам што ми се случи и освен тие негативности, телово и немање време за себе. Некогаш немам време ни да јадам, мртва гладна и све тоа, мислам безвезе тоа не се ни негативности, ама во таа смисла.“ (Милена, мајка на 6 месечно дете)

И за Христина во почетокот, при одговарањето на прашањето за потешкотиите беше проблем да каже дека нешто ѝ било тешко, но понатаму таа ги потенцира потешкотиите околу проблемите кога нејзиниот син не сакал да јаде, кога не знаела што да направи.

„Најтешко? Пак ќе кажам, мислам дека ништо не ми било тешко. Сум била и уморна...и многу тешко и сега ми паѓа кога јас не сум си средена поради нешто. Меѓутоа не којзнае колку. Тешко ми било многу кога не бил добар, кога бил болен. Тешко ми е, се осеќам исфрустрирано кога му доаѓаат периоди кога нејќе да јаде, па ја не знам више што да направам, е тогаш ми е тешко. Кога пробуваш, пробуваш и веќе не знаеш што да направиш за да го натераш или да јаде или да проба или да направи ова, она. Тие моменти ми се тешки, меѓутоа барам кај мене начини, да најдам начин да се справам со тоа, да му олеснам.“ (Христина, мајка на 2-годишен син)

За Дафина најголема тешкотија во однос на мајчинството за неа бил проблемот со доењето, со стврднувањето на градите. Оваа проблематика за неа била толку тешка што психички чувствувала поголема тегобност, дури и депримираност.

„Потешкотии ми беа, лично мене, здравствените тегоби, во смисла на доењето, односно проблемите со градите што ме мачеа (*мастит*), значи многу долг период, 40 пати вкупно, значи ги броев. Тие ми беа значи стварно ужасни периоди, тие периоди секогаш мислев дека, е ова више е крај, и дека веќе готово, ќе ми секне мле-

кото и дека син ми ќе се одбие и дека нема веќе да продолжи . И тогаш ми беа тешки моменти дека еве сега ја го оставам детето, односно го изневерувам...И Физичка да, ама психичката поише ме убиваше. На моменти кога ќе осетев дека почнува да се стврднуваа. Таа не е ни стврдната, него почнува. Ја значи паѓав у депресија и тотален пресврт значи дома и маж ми приметуваше дека значи во момент се мења расположение кај мене, во момент ме фаќа депресија и во момент ја почнувам, не да се откажувам, него да се разочарувам дека ете, мене ова пак ми се случува, дека сега сигурно е последно и дека више готово нема да го дојам. Значи тоа така 40 пати.“ (Дафина, мајка на 1,5-годишен син)

За Ева, која има две деца во претшколска возраст потешкотиите главно се однесувале на нејзината загриженост во однос на болестите на децата, како и нејзиното неспиење.

„Па од тешкотиите, нај, нај најтежок ми беше периодот кога имаа по 3 години едното, а другото 6 месеци, односно кога почна ќерка ми да оди во градинка и да носи болести. А овој не пропушти за закачи ни една болест. Значи толку тешко, и очајно и безизлезно се чувствував во овој период, пошто болестите некако не поминуваа за недела две, туку траеја, и траеја, и само се трансформираа од една симптоматологија во друга и толку беше тешко да се исчистат од тие бактерии. Значи мислам се пореметив од тоа, тоа горчливо чувство на грижа и очај и болка. Да не знаеш што да направиш, а ситуацијата не им се подобрува. Друго, неспиењето. Мене ми се паднаа деца, ќерката посебно, кои не се бајчиња. Мислам дека првите 3,5 години откако ја добив неа, а и синот после тоа јас пореметив нешто во мозокот, хемијата. Скроз ненормална работа е толкава долга состојба на неспиење и на непоминување на сите потребни фази на сон, цело време сецкано, на 2 саата будење, не

можеш ни да потонеш, толку долг период. И од тоа се имам исто пореметено. И немам време за себе, ми треба повеќе слобода, отргнување од дома. Да си бидам јас, сама со себе и своите мисли. Првите години поради толку работа околу нив во мозоков многу помалку мисли ми проаѓаа и како да оглупавев малку.“ (Ева, мајка на деца од 5 и 2 години)

Мајките од втората категорија, со деца од првична школска возраст до тинејџерство, односно од 6 до 12 години, повторно се навраќаа на првичниот период кога децата биле помали, а како потешкотија во овој период зборуваа за грижата поврзана за адаптирањето и социјализирањето на нивните деца во институциите на системот.

Матеа повторно се наврати на почетниот период, кога децата биле многу мали и кога не можела да излегува надвор. Таа истакнува дека овој период и е полесен, односно дека и е „најсупер фаза“, токму поради тоа што сега децата, особено поголемата ќерка, се независни од неа. И исто како и првата група на мајки напорот и трудот околу физичките работи не го смета за тешкотија бидејќи тоа е нешто што го прифатила однапред и што едноставно знае дека мора да го прави.

„Тешкотии на пример ми било (*низ смеа*) она особено првата година кога си едноставно затворен, не можеш да излезеш кога сакаш нити да правиш што сакаш. И кога ќе сум имала можност да излезам или саат време во град ја сум се чувствувала како да го освојувам светот (*смеење*). Тоа се тешкотиите инаку... не можеш да го живееш животот што претходно си го живеел, во никој случај, а сега на пример мислам дека баш сме во онаа најсупер фаза кога веќе ти се децата пораснати. Во оваа школска возраст веќе не се толку зависни од тебе. Поголемата апсолутно веќе не е зависна, веќе одамна ...нити за одење на школо, нити за англиски, и со автобус сама иде на танц и такви работи. Тоа се мислам, тешкотии...

и никогаш не ми преставувало мака да направам или па дека треба да исперам, испеглам, тоа воопшто не ми претставувало, тоа сум си го сфатила како една моја задача којашто јас треба да ја извршам и ќе ја извршам. Мислам знам имам другарки на коишто тоа толку им сметало и им сметаат обврските околу куќа ... Мене ми е тоа...никогаш не сум се жалела за тоа. Само сум се жалела за малку слободно време, лично за мене." (Матеа, мајка на ќерки од 8 и 13 години)

Јасмина, исто така, има проблем потешкотиите да ги нарече потешкотии. Потребата да се напомене дека одредени работи, кога децата биле помали, не ѝ биле напорни. Иако постои напор, сепак потребата да се каже дека тоа не е оживеано како напор е силно изразена. Таа на крајот ги нарекува мисли и грижи и говори за различните фази и потешкотии кои се јавуваат во различната возраст. А за школската возраст, пред тинејџерство го истакнува вклучувањето во средината со другите деца.

„Кога е мало чекаш, леле, ај да прооди, да не те боли кичма. Кога ќе прооди пази го да не се удри. Кога веќе тоа ќе заврши па ќе почне градинка пазиш, леле, како ќе се вклопи во средината, како ќе биде прифатено. Да не дејствува на личноста негова. Да не се повлече детето. Па да не голтне нешто да не се задуши. Кога ќе тргне во школо како во таа средина ќе се вклопи, нели. Кога се во школо, знаеш...проблеми, не се тоа проблеми, сепак потешкотии да речеме. Ма не се ни потешкотии, знаеш нешто, мисли се. Па дали има проблеми со другарчиња. Да не фати погрешен пат, какво друштво ќе избере. Грижи, грижи тоа се баш грижи. Можеби кога биле мали немав. Кога биле мали не сум имала нешто да ми е напорно. Освен што најмногу сум се плашела да не се задават од нешто. Едино знаеш што, знаеја сите тројца во одредена возраст да нејкат да одат кај други лица. Нешто ќе се собереш на фамилијарна веселба нејќеле

буквално кај никој, плачеле, врштеле од другите. Е тоа ми било хорор. Знаеш, ќе отидеш негде на гости, а ти седиш у еден кош, он ти седи обесен тука на врат и додека да се прилагоди, ужас.“ (Јасмина, мајка на три деца од 4, 7 и 11 години)

Дел од мајките со деца во тинејџерска возраст (од 13 до полнолетство) го изразуваат токму она што вообичаено се претпоставува за потешкотија со децата на оваа возраст, а тоа е нивно-то однесување, испади и сл. под влијание на хормоните. Таков е и примерот на Нина.

„Овој период тешкотиите се тоа што однесувањето го владеат хормоните. Има периоди кога тебе ти е јасно, ама некако не успеваш да додржиш, барем јас не успевам секогаш да додржам, иако релативно смирено го градам нашиот однос, кога гледаш дека, баш знам да го кажам тоа (*насмевка*): не е при себе. Значи хормони зборат. Не можам тука ништо да направам, ниту па може она. И некогаш во такви ситуации те фаќа смешка и само одиш на страна да се изнасмееш или те фаќа очај пошто не можеш да помогнеш тука, нема шанси ништо да направиш. Полесен ми бил периодот негде од 4-5-6 години, тој период ми беше најлесен да кажам за чување. Тогаш веќе имаш дете што разбира, што разговара со тебе, што прашува. Некогаш глупости, некогаш паметни работи, меѓутоа имаш секаков вид на комуникација. Тој период ми беше многу лесен и многу едноставен, иако на моменти од такт те вадат глупави прашања, а зошто, а ова...Тоа е еден така фин период во животот кога немаш големи обврски. После кога ќе почне школото е баш она, треба да вложиш напор.“ (Нина, мајка на 15-годишна ќерка)

За Стефанија најголема потешкотија во однос на мајчинството кога ќерка ѝ била помала и зависна од неа била тешкотијата

што немала време за себе, што немала кому да ја остави да ја почува, за таа да може да излезе надвор со сопругот или пријателките. А во периодот на тинејџерството најголема тешкотија било како да постапи како родител, како да ја насочи својата ќерка во период кога таа требала да запише средно училиште, дали да ѝ дозволи да се запише во музичко училиште или да ја натера да се запише во гимназија, како и комуникацијата со неа.

„Во основно се бараше многу од нејзе. И во музика се бараше многу од нејзе, а она мораше да вежба некогаш и по 5 саати на ден за да го постигне она што го постигна. И ми беше најголем проблем да оценам што треба кај нејзе да поддржам. Да откријам што она ќе избере за да не и го уништам животот. И ти реков, ми беше тешко во 8-мо одделение да и помогнам, затоа што едноставно она заврши одлична основно. Е тука ми беше тоа најтежок дел и тие нејзини: „Нема да успеам“. Е тоа ноќеска се деси. Тоа уште го има. Затоа што вчера требаше да полага флејтата и ѝ ја одложија и тоа за неа беше шок. Затоа што рачунаше денеска друг ќе си полагам испит, сега и дојдоа 2 испита одеднаш. Рече, сега ќе ја сјебам и флејтата и тоа другото и удри у рикање ноќеска. Е тие моменти ми се најтешки. Не ме сфаќа, кога треба да и помогнам она вика: треба да ме сфаќаш, а не да викаш на мене (*смеење*). А ако пробам да ја поддржам, вика: немој да ме сожалуваш. Е тука ми е најтешкиот проблем, не физичкото.“ (Стефанија, мајка на 14-годишна ќерка)

За Лидија, која немала негативно искуство во тинејџерскиот период на нејзините синови, за најголема потешкотија ја истакнува здравствената состојба на децата од почетокот и во периодот на тинејџерството.

„Обврските се големи затоа што мораш ти тоа детенце да го одржуваш здраво. Болестите ми се најтешките

моменти. Знаеш што се ми се деси, кога го родив првиот син јас бев во недобра здравствена состојба, на 6 месеци и тој ми се разболе со него лежев во болница. Кога бев бремена со второто, син ми ми лежеше пак во болница со бронхопневмонија. Одев да го посетувам. Тој ми беше мене во болница кога јас се породував со Дарко. Јас плачев за Бранко кога го раѓав Дарко. Боже, викам, детето ми е у болница, што овој свер сега ќе го раѓам. Како ќе го сакам.“ (Лидија, мајка на синови од 17 и 28 години)

Иако не може да се каже дека одреден период е особено лесен во однос на возраста на децата за мајките, сепак по тинејџерскиот период доаѓа периодот кога децата влегуваат во својот возрасен период, но се сè уште заедно со родителите, односно ја нема тешкотијата на напуштање на 'семејното гнездо'.

Мајките со деца на возраст од 18 до 26 години говореа и за потешкотиите со кои се соочувале додека нивните деца да станат полнолетни лица. Така на пример, Сандра за почетниот период кој е физички понапорен, како и повеќето мајки чувствува потреба да истакне дека и покрај големиот ангажман тоа за неа не било тешко да го прави, бидејќи била психички и физички подготвени за тоа што ја чека. Како најпроблематичен период за неа и сопругот го истакнува тинејџерскиот период на синот, период за кој, како што кажува колку и да читаш литература те фаќа неспремен. Тие осцилации во неговото расположение и емоции. Додека за овој период по пубертетот на синот, таа не истакна ниту една потешкотија.

„Ич не е лесна работа. Како бебе потешкотиите јас барем не ги почувствува бидејќи, како што реков, бев физички и психички спремна сето тоа да го правам. Можеби на некоја мајка и е тешко да стане и направи и да стопли млеко...мислам ништо не ми било тешко.. После тоа кога порасна, некаде во градинка кога почна да оди. Ми беше малце проблем, затоа што имавме доста активности. Ми беше проблем да стасам да бидам со него што повеќе. Тогаш имав потешкотии во

организација на време. Башка што беше многу темпераментен, палав и она кратко време што сакаш ти кога си, да направиш најдобро за него, ама тоа не се прави така, треба во континуитет. Не можеш за еден два саата во денот се да го научиш. Тогаш го чувствував тоа како голем проблем, зошто не можам се да постигнам кај детето. Е после сега, во пубертетот, те фаќа неспремен, како и сите мајки, родители (*смевање*). Имав малце психолошки сознанија и од претходно од студирањето, ама пак не можеш да бидеш доволно спремен кога ќе дојде пубертетот. Околу 6-7 одделение, кога почнаа тие превирања кај него. Многу зголемени, емотивни, да речам, промени се случуваа. Знаеш некои чудни моменти. Од едно весело и насмеано дете одеднаш ќе почне да ти вика, да ти плаче, да треска врати, и додека да сфатиш тие промени зошто се, како се... Поготово мажот ми не можеше да сфати, вика што е сега ова, што сме скривиле? Прво ја бараш вината во себе, дали сега нешто сме погрешиле ние. Што е работава, знаеш. Па после сфаќаш дека не е до нас, дека е некој процес кај него, природен. И ти викам од почеток ни беше многу тешко. Додека сфативме дека детето ни е во пубертет и дека треба малку поинаку и ние да постапуваме, дека треба да ни се смени малце и погледот на тоа. Од кога се смирија работиве и ние малце подиздишавме, се олабавивме ние почнавме малце послободно да се однесуваме со него. Се почувствува како поодговорен во домот, мислам баш како рамноправен член. Сега откако почна да работи и се, да придонесува, и за домот своите трошоци си ги покрива се и мислам, ми се чини дека така сме воспоставиле една комуникација рамноправна, пошто го гледам дека станува веќе домаќин, зрел човек. И ме радува, знаеш, кога ќе го видам така. Иако живееме заедно гледам дека си се грижи, има ли нешто, нема ли. Ме има прашано: „Мамо земав плата, ти треба ли нешто?“ . Што мене вистина ме радува. (Сандра, мајка на 21-годишен син)

За Љупка, која е мајка на две ќерки од 21 и 24 години, грижите кои се јавуваат кај неа во овој период се околу понатамошниот живот на ќерките и дали ќе успеат да се реализираат како мајки и да создадат семејство.

„Тежина...значи секогаш кога сум размислувала дали ќе излезат на вистинскиот пат. Она што сум очекувала од нив, прво воспитание, начин на однесување, дружење, во која средина ќе се движи. Во претшколска возраст, кога биле бебиња, прво здравјето. Здравствените проблеми, тоа било тешкото. Најмногу што те тиштело. Кога ќе биде билно тогаш ти е најтешко. Во тинејџерство е тоа, друштвото, влијанието на средината, поголема ти станува одговорноста. Знаеш веќе буквално тогаш се посветуваш на нив за да можеш да го израснеш, јас што викам, во вистински човек. Да следиш каде се движи, со кого е, да комуницираш со тие другарки или со родителите, да веруваш или да не веруваш во она што ти го кажува. А сега се секираш дали и они ќе бидат мајки, дали ќе создадат семејство, дали моите деца ќе го најдат вистинскиот човек, какви мајки ќе бидат, дали ќе имаат егзистенција?“ (Љупка, мајка на ќерки од 21 и 24 години)

Мајките на потомци од над 27-годишна возраст, кои истовремено се баби, како најтешки ги истакнаа потешкотиите во периодот до полнолетството. Она што за овој период Мирјана го спомна како некаква тешкотии, празнина било иселувањето на ќерките од дома и останувањето сами со мажот и во домот.

„Па добро еве во детството повеќе грижата е околу здравјето. Па после школската возраст, нормално свои грижи за учењето на децата, дисциплината. Тинејџерството е посебно, иако бев јас доста толерантна во споредба со таткото. Грижите се сосема други кога ќе пораснат децата, како ќе успеат во животот. Да најдат

соодветни партнери, да завршат школи што избрале, да се омажат, да имаат свои фамилии. Така да се менува грижата на мајката, од раното детство, до возрасни. Сега за мене тоа ми беше со мажењето на двете ќерки, кога останав сама со мажот.“ (Мирјана, мајка на ќерки од 35 и 39-годишна возраст)

За Жаклина, тешкотиите биле тоа што во одреден период не можеле да им го обезбедат она на децата што им требало и што го заслужувале, како и тинејџерскиот период. Но, и таа исто така, има проблем за зборува за некакви потешкотии од мајчинството.

„Тешкотии нема. Тешкотиите сами по себе си доаѓаат на секого.“

Но, кога прашањето беше преформулирано и кога беше запрашана кои аспекти на мајчинството нејзе не ѝ биле лесни, таа одговори:

„Знаеш прво си ставаш себеси задача дека сакаш да му овозможиш добро школо, добро воспитување и да биде прошетано и облечено и сето тоа. Не можеш, имаш тешкотии кога не можеш, а треба да оди негдека на одмор, а не можеш да му купиш нешто што заслужува. Не можеш да го наградиш некогаш. Е тоа е тешкото. Кога не можеш да му овозможиш некогаш она што го заслужува. Тоа е најтешкиот период. Нормално, да се здрави и живи, тоа е веќе без премца. Најтежок период е оној пред завршување на основното и тинејџерското. Значи тогаш треба да имаш нерви ко сајла. Пења на уста да ти излезе додека ги правиш муабетите. А од првото дете и четвртото е голема разлика. Сега е веќе полесен период бидејќи веќе си го навикнал некои работни навики, одговорност за себе.“ (Жаклина, мајка на 4 деца од 21 до 37-годишна возраст)

За разлика од неа Искра говори дека во мајчинството има повеќе тешки отколку исполнувачки работи.

„Има тешки повеќе работи, неголи убави. Тешките беа напорот да ги одгледам. Потезок беше помалечки кога биле. Бебиња кога биле, дур да пркнат ми било потешко. После полесно е. Кога малце пркнаа, тогаш сум била посреќна. Поголемки двете, во школо, забавиште. Исто кога се разболуваа. Тогаш ми се чини косата целата ми обеле. Прво поголемата на 4 години. Е тогаш ми се чини најтешко ми било. Ја заболело око, некој херпес ли, што знам. Ние останавме 2 месеца у болница. Тоа и беше црвено целото око. Помалата во 8 одделение. Од мотор паднала. Со другар се возеле. Се треснала од мотор, 7 за 8 одделение. И како да не се нервираш за такви работи. И цел месец терапија и ништо, додека открија што и е.... Кога немаш врски така е. А сега се нервирам за помалата не излегува, нема дечко, дали ќе се омажи. За поголемата па како и е во бракот, како се нервира со свекорот и свекрвата. Цело време се секираш за нешто“ (Искра, мајка на ќерки од 25 и 32 години)

За Наталија, периодот на зрелоста на нејзините деца и минува со помалку грижи. Како потешки периоди ги истакнува почетниот период поради болестите и тинејџерскиот период.

„Детството е, ти кажав, испреплетено со болести, со сипаници, со ова со она...тука таа грижа е здравствена повеќе. А и воспитна во исто време значи. Кога стануваат ученици, тука се внимава на здравјето, на учењето и на позитивното воспитување. Sprema другарчињата, спрема наставничките, спрема другите. Тинејџерството веќе... Полесна фаза е кога ќе пораснат најголеми, кога ќе се оженат. (смеење) Најлесна фаза. Кога ја нема таа грижа како родител. Сега имаме грижа се уште спрема децата, ама не е таа таа грижа, зошто веќе сте зрели, и

сами знаете да се грижите, и сами све. Значи оваа грижа е како в.д. грижа." (Наталија, мајка на потомци од 46 и 50 години)

Иако за придобивките од мајчинството и најголеми задоволства, квантитативно исказите се со помал обем, тоа не значи дека се малку по број (иако некои од мајките потенцираа дека потешкотии има повеќе отколку придобивки), но она што беше впечатливо како исказ и како причина за помалиот обем во информирањето за искуствата е неможноста задоволството и позитивните емоции да се изразат со зборови.

Мајките на деца до претшколска возраст зборуваа за неописливото чувство на љубовта што ја чувствуваат, како и за љубовта што ја добиваат од децата. Нежностите, растењето и насмевките и задоволството на децата.

Дафина тоа најсилно го чувствувала во моментите на доење и изразувањето на љубовта.

„Најубавите, самото доење, што и ден денеска трае. Значи, ми е преубаво. Самото тоа дека хранам од мене, дека го хранам од мене, дека му е убаво. Дека... значи он превртува очи и целиот мљацка (*смеење*) мене тоа ми е и ха, ха, и самото тоа гушкање, значи ми е преубаво. Сега колку повеќе расте значи уште поубаво што почнува да ме гушка, па неговото „Мами“, па нежностите...Гледаш некоја љубов, значи до претходно нема, значи осекаш дека имаш нешто, дека му значиш, ама конкретно, значи изразување љубов ваква и гушкање и кога ќе те види...значи, потребата да бидеш со него, којашто е очигледна, е тоа ми е стварно неспоредливо со ни едно друго задоволство до сега искусено.“ (Дафина, мајка на син од 1,5 година)

За Ева покрај љубовта што ја чувствува за своите деца и љубовта што ѝ ја изразуваат силните позитивни емоции кои се јавиле кај неа бие поради соживувањето на чудото дека создала деца, дека таа ги растела во стомакот, ги родила и ги одгледува.

„Па прво еуфоријата ме мавна поради филингот дека уау јас сум мајка, јас создадов човече, како Господ. Јас, јас го создадов најголемото нешто. Баш како Господ. И нормално љубовта, приметувањето на сопствени-те црти во нивните ликови. Насмевките и кикотењето најмногу. Затоа и толку ги малтретирам со голицкање и гризење, за да ги гледам и слушам како се кикотат. А ќеиф ми е и кога ќе направат нешто ...нешто понапред-но за нивна возраст. Ах, и тоа што знам дека ме сакаат, тоа толку чисто и искрено излегува од нивните зборови и лица“ (Ева, мајка на 2 годишно и 5 годишно дете)

Наташа, исто така, истакна дека придобивката е во самото тоа што е мајка. Но, во нејзиниот случај е изразен и еден типичен родов однос кон одгледувањето на детето, особено од страна на таткото.

„Па тоа што сум мајка, иако мајка е многу тешка и од-говорна работа, многу, многу. Многу ми е мерак кога ќе ме гушне. Иако е поврзан, сега малку почесто со татко му, нели као... и и му дозволувам. Значи од кога се породив реков, јас не сакам Едипов комплекс, не са-кам плачење, не сакам лигавење. Иако потајно во мене многу ми значи ако ме гушне, ако...потајно морам да се издадам, многу ми значи. Иако он од мал не се гуш-ка, не се бацува, значи од мал он е дифтар. Значи нема гушкање, нема бацување, а пак сопругот ми вика: роди си женско па гушкајте се, ние машките не се гушкаме.“ (Наташа, мајка на 4,5-годишен син)

Ирена која е мајка на 7-годишна ќерка, исто така, ја изра-зува фасцинацијата од раѓањето на нов човек и љубовната повр-заност. Таа со големо одушевување зборува за првичниот момент кога за првпат ја здогледала ќерка си.

„Неверојатно е за мене мајчинството уопште како чудо дека постои, се раѓа некој нов човек. Ми е фасцинантно.

Навистина така го доживувам, така го гледам и така го чувствувам. Таа љубов што стварно е...не знам...скроз посебна. Таа што се осеќа дека не е од мене само према нејзе. Туку од првиот ден сум го доживеала како нешто што е взаемно. Некоја прекрасна љубовна поврзаност е тоа на некој начин. Керка ми не беше со мене од првиот ден, ми ја донесоа вториот ден, мораа да и ставаат некои лекови, не знам инфузии. Мене тие моменти ми беа страшни. Ми беа многу тешки моменти. Бидејќи сакав... тоа ми беше примарно, бебето да биде покрај мене откога ќе се роди. Е тој момент, таа средба да речам, мислам дека во еден пола саат јас видов како се трансформира тоа бебенце, буквално. И тоа искуство на тој контакт взаемен мислам дека е пуфф, најбоље нешто. Тоа трансформира, тоа праи, од тоа растеме од тоа се, не знам, не знам, тоа е чудесно. Мислам убавите моменти откога, еве да речеме после бебе. Јас уживав во целото растење во игрите и да ја гледам како напредува и тоа што го прави да се восхитувам, мислам тоа несомнено ми е многу, многу важно. Да бидам вклучена во нејзиното растење. Во школскиов период исто така ми е, нели во институцииве.“ (Ирена, мајка на 7-годишна ќерка)

Еми, која е мајка на 12-годишна ќерка имаше потешкотија да ги изрази позитивните доживувања. Едноставно не може да ги опише тие убави исполнувачки работи.

„Дел од тебе е прво. Хм, (смеење) не можам да ти ги опишам убавите страни, ко ќе го видиш само ти е убаво. Знаеш дека е твое. Не можам да ти опишам со зборови, навистина не можам. Што си го имам, самото имање. Само што ќе го видиш. А па мало кога ќе ти се насмеет, мислам готово, ти си цела полна. Па и едно гласче ко ќе слушнеш, едно смеење, лепота. Не можам да ти го опишам, навистина не можам да ти го опишам дека те

исполнува. А исполнува, ама како да ти го опишам, со кој збор? Не можам. Навистина некои работи не се опсливи.“ (Еми, мајка на 12-годишна ќерка)

За Нина, во тинејџерскиот период, најголема придобивка доживува кога ќе забележи како детето и созреало, зрелото размислување.

„Од друга страна многу е убаво кога ќе видиш дека некој размислува зрело, постапува зрело, зрело за своите години, некогаш и над своите години. И во тој случај баш си горд, види што сум израснала.“ (Нина, мајка на 15-годишна ќерка)

За Лиле, која е мајка на тинејџери, најголемото задоволство доаѓа од успехите на децата и задоволството кога ќе им го дадеш тоа што го сакаат.

„А придобивките...добро има и гордост за децата. Се гордееме нормално со нивните успеси. Кога се тие задоволни и ние сме задоволни. Посебни придобивки... мислам дека сите така се чувствуваат околу децата. Што сакав од мајчинството, сакав да оформам една личност што ќе успее во животот. Што ќе биде и со самодоверба во себе и горд на себе. Уживам кога ќе им го пружам она што го сакаат.“ (Лиле, мајка на деца од 14,5 и 17,5 години)

Исто и за Лиза која е мајка на полнолетна ќерка, успехите на детето е тоа што ја прави најсреќна, како и тоа што детето и го исполнува животот.

„Па убавите страни се нели, не си сам, ти го исполнува некој животот плус, од брачниот другар. Успехите на детето и тие личните.“ (Лиза, мајка на 18 година ќерка)

За Росана, која е мајка на деца од 22 и 26 години, и која бодувала од карцином на дојка, смета дека силата да се излечи и ја дале токму децата. За неа најголемото исполнување доаѓа од фактот што има за кого да живее, за кого да мисли, што и дава смисла на животот.

„Има за кого да живееш, има за кого да мислиш. Нешто што те исполнува, што се во тебе, што ти е душа, се ти дава. За нив живееш, за нив. Се правиш, едноставно се што ќе направиш за нив ти причинува задоволство... Ќерка ми сега дипломираше, пред еден месец на „Европски универзитет“. И кога избрани и кога излезе она само гледа у мене: „Мамо сега среќна ли си?“ „Мама, најсреќна!“ Е тоа е нешто што те исполнува. Ја победив болеста само ради нив, со нивна поддршка, со нивна љубов.“ (Росана, мајка на деца од 22 и 26 години)

За Борка, откако нејзините деца го напуштиле домот и создале свои семејства, заедничките собирања и веселби носат најголемо задоволство.

„Е сега, убавите моменти се со деца, одмори, родендени, прослави, така, семејни забави, дружби, тоа е се убаво.“ (Борка, мајка на синови од 33 и 37 години)

Слично и Мирјана, која исто како и Борка е воедно и баба, покрај радоста што ја носат собирањата на семејството за време на веселбите, најголема радост во овој период и носи раѓањето на внуците.

„Е убавите страни тоа се, радостите, празниците, домашните веселби, родендени, успесите на децата, веридби, свадби. А поготово раѓањето на внуците. Тоа е незаменливо (смеање). (Мирјана, мајка на 35 и 39 години ќерки)

За да се добие попрецизна слика околу разликите од мајчинството во поглед на возраста на децата, мајките беа запрашани и за интензитетот на мајчинската улога, односно во кој период од возраста на децата тие биле најмногу ангажирани и имале најмалку време за себе. Начинот и видот на ангажман варира во поглед на возраста на децата.

2.3.4. Интензитетот на мајчинството низ возраста на децата

Мајчинството како улога која се создава од релацијата со децата, и која е исполнета од самиот почеток до крај со бројни придобивки, потешкотии, обврски, грижи, задоволства и исполнетост се менува во однос на возраста и на мајката, но особено на децата. На различна возраст децата, или веќе изградените и зрели индивидуи, имаат различни потреби и приоритети. Родителите се соочуваат со различен степен на интензитет на родителската улога. Ова особено се однесува на мајките, бидејќи во повеќе или помалку патријархалните општества, какво што е и македонското, токму мајките се тие кои се во најголема мера ангажирани околу своите деца, потомци. Интензитетот на мајчинската улога, во ова истражување, беше разгледуван од аспект на слободното време кое мајката го има за себе, односно на која возраст од децата мајката чувствувала дека има најмногу или доволно време за себе и своите лични потреби, а на која возраст на децата таа имала најмалку време за себе, односно во најголема мера била ангажирана околу децата.

Претпоставката во врска со овие прашања одеше во насока дека интензитетот на мајчинската улога е најсилен во почетниот период, односно во периодот кога децата се најмали.

Околу 78% од интервјуираните мајки говореа дека токму во тој период имале најмалку време за себе.

За Ева која е мајка на две деца од претшколска возраст, периодот кога имала најмалку време за себе бил кога децата биле бебиња и целосно зависни од некој друг, но особено во почетниот период кога започнал периодот на градење на имунитет, односно кога децата многу фреквентно се разболувале.

„Па најмалце време имав кога ќерка ми беше бебе. Она беше од оние тешките бебиња што не спијат ни навечер, ни преку ден. И плачка. Некако како да бев цело време на штрек. Не можев слободно ни во ВеЏе да одам, ни да ручам, а не па нешто друго. И периодот кога ќерка ми тргна во градинка и кога почна да носи болести, а син ми не пропушти да закачи ни еднаш од неа. Паралелно двајцата болни, и тоа долги периоди, со температури, кашлања...ужас. Уствари немав време ни да мислам, немав мисли во главата, само механичка работа.“ (Ева, мајка на деца од 5 и 2 години)

Еми, исто така, говори дека најмалку време за себе имала кога нејзината ќерка била најмалечка, уште пред да тргне во градинка.

„Најмалце време имав кога беше помало детето. Па така, до кај 3-4 години сигурно. Бидејќи тогаш поголем дел е во градинка, па ако си дома ќе си обрнеш внимание на себе си. Или дома ќе средиш нешто. А сега, сега е веќе поголема. Имам време за себе, само други работи сега те оптеретуваат. Мислам повеќе околу работата, па немаш време, а околу детето не.“ (Еми, мајка на ќерка од 12 години)

И за Матеа, сега кога ќерките и се во периодот пред адолесценција има најмногу време за себе.

„Сега имам далеку повеќе време мислам, сега на оваа возраст. Мислам можам, веќе две години, можам и сами да ги оставам дома и да излезам, да не се секирам едноставно, што и како ќе биде со нив.“ (Матеа, мајка на ќерки од 13 и 8 години)

Лидија не се согласува со мислењето дека колку се поголеми децата толку се поголеми проблемите со нив. Таа го мисли токму спротивното.

„Сега кога се поголеми имам повеќе време за себе. Кога беа помали ми го апсорбираа целото време. Иако она народната: „Колку поголеми деца, толку поголеми гајлиња“. Јас не би се согласила со тоа. Затоа што како викаат, првите 7 години на детето се неговите 7 факултети. Ако до 7 години не го насочиш, не го воспитаеш, не му ги објасниш вредностите, и не го научиш што треба и што не треба да прави, после понатака ќе ти биде многу потешко. Бидејќи првите 7 години на детето се базата.“ (Лидија, мајка на синови од 17 и 29 години)

Благица во овој период, кога децата и се адолесценти смета дека има дури и вишок време за себе, дури и не знае што да прави во слободното време, бидејќи дотогаш била доста ангажирана околу своите деца.

„Па најмалце време имав кога беа малечки, до пред година, две. До пред година две во смисол на оставање сами. Па постојано трчање од работа до градинка да ги приберам, па целодневна во школо. А сега веќе, онака, сами се. Во средата баш пријателки ме повикаа да излеземе и јас неколку пати го погледнав телефонот и гледам никој не ме бара. Не им требаат. Сега овој период па чувствувам дека баш имам и вишок време. Доаѓам од работа и не знам што да правам. Сум исчистила, сум средила, немам таква обврска. Децава нешто си тераат секој по соба и јас седам сама во дневна, и не знаев што да правам.“ (Благица, мајка на ќерка од 12 и син од 14 години)

Вера во овој период има доволно време за себе, но повторно, периодот кога нејзините деца биле најмалечки го истакнува како период кога имала најмалку време за себе.

„За себе, па имам доволно време. Кога биле многу мали сум немала време за мене, дур тргнаа у школо, нели. До

кај четврто одделение не сум имала време, мали дур биле ама после тоа пораснаа и секој си ја зема својата обврска. Они поголеми кога се, сами си ја вршат својата работа.“ (Вера, мајка на ќерка од 26 и син од 23 години)

За Искра, исто така, периодот кога децата ѝ биле најмалечки имала најмалку време за себе, односно поради прекумерните обврски и ангажман околу нив таа тој период го смета за најтежок во одгледувањето на децата.

„Па кога биле најмалечки имав најмалку време. Па кога биле бебиња, немаш време, ти викам. Немаш време нити да јадеш, нити да испереш. На рака сум перела, не сум имала машина. Било многу тешко, е тогаш ми било најтешко мислам.“ (Искра, мајка на ќерки од 25 и 32 години)

Жаклина најмногу време за себе чувствувала дека има кога децата биле во почетниот период на школска возраст. Откако станала баба повторно дошло до скратување на нејзиното слободно време.

„Најповеќе сум си имала додека беа мали. Може не толку кога беа бебиња туку школскиот период кога беа помали. Ама тогаш си бев и помлада и си имаш други размислувања. И сега откако се испооженија, се испоомажија и кога си мислеше дека ќе имаш најмногу време, а уствари нови обврски со внуци.“ (Жаклина, мајка на 4 деца од 21 до 37 години)

За Мирјана, пак времето за себе во најголема мера го чувствувала кога нејзините ќерки се омажиле. Но сега повторно тоа време е скратено поради грижата и ангажманот околу внуците.

„Кога се омажија ќерките, така да имав повеќе време за себе. Додека не дојдоа внуците. Тој период ми беше

така, повеќе можев да си се посветам себе си. А најмалку време за себе имав кога беа бебиња. Тогаш беа најзахтевни." (Мирјана, мајка на ќерки од 35 и 39 години)

2.3.5. Специфичностите на мајчинската улога во различните периоди на возраста на децата.

И покрај тоа што најголемиот дел од интервјуираните мајки говореа дека најмалку време за себе имале кога нивните деца биле мали, а дека како што растеле децата и се осамостојувале така нивниот физички ангажман се намалувал, тоа не значи дека нивната улога како мајки се намалува, дека тие се помалку мајки откако пораснуваат децата, туку дека настанува промена во интензитетот и во особеностите на мајчинската улога. Токму овој дел од анализата е посветен на тоа, увидувањето на специфичностите на мајчинството во различните периоди на возраста на децата.

Во однос на разликите на мајчинската улога и доживување според различните возрасти на децата, мајките говореа за своето лично искуство кога децата биле најмали, потоа на школска возраст, кога влегле во пубертет, периодот по пубертетот и периодот кога децата се доволно возрасни и со живеалиштето се одвојуваат од своите родители и се посветуваат на своето новосоздадено семејство. Мајките со потомци на поголема возраст правеа компарација за сите фази на возраста на децата, но дури и мајките со деца од најмала возраст говореа за промени во однос на мајчинската улога, од првите месеци досега. И покрај компарацијата што ја правеа самите мајки за своето искуство низ различните возрасти на децата, оваа анализа прави и компарација меѓу моменталните искуства на мајките со деца на различна возраст бидејќи постојат разлика во доживувањето и гледањето на промените на мајчинската улога од временска дистанца и во моментот кога истата се доживува. Затоа во овој дел на анализата ќе ги поделиме искуствата групирајќи ги одговорите на мајките од различните групи според возраста на децата.

Мајки на деца од 0-6-годишна возраст

Почетниот период на мајчинството е проткаен со низа обврски и активности кои во најголема мера се однесуваат на физичката грижа за детето: хранењето, хигиената, облекувањето, пресоблекувањето, бањањето, заспивањето... И во овој период мајките говорат за одредени разлики од раѓањето до сегашниот момент, односно, од бебиња, до мали деца.

Милица, мајката на дете од најмала возраст од интервјуираните мајки, увидува дека за овие 6 месеци таа стекнала поголемо искуство во однос на справувањето со мајчинските обврски и тоа ја прави посигурна во изведувањето на мајчинската улога.

„Па да, имам искуство и ...се уходав, мислам дека се уходав. Не дека не бев уходана и првите месеци ама сега со 6 месеци го фатив теркот. Иако менува во спиење, порано повеќе спиеше, сега почесто станува, повеќе цица и поинаку е. Ама го фатив теркот и си знам што ми се дневните обврски околу него. Нема непредвидени ситуации, си ги прифаќам работите, без тешкотии, во таа смисла. Сега, има непредвидени ситуации... ама...некако знам како. Сега сум поискусна, сега малку повеќе знам околу него, сега сум поспретна, праксата си го прави своето. Во облекувањето, изборот на гардероба, во топло ладно облекување. Порано не можев да претпоставам колку да го облечам, дали му е топло, ладно, колку да го намачкам, дали пената му ја извадив...? Значи сега сум посигурна, сега ги немам тие прашања, не се прашувам, дали сум го облекла топло, дали сум го облекла доволно.“ (Милица, мајка на 6 месечен син)

За Дафина помакотрпен бил најраниот период поради повторливите и долгите доења на синот, кои правеле таа да се чувствува непродуктивно. Сега на возраст од една пол година таа говори дека постои една поголема динамичност и разноликост во однос на одгледувањето на детето, што за неа е и поинтересно.

„Многу беше мислам, макотрпно да речам периодот на доењето, затоа што мислам многу траеше. Значи почетните месеци додека бебето се ухода додека сето тоа мислам дека едно доење траеше пола саат 40 минути сигурно. И тоа малце ме утепуваше, затоа што ништо друго не можеш да направиш, освен да седиш. Мислам дека не можев ништо друго да направам освен да седам и да дојдам. Мислам дека се осекав малце непродуктивно, и до ден денеска се секавам на муабетот јатрва ми ми го кажа, дека како тоа не си продуктивна кога ти му даваш храна, ти му даваш живот на тоа дете, ти го одржуваш во живот, и тоа така ме тешеше дека тоа и те како е работа некоја, не е само работата домашната работа, него и грижата за синот. Мислам дека тогаш ми беше малце тоа потешкотија. А сегашното ми е подинамично затоа што е поразнолик секој ден. Ако порано било помонотон, едно те исто да се случува секој ден, сега е многу поразлично. Значи самото шетање, самото играње и мислам дека е поинтересно.“ (Дафина, мајка на 1-годишен син)

Мајки со деца на возраст од 7 до 12 години

Јасмина која влегува групата на мајки со деца од 7-12 години, говори дека почетниот период бил карактеристичен со поголема физичка ангажираност со децата, додека сега, како што кажува таа, е повеќе ангажирана со мислите.

„Знаеш, на почетокот цело време се грижиш ама се разликуваат грижите. Сега сум дефинитивно поангажирана. Како растат мислиш на многу аспекти. Не можеш да кажеш, еве сега порасна најголемиот, сега сам оди у школо и еј супер е. Значи, си повторно: како оди, со кого оди, како се враќа, тие работи. За ќерка ми се грижам во градинка да отиде, да и биде убаво, да не биде премалце облечена, знаеш, такви работи. За средниот

син, он е у школо целодневна, немам некоја посебна... да го научи да го совлада материјалот, да му помогнам кога ќе побара помош. А најголемиот повеќе го мислам пошто повеќе е осамостален. Како се осамосталува повеќе си ангажиран со мислите. А физичкото делување е дефинитивно поголемо кога се помали. Затоа што буквално ги растеш, ги облекуваш, ги пресоблекуваш, ги водиш ти секаде, и си исцрпен, нели, ноќе стануваш. Како растат како се осамосталуваат физички ти не им требаш и сега можам баш да си дадам оддишка и да дремнам, они да си играат, да си седат. Да си одам у спална и да поспијам онака, знаеш." (Јасмина, мајка на деца од 4, 7 и 11-годишна возраст)

Еми, покрај тоа што се навраќа на почетниот период, кога најголема грижа ѝ било здравјето на детето, за периодот пред тинејџерството зборува дека грижите и се сега околу тоа кога таа е излезена надвор и друштвото на детето.

„Прво за здравјето, нели се грижиш дали се е во ред. Уште од пред да се роди, само се молиш на Господ се да е добро. Зависно е од тебе детето. Чека на тебе, за јадење, пресоблекување, Ве-це и т.н. Башка што треба и да си игра со тебе. После тоа на пример, еве сега на пример, ми е жал што не е зависна од мене. Сега ме откачува. Игра, не сака со мене. Сега е друга тежината. Тежината е: друштво, пак здравјето, нормално, тоа мора да го спомнеш. Со кого е, дали ќе се врати дома, кое време ќе си дојде, дали ќе има време за се? Зошто е оптеретена и со други работи и активности надвор од училиште. Друга е сега тежината. Нормално дека има разлика. Се грижиш пак. Да му купиш облека, расте само.“ (Еми, мајка на 12-годишна ќерка)

Мајки на деца на возраст од 13 до 17 години

Нина дава еден подетален пресек на мајчинската улога низ периодите од раѓањето на детето до средината на тинејџерската возраст. И таа, како и Јасмина говори за период кога мајчинската улога во најголема мера е сведена на задоволување на физиолошките потреби на детето во најраната возраст, до префрлање на улогата повеќе на ниво на грижа во мислите и постојано мониторирање на промените и постапките на детето во тинејџерско доба. Поради психолошката оптовареност со грижи и со размислувања за детето Нина тоа го доживува како поголема мајчинска ангажираност и зголемување на мајчинската улога.

„На почетокот си крава во движење (*смеење*) што го рани детето и ти си... баш гледаш физиолошките потреби да му ги задоволиш, и емотивните. Да детето има потреби за гушкање за љубов, ама мислам повеќе ти имаш потреба како родител да го правиш тоа отколку што детето реално има потреба за тоа. Ти како родител сакаш да го стегнеш, да го гмечиш. После тоа како детето се развива и веќе почнува да ја чувствува, емоциите како му се развиваат и како почнува тебе како мајка, како љубов да те доживува, веќе тука, ти, тука се трансформира твоето, твојата улога. Односно се дуплира. Значи ти останува делот на потребите што треба да ги задоволиш како мајка, меѓутоа тука веќе има и една взаемна и емотивна поврзаност со детето. А после тоа тргнува во школо, па тогаш имаш плус уште една работа, затоа што треба, нели, да ги задоволиш потребите и нивната љубов да ја задоволиш, и твоја и негова. Па стануваш и учителка, па се тоа што не е соцвакано ти цвакаш, пустиш, правиш. После тоа доаѓа пубертетот, кога улогата уште повеќе ти се зголемува и кога треба да станеш и пријател. Треба да станеш и психолог за да можеш да ја доловиш секоја промена и по можност да станеш баба Ванѓа или гатач или што и да е, за да ја ре-

гистрираш промената што се случува и за да можеш да ја следиш. Затоа што да се разбереме, навистина има сè и сешто. Страшни глупости се случуваат. Тука збориме од дроги, од пијанчење, од, не знам, девијантно однесување, од проституција, мислам стварно има се и сешто. И не може да го затвориш детето под стаклено своно и да речеш ти не мрдаш до 18, што е сигурно е сигурно, ама не можеш ни да си спиеш на увцето дека тоа само на некој друг му се случува. Тоа секому може да му се случи. Затоа мораш да го оставиш, дури и самото да се боцне, а ти следи у позадина што и како се случува. Јас на сите што ги чека пубертетот им кажувам, здрав разум е најважната работа што мораш да ја имаш. Се останато во ред, ти треба, ама здрав разум и расудување и недигање паника, смиреност. Се што е поинаку, едноставно децата многу брзо ја губат довербата во возрасните. Што викам јас, можеш преку ноќ довербата да ја изгубиш и многу тешко е да ја вратиш после тоа.“ (Нина, мајка на 15-годишна ќерка)

Лиле, за најраниот период од возраста на децата говори дека бил особено насочен на одржување на здравјето на децата, додека понатаму како што растат децата поголемо внимание се обрнува на тоа да се научи да биде самостојно и да има самодоверба, како и грижата околу тоа во какви друштво е нивното дете и како тоа влијае на него.

„Добро, сега секој период си е различен. Како растат така потребите на децата се поинакви. Грижата во почетокот била да го научиме да биде самостојно, со самодоверба. А сега исто така, меѓутоа со многу големо внимание во какво друштво се, со кого се дружат. Обрнување внимание на такви работи. Кога беа најмали гледаш да се заштитат од настинки и вирусни. А сега се сосема поинакви работите. Грижите се поинакви. Кога мора детето да осознае што треба да прави во животот.“ (Лиле мајка на деца од 14,5 и 17,5 години)

Мајки на деца на возраст од 18 до 26 години

Вера, преодот од „физичката“ фаза, иако смета дека е најизискувачкиот го смета за побезгрижен во однос на периодот кога децата се во тинејџерската фаза.

„Во првиот период поактивен си нели, обично помали кога си поактивен, мораш да бидиш поактивен, затоа што не може само да оди, мораш да му помогнеш, во хранење, во се. Ама тогаш си пак по безгрижен мислам. Е потоа како што растат грижите по...еве ќе излезе го мислиш со кого е, проблеми да не има...Зголемените грижи се јавуваат веќе пубертетот кога ќе почне. Кога почнуваат да излегуваат, па дечко, па девојка кога ќе фатат. Па мораш да реагираш во пубертет, нели друго е. Поопуштен период ми бил па школска возраст, средношколска, и од 1-8мо. И тогаш не сум имала некои проблеми со деца или не знам што. Е сега поголеми се и го мислиш, ќе се задржи покасно и го мислиш, со кого е, како е.. па ќе раскини со дечко. И мајка, родител, колку и да е ќе се секира, ќе се нервира.“ (Вера, мајка на деца од 23 и 26 години)

За Росана почетниот период на мајчинството бил повеќе ограничувачки во смисла на затвореност дома и грижа за здравјето на децата, додека пак школскиот период е исполнет со обврски кои се однесуваат на помагање во процесот на учење и совладување на училишните обврски на децата. Додека за тинејџерскиот период ги истакнува грижите кога тие не се дома, кога се излезени до друштвото, како и несогласувањата кои се изразени во комуникацијата.

„Секое време, вика, си носи свое бремене. Секој период од животот си има своја тежина. Кога е бебе повеќе си ограничен, затворен дома, притворен. Нели, со него... до претшколска. Зависно од времето какво е не си акти-

вен, не излегуваш. Сега зборам за мене. Тој период јас не работев. Значи буквално седев дома и ги чував нив. Мажот ми работеше и као немам потреба да работам. И буквално цело време сконцентрирана на нив. Е веќе кога почнаа во школо да одат, малку полежерно, веќе се поголеми. Ги нема оние чести разболувања, ги нема доктори, ги нема тие температури месечни инјекции, не знам вакви такви. Ама па ги има другите обврски. Тогаш па учиш, па пишуваш, па тестови правиш, па се описменуваш, па песнички пееш, па се глумираш, па садови миеш. Па читај, пишувај, ја ќе слушам. Ручек правиш, а оно збори пред тебе, раскажува. Е веќе, кога доаѓаат па тинејџерските денови па други проблеми. Па кај си, па кај излегуваш, па што правиш со мобилниот, па зошто се криеш во ве-це. Па немој кабина еден, кабина два, тука пред мене збори со другарка ти, можеш и пред мене да разговараш. Тоа јас што сум го правела не ми го прави на мене (*смеене*). Ја твоето сум го поминала, ти моето тек ќе го поминуваш. Значи буквално како што кажав, секое време си носи свое бреме за родителот. А после натака, еве јас уште не сум го доживеала, ама со мои претпоставки и што гледам од мое опкружување, пак си се обврските исти.“ (Росана, мајка на ќерка од 22 и син од 26 години)

Љупка говори за повратниот одговор што го добива за својата мајчинска улога преку институциите во кои влегуваат нејзините ќерки: градинка, основно училиште, средно училиште и факултет. За неа тоа е одговор на тоа дали таа успешно ја извршува мајчинската улога.

„Па како бебе значи радост што имаш дете ете да речеме, таа одговорност нели реков. После претшколска иде, одговорноста твоја станува поголема. Иде во некоја институција, значи го пракаш таму, какво е неговото однесување, па преку тоа ти доживуваш и дали ти

правилно, добиваш репер дали ти правилно дома си ги воспитувал, кога почнува да оди таму. Значи дали ти си постигнала како мајка, во однос на детето во воспитувањето. Воспитувањето го стекнува во семејството, нели. И сега ти го праќаш во некоја институција и преку она како се однесува оно таму, ти добиваш резултати за тоа дали е добро тоа што го правиш. Па дури и сега кога се на факултет.“ (Љупка, мајка на ќерки од 21 и 24 години)

Мајки со потомци од над 27-годишна возраст

Мирјана во делот за придобивките и потешкотиите говореше, за почетниот период на возраста на децата грижата е насочена околу здравјето на децата, во почетниот школски период понатаму се насочува кон воспоставување на дисциплина, додека веќе во тинејџерскиот период преоѓа во фаза на другарски однос и сега во оваа фаза кога нејзините ќерки имаат свои семејства влијанието на мајката е помало, но сепак е потребна околу чувањето на нивните деца.

„Мајчинството почнува од самото раѓање. Уште во утробата кога ќе се осети бебето. Па не завршува, ми се чини, до крајот на животот. Односите меѓу мајката и децата се менуваат со тек на возраста. Друг е односот кога е бебе, после, школска возраст, исто, малку се менува. Децата се посамостојни. Тинејџерската возраст е така, уште е односот, некако повеќе другарски да биде. Мајчински ама веќе преминува и во некакви другарски односи. И веќе како возрасни личности, омажени, веќе друг е тој однос. Мајчинството си останува, грижата на мајката си останува, меѓутоа комуникацијата е малку поизменета. Децата се веќе зрели личности, самостојни и влијанието на мајката е помало, во тој смисол. За разлика од почетокот, кога биле мали. Влијанието на мајката се намалува со растењето на децата.“ (Мирјана, мајка на ќерки од 39 и 35-годишна возраст)

Борка, слично како и другите мајки за почетниот период говори како за период во кој физичкиот ангажман на мајката и задоволувањето на физиолошките потреби на децата се најистакнати, потоа следи период на социјализација. Во тинејџерскиот период мајчинската функција во голема мера е обоена од мисловните грижи за влијанието на друштвото, а понатаму и оформувањето на свои семејства.

„Па нормално кога биле бебиња грижата била да го изгледаш тоа дете, да го исправиш на нозе. Школска возраст, да го припремиш да го онодиш. Си имало секое своја обврска. За школо да го облече, да го социјализираш, во школо кога оди со него се имало обврска да се работи. Да се пишува, да се вежба. Понатаму да не западне во лошо друштво, да ги истераат факултетите, па да формираат свои семејства.“ (Борка, мајка на синови од 33 и 37 години)

Како дополнително прашање во поглед на особеностите во изведувањето на мајчинската улога беше и прашањето за тоа во кој период од возраста на децата тие се чувствувале најкомпетентно како мајки. Логично одговорите соодветствуваа со периодот кој за мајките бил полесен, како што кажа Нина, но и периодот кога децата се доволно пораснати за да може да се комуницира со нив, но сè уште не се под големо влијание на групата врсници, што значи влијанието на мајката е силно. Како периоди кога компетенцијата во мајчинската улога се чувствувала најизразено бил почетниот школски период, односно преклопувањето на претшколскиот со школскиот период. Дел од мајките не можеа да направат разлика во поглед на нивната компетентност како мајки, а на мајките со најмалите деца (до 2 години) ова прашање не им беше поставено од причина што сè уште немаат можност да направат споредба во поглед на мајчинската улога.

2.4. Стереотипи, идеологии и митови во врска со мајчинската улога

Влијанието на општествените аспекти, општествениот контекст во голема мера може да се увиди преку бројните примери на сфаќањата, мислењата и убедувањата кои се однесуваат на мајчинството и мајчинските улоги. Во теоретскиот дел говоревме за митовите за „добрата“ и „лошата“ мајка. Една силна тенденција која е препознаена е т.н. војна на мајките, која укажува на тоа дека најголемите критичари и осудувачи на мајките и извршувањето на мајчинските улоги се самите мајки меѓусебно. Бројните стереотипи кои главно се однесуваат на родовите улоги, како што е улогата на мајка, се мошне изразени и влијаат не само на оние кои стануваат мајки, туку и на оние кои не стануваат мајки. Во однос на митовите, една од „мистичните“ моќи кои има се препишуваат на мајките е постоењето на мајчинскиот инстинкт.

Овие тематика беа дел и од прашањата поставени на интервјуираните мајки.

2.4.1. „Добра“ мајка, „лоша“ мајка

Во врска со прашањето за тоа какви се нивните лични перцепции за тоа кои се особините на добра и на лоша мајка, интервјуираните мајки генерално говореа од свое лично искуство, односно од она што тие лично го имаат забележано кај себе или кај некој од нивното окружување. Одговорите во однос на тоа кои особини ги има добрата мајка можат да се класифицираат во неколку групи: мајки што се грижат, ги задоволуваат потребите на своите деца, мајки кои поминуваат доволно време со своите деца, мајки кои се совесни и исполнителни, посветени, кои целосно се даваат на своите деца, мајки кои се искрени и отворени, што умеат да се симнат на возраста на своите деца, и кои му даваат на детето доволно слобода.

Лошите мајки беа перципирани како мајки кои не одвојуваат доволно време за детето, кои љубовта на децата ја купуваат со пари, кои се себични и свртени кон себе наместо кон детето, кои

повеќе се грижат за својата кариера наместо за децата, мајки кои ги тепаат своите деца, како и поекстремните девијантните однесувања, алкохолизмот, користење на дроги, мајки кои си ги продаваат децата. Во оваа група спаѓаа и мајки кои ги тепаат своите деца, кои се нервозни и хистерични, кои ги користат децата за издејствување на свои цели, мајки што пушат додека се бремени и во присуство на деца, презаштитнички настроените мајки и сл.

Мајките, иако на прашањето за потешкотиите во однос на мајчинството имаа отпор да кажат дека нешто во врска со децата им претставува тешкотија, сметајќи го тоа за негативност, сепак во поголема мера говореа за потешкотиите, со што се потврдува фактот дека изведувањето на мајчинската улога не е секогаш лесно. Овој мит, кој говори дека за добрата мајка ништо не треба да претставува тешкотија е опишан и од страна на Милена.

„Мислам дека добра мајка е таа којашто ќе сака да им се посвети, но без тешкотија, ќе сака да им се посвети ама без да мисли дека ќе мора така, него да им се посветува затоа што тоа го сака, да им го нуди затоа што она го сака и го чувствува тоа. Значи да, ако ѝ е тешко мислам дека тоа не е баш така добра мајка.“ (Милена, мајка на 6-месечен син)

Слично на претходното, за Наталија, добрата мајка е мајка која е смирена и која ништо во врска со детето не може да ја изнервира.

„Добрата мајка никојпат детето не го лишува од нежност, од милост, од смиреност, од исполнување на детските желбички да кажам. Значи мајка што не може да ја изнервира ниту една ситуација, што и да се случи, од страна на детето. Ако смирено ја прифати, ако на смирен начин ја објасни, значи таа е добра мајка. Кога детето не го фрустрира на еден начин, кога не создава кај него еден отпор, не создава нервози, не создава љубомори.“ (Наталија, мајка на 46-годишен син и 50-годишна ќерка)

И посветеноста кон децата беше една од често споменуваните особини на добрите мајки. За Љупка токму тоа е клучно во однос на правилното практикување на улогата.

„Добра мајка е целосно посветена на детето, од почеток на животот па се до крај, додека е жива. Јас викам мајката, значи, додека е жива, таа има дете. Без разлика дали ќе се мажи или ќе се жени и ќе има таа ќерка или син. Таа е нејзино дете. Отвореност, и најмногу што ми пречи таа непосветеност на мајките на децата.“
(Љупка, мајка на 21 и 24-годишни ќерки)

Покрај екстремните примери на лошо мајчинско однесување (алкоголизам, употреба на дроги, физичко казнување на децата и сл.) како особина на лоша мајка најчесто беше истакнувано непосветувањето на децата, односно свртеноста кон кариерата и бизнисот.

Така, на пример, за Лиза тоа беше поголемата свртеноста кон бизнисот, наместо кон децата, запоставувањето на детето и нееднаквото споделување на мајчинската љубов на двете деца.

„Незаинтересираност за децата. Значи повеќе им е бизнисот по цел ден, да не знае каде им е детето, да не знае дали е гладно, дали е среќно, дали е тажно, да не знае гласот ако и го слушне, да не знае да определи дали детето и е денеска расположено или нерасположено. Мислам да не си го познава едноставно детето од немање време или од бркање бизниси. Лоша мајка за мене е и кога има две деца, а не едно, а каде што повеќе настојува на едното да му угоди, на штета на другото. Тука по мене не може да е добра мајка, затоа што и то да се треба исто да се однесуваш и со едното и со друго и со третото.“ (Лиза, мајка на 18-годишна ќерка)

Слично на неа размислува и Дафина која наведува пример на мајка која лично ја познава и за која смета дека лошо постапува во однос на детето.

„Мислам дека, е сега не знам дали е лоша, имам значи комшика којашто детето значи си го остава цело време и тоа уште од самото раѓање. За сметка на бизнисот и за сметка на приватни патувања во странство. Значи тоа мислам само дека е, да речам, лоша мајка. Затоа што сигурно детето има потреба од нејзе, бебево, значи уште од сам почеток го остава. Мислам дека е и тоа како потребна таа поврзаност, таа конекција да биде, барем на почетокот, првите не знам колку месеци изразена, а после може да биде детето самостојно, ама мислам дека е тоа пример за лоша мајка. Колку и да е бизнисот во прашање, некој период, барем од 6 месеци, човек може да се воздржи и да му посети внимание на бебето, мислам дека тоа така е лош пример.“ (Дафина, мајка на 1,5-годишен син)

Љупка, која е наставничка на деца од прво до четврто одделени и која честопати се сретнува со мајки на други деца, себичноста и непосветеноста е особината кои ги смета за најлоши во однос на мајчинската улога и одгледувањето на децата.

„И најмногу што ми пречи таа непосветеност на мајките на децата. Си даваат приоритет, себичноста ме нервира кај некои мајки, тоа го забележувам. И после што ме фрустрира или кога комуницираат со мали деца дете ко дете се го интересира, за него што ќе види не знае што е и се прашува и таа разлутена нервозна и ќе му викне: абе ајде доста. И себичноста. Во поголемата возраст исто што ми пречи сега како што се девојчињава мои 20 и кусур, јас да се поистоветувам со нив во начинот на облекување, и тоа го има. Или они да изгледаат побаво од нивните ќерки. Како ривалки, затоа што тие веќе се доживуваат како стареат и чекај сега...“ (Љупка, мајка на 21 и 24-годишни ќерки)

Јасмина најмногу ја растревожуваат мајки кои хистерично им викаат и ги тепаат своите деца во јавност и кои поради исполну-

вање на своите лични потреби ги запоставуваат потребата од нивно присуство и грижа на децата.

„Јас на пример сум видела мајки, вака на улица, се дерат, викаат, тепаат, плескаат деца. Знаеш она хистерично дерење што јас стварно не го оправдувам. Тепањето и дерењето не ми е некако педагошка метода за да ти влијаеш на детето. И јас понекогаш викам, сите викаме. Но да го така ти оставиш во градинка по цел ден, во школо. Знам, имам примери од родителска пред некој ден кажуваа наставничките како некоја мајка си била по шопинг, имало попусти во градов и дошла во 18:00 ч. да го земе детето. Јас не би можела тоа да го направам. Да знам, јас да одам негде, а тоа да дреме и да ме чека.“ (Јасмина, мајка на деца од 4, 7 и 11-годишна возраст)

Маја најголемо значење во врска со особините на добра и лоша мајка му придава на тоа детето да не се ограничува и да не се моделира според свои желби и амбиции туку да му се слободно само да си го гради и да го развива сопствениот карактер.

„Значи, да не го ограничува, да го насочува правилно. Меѓутоа да не ги ограничува неговите желби. Значи со постојано повторување: немој ова да го правиш, не е добро ова да го правиш. Значи со постојано гушење и не дозволување детето да си го развива сопствениот карактер и да си се пронаоѓа себе си кроз годините. Значи со наметнување на сопствените желби и амбиции на мајките, да ги наметнуваш и притоа да го гушиш карактерот на детето.“ (Маја, мајка на 3-годишен син и 5-годишна ќерка)

На Нина пак најмногу ѝ пречи презаштитничкиот однос што го имаат некои мајки, како и посесивноста.

„Лоша мајка е таа мајка што ме може да сфати дека тоа дете што си го родил не си го родил за тебе и дека мора

да го оставиш да порасне. Вака или онака, значи мораш да го оставиш некој пат да си изоди. И да го пуштиш да греша. Ти треба да бидеш тука кога ќе згреша да му помогнеш, да му дадеш поддршка. Ама мораш да го пуштиш да згреша, оти како и да е он ќе згреша еден ден. Колку и да ти е тешко и колку и да гледаш дека има проблеми, и ајде некои работи така да ги дефинираме, дека оди во пропаст, ама ти мораш да пуштиш да згреша, да се изгори, зошто инаку не можеш ти да му објасниш дека тоа пече кога ќе се изгориш. И таа премногу заштитничка поставеност и многу сметам дека е грешка. Уствари посесивноста е нешто што ме вади од такт. Ја да го врзам детево за мене, за ја стално да му бидам.“ (Нина, мајка на 15-годишна ќерка)

Покрај мислењето за тоа што претставува за нив „добра“, а што „лоша“ мајка, односно кои особини ги имаат добрата и лошата мајка, од интервјуираните мајки беше побарано да го искажат своето мислење и за оние жени кои не стануваат мајки. Податоците кои постојат на оваа тема доаѓаат од страна на странските истражувачи од западните и развиени земји. Мислењата кои постојат за овие жени, според споменатите истражувања, се негативни, односно постојат одредени стереотипи и стигматизирања за овие жени, особено оние кои по своја волја не сакаат да бидат мајки.

2.4.2. Перцепција за жените кои не стануваат мајки

Одреден број жени не стануваат мајки. Причините за тоа можат да бидат многубројни, но главно се класифицираат во две категории: жени кои поради одредена причина не можат да станат мајки, а би сакале да бидат тоа и жени кои по сопствена волја одлучуваат да не станат мајки, односно жени кои не сакаат да бидат мајки. Интервјуираните мајки беа прашани како гледаат на овие жени, без притоа да им се потенцираат двете можни категории на жени. Повеќето мајки уште на почетокот ја истакнуваат оваа поделба и го кажуваат своето мислење, а дел од нив едноставно помислу-

ваа само на првата категорија, односно на жените кои не можат да се реализираат како мајки, бидејќи за дел од нив беше неразбирливо како е можно некоја жена да не сака да биде мајка. Одговорите кои беа добивани на овие прашања можат да се класифицираат во неколку групи.

Генерално за жените кои не можат, а сакаат да имаат деца интервјуираните мајки чувствуваат жалење, дел сметаат дека тие жени треба да ги испробаат сите можни средства, бидејќи медицината има многу напреднато и да не се предаваат, да бидат упорни, и дел сметаат дека овие жени, ако не можат да родат свое дете треба да посвојат. И за овие жени се појави мислење дека тие поради тоа што нема да имаат деца ќе станат посебични, односно нема да станат толку сензитивни, емотивни и хумани.

За жените кои не сакаат да станат мајки преовладуваат други мислења. Генерално на мајките им е невообичаено, чудно и ненормално жената да не сака да има деца. Некои дури гледаат на ова со недоверба, односно дека можеби поради друга причина (како неможност да се има деца, или се нема партнер) тие викаат дека не сакаат. Дел од мајките сметаат дека подоцна на овие жени ќе им биде криво, дека не се свесни што пропуштаат, а за карактерните црти на овие жени се говори дека се тие себични, егоцентрични, свртени кон кариерата. Дел од мајките не ги осудуваат, и сметаат дека секој има право на свој избор. За неколку од мајките е подобро што овие жени немаат деца бидејќи во тој случај децата со вакви мајки би пателе, односно не би биле одгледувани на соодветен начин, со грижа, љубов и посветеност. Во продолжение се дел од одговорите од мајките на ова прашање:

Милена познава жени кои не можат да станат мајки, но и жени кои не сакаат да станат мајки, но таа на вторите гледа со неверување, додека за првите ѝ е мака и жал што таа желба не им е исполнета.

„Јас познавам жени што сакаат да бидат мајки ама никако не им се остварува. А познавам и што не сакаат. И не им верувам, не им верувам. Многу чудно стварно. А гледав и на телевизија пред некое време, жена што се

категоризира дека крајно не планира и никога нема да има дете, сосема случајно останува бремена и кога ќе го роди детето констатира дека било небулоза тоа што го мислела претходно. Сега, не сум се сретнала со жени коишто категорично не сакаат да имаат деца. Ама на моја возраст сум слушнала дека...не ми е уште време... дека не би можела сега да бидам, не сакам да бидам сега...и не им верувам едноставно. Тие што кажуваат дека не сакаат не им верувам, а тие што не можат, ужасно патам што Господ не им дава дете и со сета сила праќам сигнал, што се вика, до космосот, да им ја услиши желбата. Затоа што тие што сакаат дете, а немаат или во моментот немаат, не можат или така нешто, гледам со каков жар им пристапуваат на тугите деца и просто ми се плаче од мака што немаат." (Милена, мајка на 6-месечен син)

Слично мислење има и Дафина, на која ѝ е жал за оние кои не можат да станат мајки, но не им верува на оние кои велат дека не сакаат.

„Жал мие, жал ми е. Затоа што сигурно не сакале по сопствен избор да не бидат мајки. Сигурно има некоја причина, или биолошка или ете така настаните се одвивале да не можат, да се случи тоа, и мене ми е жал. А за другите, мислам дека се затскриваат, мислам дека тие што викаат дека не сакаат, дека се затскриваат зад тој параван, а фактички друго е во прашање. Дека не можат, па не ни сакаат.“ (Дафина, мајка на 1,5-годишен син)

Матеа смета дека треба да се биде упорен и да се преземат сите мерки за да може да се оствари таа желба на тие што не можат да родат. Таа дури смета дека доколку таа не би можела да роди дека би посвоила. Додека пак за оние кои не сакаат, таа не гледа на нив со осудување.

„Мислам дека секоја жена треба да направи сè што е во нејзината можност за да се обиде да се оствари како мајка. Сега, ако не може и не сака тоа си е нејзин личен избор. Мислам, нити осудува, нити...секој си го живее животот како што му одговара. Меѓутоа во ова денешно време, со овој развој на медицината, мислам дека стварно треба да се обиде. А другите, што не сакаат, не ги осудувам, секој си има право на свој живот, нели, и секој си го живее животот онака како што сака. Значи јас ти кажав, јас еве уште како од мала сум сакала и сум кажала, сум си зборела. Сеа, сама, нормално за тоа да одгледаш дете ти е потребен уште еден човек, него јас сум си викала, ако јас не можам би сакала да посвојам дете.“ (Матеа, мајка на ќерки од 8 и 13 години)

Росана, која и самата одреден период се соочувала со неможност да роди дете ги разбира и сочувствува со жените кои не можат, но смета дека треба да се упорни и истрајни да применат сè што е во рамките на медицинскиот дострел како би останале трудни. Оние кои не сакаат да имаат деца, доколку немаат некоја оправдана (според неа) причина за тоа ги смета за себични и егоистични.

„Добро тие што не можат ги разбираам. Еве краток период од мојот живот сум се соочувала, и јас сум била дел од нив и сега сочувствувам со нив, пошто сум го поминала тоа. Не може некој да збори што тоа не го поминал. Не по нивна вина. Вина во смисол не работи на себе, не бара чаре, не се труди. Сега е барем медицината, нели, многу далеку отидена. Можда би им замерила за тоа, зошто не се трудат, не прават ин-витро, не прават контроли. А тие што не сакаат не можам да ги разберам. Можда глупаво е да ги осудуваш. Па сега ако мислат дека ...од економска страна, нема егзистенција да го чува тоа дете, поубаво да не го роди, него да биде терет на државата. Или ако е сама. Ако е у врска со некој, а не и е статусот решен, не сака во брак парт-

нерот да стапи, па сега она се соочува со тоа, чекај и да станам мајка, што понатака, ќе можам ли јас сама ова дете да го изгледам. Тука е и материјалното проблем. Љубов ќе му дадам, ама да не се залажуваме, тука е и материјалното. Не е само да го сакам и да го родам. Знаеме кои се потребите на детето. А тие што нејќат.. не знам дали има па такви што нејќат мајки да станат. А тие што баш не сакаат, а што се во брак, ааа, тие се себични и егоисти.“ (Росана, мајка на 22-годишна ќерка и 26-годишен син)

Лидија, пак, смета дека жените кои не се остваруваат како мајки се лишени од човечките особини како хуманост, емотивност, сензитивност и пожртвуваност.

„Тие што не се остваруваат како мајки мислам дека пропуштиле многу во животот. Пропуштиле многу затоа што мислам дека мајчинството е еден благодет што секоја жена треба да го почувствува. Јас знам дека кариерата, себичноста и ред други особини што ги поседува една жена и што им дава приоритет, се битни и значајни. Меѓутоа не треба да се жртвува животот ниту за кариерата ниту за се, бидејќи таа жена што не се почувствувала мајка не може онаа сензитивност, оние емоции, онаа хуманост и пожртвуваност да ја има како особина, ако не го доживеала мајчинството.“ (Лидија, мајка на синови од 17 и 29 години)

Нина се осврнува и на комплицираните бирократски процедури околу посвојување на деца, во што ја гледа и причината што дел од децата во домовите остануваат непосвоени. За оние кои не сакаат да имаат деца не ги осудува, но сепак смета дека не знаат што пропуштаат, а за оние пак кои не можат да имаат деца и е жал.

„Е сега тука имаш два аспекта. Зошто? Дали е тоа по личен избор или неможност од една, друга или трета при-

чина. Значи тие што го прават тоа по сопствен избор јас апсолутно им го почитувам изборот. Се надевам дека им е донесен врз база на здраво размислување. Зошто, да се разбереме, постојат и луѓе кои не се створени за родители. Тоа за жал општеството и реалноста ни го покажува. Има родители за кои раѓањето дете е криминал затоа што создале уште поголем криминал. Им го почитувам изборот, меѓутоа интимно мислам дека не се свесни што пропуштаат. Не се свесни. Но, од друга страна тоа е пак нивни избор. А за тие што не можат ми е искрено многу жал. Многу сочувствувам, посебно што лично познавам многу што навистина го сакаат тоа и навистина би биле одлични родители. Многу ми е криво што процедурата за посвојување деца е толку многу комплицирана, што голем број на парови и сами мајки, па и татковци, зошто да не се во можност да изгледаат дете и покај тоа што имаат љубов и имаат желба и имаат можност тоа да го направат, но процедурите се толку комплицирани... а од друга страна имаш деца што растат по домови и во голема мера завршуваат како социјални случаи и криминалци. Една бирократска и административна процедура ги спречила тие да влезат во семејство." (Нина, мајка на 15-годишна ќерка)

Мирјана нема некое посебно негативно мислење за оние жени што не сакаат да раѓаат деца, иако, таквите жени ѝ се чудни, токму од причина што се жени, затоа што од родов аспект тоа не е типично за жените. Додека за оние кои не можат, ѝ е жал, а особено позитивно гледа на оние кои ќе посвојат дете за, како што кажува таа, да бидат комплетно семејство.

„Па тоа е ...добро сега, овие што не сакаат да бидат, тоа е нивни личен избор. Има и такви, сигурно има. На нив, на пример, им е важна кариерата, нејќат да имаат други обврски. Тоа си е нивни избор, немам некое посебно негативно мислење. Иако малку ми е чудно тоа, бидејќи

се работи за жена. А оние коишто не можат, од здравствени причини, така, најчесто, тие...богами, жал ми е за тие луѓе. Дури им честитам на тие што не можат да станат мајки па ќе посвојат деца, да бидат комплетно семејство.“ (Мирјана, мајка на ќерки од 35 и 39 години)

Во споредба со податоците од странските истражувања за тоа какво е мислењето за жените кои не стануваат мајки и податоците од ова истражување, може да се забележи дека постојат одредени преклопувања. Мислењето за тие што не сакаат да имаат деца се движат во насока дека тоа се себични, егоистични жени, свртени кон својата кариера. Интервјуираните мајки претежно не ги осудуваат овие жени, но истовремено не им е разбирливо, а за некои е дури гледаат со неверување на жените кои велат дека не сакаат да имаат деца. Додека во поглед на стигмата, жените кои немаат деца бидејќи не можат да имаат деца се во поповолна позиција од другите, бидејќи неможноста за имање деца ги прави помалку „виновни“ отколку оние кои не сакаат. Кон овие жени најчесто се гледа со сожалување и желба да им се оствари оваа нивна желба.

Мајките, покрај ова, беа прашани и за тема која, теоретичарите и научниците од општествените и холистички науки (како антропологијата), кои го истражуваат феноменот на мајчинскиот инстинкт, го третираат како мит, нешто што се создава по пат на востановената идеологија и романтизирање на мајчинството и за коешто постои силно изразен дискурс, чија силина е толку усвоена што не подлежи дури ни на некакво промислување и преиспитување.

2.4.3. Мајчински инстинкт – ставови и лични доживувања

Една од поважните теми во однос на мајчинството е разгледување на верувањето за постоењето на мајчински инстинкт, но од аспект на општествените науки. Во претходниот дел говоревме за теориите кои постојат во антрополошките науки и претпоставките на теоретичарите и истражувачите на мајчинството од општествените науки во врска со мајчинскиот инстинкт. Овој дел се однесу-

ва на резултатите кои се добиени од ова истражување во врска со верувањата, ставовите за тоа дали постои мајчински инстинкт, на кој начин индивидуално мајките го дефинираат мајчинскиот инстинкт и дали тие имаат лично искусено такво доживување.

Од оваа група од 27 мајки, со деца од различни возрасти, дури 74,1% веруваат дека постои мајчински инстинкт, 18,5 сметаат дека тоа е мит бидејќи личните доживувања не укажуваат на тоа, односно сметаат дека доволно инволвираната мајка може да препознае одредени работи кај детето, а само две мајки не беа сигурни дали постои или не постои мајчински инстинкт.

Интересно е тоа што најчесто мајките кои веруваат во постоењето на мајчинскиот инстинкт тоа го поврзуваат со биологијата, односно со биолошкото раѓање на детето. Што значи, според нив, тоа е исклучиво можно кај биолошките мајки на децата, со што се исклучува таквото доживување кај оние кои посвоиле т.е. кои не се биолошки мајки.

Во однос на дефиницијата и личното сфаќање за тоа што претставува мајчински инстинкт добиени се повеќе видови на одговори кои можат да се класифицираат во неколку групи:

- претчувствување, чувствување на своето дете, телепатска поврзаност особено кога нешто лошо му се има случено или кога ќе се разболи;
- вечерно будење во почетниот период по раѓањето, без никаков проблем кога детето ќе заплаче и кога има потреба од доење, кај мајки кои имале цврст сон;
- внатрешен порив за грижење за децата, капацитетот да се грижат и да ги негуваат децата;
- желбата да се има деца, како физиолошка потреба на женскиот организам во одредени години;
- препознавање на потребите на детето и вродената способност на правилен начин да го негуваат и да го одгледуваат детето;

Од оние мајки кои сметаат дека постои мајчински инстинкт, речиси половина од нив тоа го толкуваат како некое претчувствување, чувствување и телепатска поврзаност со детето. Следен нај-

чест одговор беше вечерното будење без никаков проблем кога треба да се дои детето, а по нив следуваа желбата за дете и внатрешниот порив да се грижат за детето итн.

Матеа, како и повеќето интервјуирани мајки, мајчинскиот инстинкт го препознава во претчувствувањето кога нешто ќе им се случи на нејзините ќерки, а таа и без да ги види го чувствува тоа.

„Да, да, да постои. На пример, ако нешто лошо ѝ се случува на некоја од ќерките, јас тоа го чувствувам и пред да дојде таа и да ми го каже.“ (Матеа, мајка на ќерки од 8 и 13 години)

Жаклина, слично на Матеа, го опишува своето искуство во врска со претчувствувањата кога нешто им се случувало на нејзините деца.

„Мислам дека постои. Знаеш, тоа е, еве кога ќе помислиш на нешто. Овие најсвежи ми се, за факултетите. Он полага и знам дека ќе положи и сè ми е во ред и стварно се случува така. Или еве нека биде и од тоа така, дека не учел или учел, па знаеш. Или па помали кога беа, кога ќе се разболи, кога ќе осетиш. Ги осекаш некои како вибрации. Дали поврзаноста на мајката, тоа секогаш ми било некако неразјаснето. Како можеш да осетиш дека детево ќе ти качи температура или дека нешто на школо кога ќе се врати... и знаев дека тоа ќе ти се случи.“ (Жаклина мајка на 4 деца од 21 до 37 години)

Интересен е случајот на Борка, која ова свое претчувствување кое го толкува како мајчински инстинкт ѝ се пренесува и за нејзините внуци.

„Како не постои, како не постои, јас ми се чини знам кога на децата не им е добро, а не ги гледам. Како може да ми засвони телефон у период кога прима инјекција внук ми, молим те. То, то, то чувство, вознемиреност

осеќам во мене. Вознемирено се чувствувам кога не се добри. Јас...во неделата кога внук ми паднал, три пати им свонев дали се добри.“ (Борка, мајка на синови од 33 и 37 години)

Росана смета дека мајчинскиот инстинкт се однесува на вродената способност на мајката да се грижи адекватно за децата. Таа смета дека тоа не може однапред да се научи, за разлика од домаќинските работи.

„Постои, да. Да. И не само после пороѓајот, тоа си тече и натака низ животот. Не само после пороѓајот, секоја мајка си има мајчински инстинкт. Па тоа сум го доживела како некаква вознемиреност, предосеќаш, нели, на детето дали нешто ќе му се случи. Или доволно е да ти каже, глава ме боли. Ти го осеќаш едноставно. Тоа е појакно од тебе. Мислам дека обично, барем 80% кај мајките, тоа го имаат. Тоа го имаат у себе, се ствара после породувањето. Кој го знаел тоа. Никој не сме биле претходно мајки, или па мајките наши да не нè подготвувале, вака кога ќе станеш мајка па ...можеле да прават домаќинки од нас. Да не учат да усисуваме, садови да миеме, да готвиме (смеење). А како мајки да бидеме, не. Па никоја мајка на ќерката тоа не и го кажува. Тоа си доаѓа само по себе.“ (Росана, мајка на 22-годишна ќерка и 26-годишен син)

Стефанија дава една поопширно образложение врз основа на нејзините познавања на биологијата. Според неа, инстинктот кај мајката е поврзан со лесното вечерно будење за доење на детето, но таа смета дека откако поминува тој период останатото е социјална работа, односно социјален аспект на човекот.

„Има. Затоа што сите, атавизмите се присутни и кај луѓето, нели. Да, го има. Го има веројатно најмногу е изразен, кај мене барем, на она „стражарско место“ кое

е чисто биолошко во мозокот на жената. Додека бебето е мало и стално се буди и продолжува да си спие после. Али главно оно ја буди веднаш. Веројатно тоа е тој мајчински инстинкт, чисто биолошки доживеан. Стражарското место постои во мозокот на мајката и тоа ја буди, и само еден дел од нејзе станува буден додека она после може да продолжи да спие. Тоа постои едно извесно време. Како што се активираат млечните жлезди така се активира и тој во мозокот. По правило би требало, макар што има и исклучоци... Инстинктот е за почетокот. Кај секое животно постои инстинкт додека го изгледаш, додека го издоиш. Тоа е јасно. Додека сме животни сме животни, а она што не издвојува од животни тоа е веќе социјална работа." (Стефанија, мајка на 13-годишна ќерка)

За Мирјана мајчинскиот инстинкт во основа е грижата на мајката за детето со самото раѓање. Но тука го вбројува и претчувството на мајката кога нешто не е во ред со детето, кога се разболува.

„Постои тој мајчински инстинкт, во целиот жив свет. Не само кај луѓето, мајчинскиот инстинкт си постои. Мајчински инстинкт за мене е грижата на мајката за детето со самото раѓање. Па има некое претчувство мајката кога детето ќе се разболи, дека нешто не е во ред со него, во тој смисол. Некои мали промени ги забележува можда, што другите не ги забележуваат." (Мирјана, мајка на ќерки од 35 и 39 години)

Мајките, пак, кои не веруваат во постоењето на мајчинскиот инстинкт тоа го објаснуваат со своето недоживување на некаков внатрешен порив, или, пак, претчувствувањата кога нешто не е во ред со нивните деца ги објаснуваат со доволното познавање на детето и доволната инволвираност на мајката и нејзиното постојано мониторирање, кое се развива во способност од најмалите сигнали да умее да препознае дека нешто не е во ред со нејзиното дете.

Милена пред да се породи размислувала за ова и очекувала дека нешто силно ќе почувствува веднаш штом го роди детето. До такво нешто не дошло и токму затоа таа смета дека тоа е повеќе мит. Дури и лесното ноќно будење за доење не го толкува како мајчински инстинкт, туку едноставно смета дека тој плач е доволно силен и од најдлабок сон да те разбуди.

„Јас на тоа помислив во моментот кога бев во сала на царски рез. Како да го исчекував мајчинскиот инстинкт да ми дојде во моментот кога ќе ми го извадат детето. Тоа дури ме засмејуваше во последните моменти на мојата бременост. Си велев еве го иде, еве го сега ќе дојде (*смеење*). И не дојде, никако, нема шанси. Не верувам дека доаѓа со доаѓањето на бебето во истиот момент. Туку дека се гради. Јас на пример се паничев ..пошто јас спиев цврсто, се прашував како ќе го сетам бебето дека е будно или како ќе го сетам бебето кога плаче, што ако јас ...ако му се јаде, а јас спијам и мука немам. И сите ми велеа тоа е мајчински инстинкт којшто ќе те разбудува и којшто ќе те буцка дека детето станало. Не е тоа мајчински инстинкт, тоа е глас што те буди (*смеење*). Тоа е плач којшто секако од подлабок или понедлабок сон ќе те разбуди. И не мислам дека е тоа мајчински инстинкт и јас не мислам дека ми дојде со раѓањето. Иако верував во тоа, пошто си мислев дека ај може 9 месеци се гради, се припремаш за тој момент, да дојде инстинктот, ама тој не ми дојде, ај сега со копчево. И мислам дека не го поседувам. Мислам, сега јас би умрела за бебево, би убила, ама да, тоа е мит, зошто мене мајчинскиот инстинкт не ме буди навечер, не почувствував ништо кога го погледнав. Ама може ќе ми дојде, не викам не, бебево е 6 месеци. Мајчинскиот инстинкт не знам што би требало да направи. Мајчинскиот инстинкт, ако не сме заедно во моментот, а он плаче па ја го чувствувам тоа, тоа е мајчински инстинкт? Е па јас сега си пробувам да си смислам кога би требало

да го почувствувам мајчинскиот инстинкт. Ако плаче едноставно пробувам. Нели одма ќе му ги помирисам пелените, ако се полни, нели мора да плаче јас одма ќе му ги сменам. Ако плаче пробувам нешто да направам, пробувам, го зимам. Ако престане да плаче, тоа не значи дека мене мајчинскиот инстинкт мене ми кажал земи го, ќе престане да плаче. Јас мислам дека поише е мит. Сега за сега, се надевам дека можеби ќе ми дојде кога ќе бидеме некогаш разделени и кога него ко ќе му е лошо и мене ќе ме боли душата, е така. Можеби тоа е мајчински инстинкт, не знам. (Милена, мајка на 6-месечен син)

За Маја способноста да предвиди и да забележи нешто со децата што другите не го забележуваат е резултат на интуицијата поради инволвираноста на мајката, константното следење на знаците и ситуациите, а не на вродениот мајчински инстинкт.

„Значи оној класичен мајчински инстинкт у контекст на којшто се кажува не сум баш сигурна дали постои. Мислам дека мајчинскиот инстинкт е повеќе врзан со тоа дека мајката толку добро си го познава детето што, ако доволно долго го следи детето ќе може да препознае работи. А не дека тоа е нешто инстинкт, него, мајка како мајка. Еве на пример, наш пример е, ја у еден момент реков: ќерка ми не слуша. Ќерка ми не слуша. Нормално и маж ми и мајка ми ми рекоа збориш глупости. На крај ја однесовме на ушно и испадна дека ќерка ми има намален слух, бидејќи има негативен притисок. Од секрет, од така натаму. Значи не е дека она не слуша, меѓутоа тоа е уствари она кога си го гледаш константно детето и има нешто што гледаш дека не е како што треба да биде. Не е тоа дека инстинкт сум имала, туку едноставно сум препознала, сум приметила дека нешто не е како што треба. Значи во тој контекст мислам дека таа интуиција е само кога мајката е доволно инволви-

рана во животот на детето. Ги следи знаците, ги следи сите ситуации, па може да предвиди, да препознае и да каже дека тоа е некаква си интуиција.“ (Маја, мајка на 3-годишен син и 5-годишна ќерка)

Во изведувањето на заклучокот во врска во тоа дали постои или не постои мајчинскиот инстинкт, земајќи ги предвид теориите кои беа споменати во теоретскиот дел и податоците кои произлегоа од интервјуираните мајки кои во најголем процент мајчинскиот инстинкт го поистоветуваат со мајчинската интуиција, која како способност произлегува од емоционално поврзување со детето/децата, одат во прилог на толкувањето на мајчинскиот инстинкт како мит, но не и како реален инстинкт. Впрочем, инстинктите се вродени и непроменливи начини на однесување, заеднички за животните, но ретки кај човекот, поради, како што кажува Турер (Thurer, 1994) софистицираниот нервен систем, кој им овозможува да се адаптираат на средината, при што какви и да постоеле чисти нагони со кои започнува нивното однесување, за брзо време се преплетуваат или се префрлаат на ефектите од наученото. Способноста да се „чувствува“ своето дете може да се поврзе и со зголемената емотивност на мајките откако ќе добијат деца (особина која беше потенцирана и од дел од интервјуираните мајки). Психолошки потенцијал да се развие емпатијата, како способност да се разберат и да се доживеат чувствата на другиот е најсилно изразена при одгледување на деца (биолошки и посвоени). Без намера да се поништат или да не се прифатат исказите на мајките кои говореа за претчувства што ги имаат кога не ги гледаат своите деца, единствено може да се толкува како капацитет развиен врз основа на засиленото чувство на емпатија и поврзување со детето. Оваа способност, како што опишува Блафер Хрди, како и потенцијалот да се предизвикаат одредени физиолошки функции кај жените или мажите кои се грижат за децата, а не ги родиле се резултат на човечката црта за емпатија, од која како што кажува таа зависи и продолжувањето на човечкиот вид.

Некој може да се запраша: Дали откажувањето од уникатната способност на мајките што произлегува од мајчиниот инстинкт

значи одземање на женската моќ? Ајде да видиме; ако мајчинскиот инстинкт беше вроден капацитет, нешто што треба да го поседуваме без учење и совладување, дали во тој случај жените би можеле да го искусат како своја доблест и способност или би било нешто слично како да имаат магично стапче, кое се активира веднаш по детето е родено и чии ефекти не можела да ги контролира? Затоа, прашањето што треба да се постави е: дали способноста да се одгледуваат, да се грижат и да се сакаат сопствените деца (биолошки или посвоени) без тоа „магично стапче“ не е многу поголема моќ?

2.5. Улогата на бабите

Во македонското општество оваа црта (способноста за емпатија) преликувана во помошта околу подигање на децата најчесто ја извршуваат бабите. Овој феномен, во медиумите најчесто нарекуван „баба - сервис“, означува помош од страна на бабите, а понекогаш и дедовците, токму поради емотивната поврзаност на бабите со родителите на децата и со внуците. Една од мајките, која е и баба, доживувањето на мајчинскиот инстинкт го објаснуваше со примерот со нејзиниот внук, што може да се каже дека ги потврдува теориите на Блафер Хрди. Бабите, кои ги чуваат своите внуци за оваа своја услуга тие не добиваат финансиски надомест, туку сатисфакција од љубовта и вниманието кое можат да го даваат и добијат во таа заемна интеракција со внуците.

2.5.1. Сличности што ги забележуваат со своите мајки и промена во нивниот односот

Покрај тоа што станувањето мајка носи промени во животот на мајката во поглед на ангажманите, посветеноста, приоритетите, начинот на размислување и гледање на нештата, откако жената станува мајка честопати доаѓа и до промена во односот со нејзината мајка. Работите што претходно им биле чудни почнале да ги гледаат од друг аспект и да ги разбираат. Па така, кај интервјуираните мајки се забележува дека кај оние кои претходно не биле многу блиски со своите мајки одеднаш доаѓа до поголемо зближување.

Дел од мајките забележуваат дека почнуваат повеќе да наоѓаат сличности со своите мајки, отколку пред и самите да станат мајки. Но, исто така, оние работи кои не им се допаѓале во мајчинската улога на нивните мајки, тие се трудат да ги искоригираат кај себе. Некогаш успеваат во тоа, некогаш не.

Милена е во почетокот на своето мајчинство и не може да каже дали наоѓа сличности со својата мајка, бидејќи не се сеќава како се однесувала мајка ѝ кога таа била толку мала, но она што е кај неа сменето во начинот на кој ја доживува мајка и е зголеменото и потполно разбирање, кое не било можно пред и самата да стане мајка.

„Мајка ми ги наоѓа сличностите. Гледајќи ме мене ми кажува дека сличиме со неа. А јас не знам како она се однесувала према волку мали деца, ама па ја мислам дека сум ги научила од нејзе работите така што сигурно сличиме. И сега многу сме поблиски. Многу поблиски. Многу повеќе ја сакам и многу повеќе ја разбираам. И мислам дека многу работи не требала да ми ги каже, кога ќе станеш мајка се дознаваат. Мислам тотално ја разбираам и сега и ја сфаќам тешкотијата на одгледувањето на децата. Пред да го имам бебо, колку и да сум мислела дека ја сфаќам и ја разбираам, сега сфаќам дека воопшто не, во однос на сегашново мое, не е исто.“
(Милена, мајка на 6-месечен син)

Алегра смета дека е иста со својата мајка, не само што личат физички туку и за сè друго. Таа се сеќава кога била бунтовна тинејџерка и не ги разбирала постапките на мајка и сега потполно ја разбира.

„Ако некогаш сум била бунтовничка што не ме пуштала да излагам. Сега некако го разбираам тоа. Сега е стварно многу поинаку. Многу повеќе разбирање имам. Уствари јас со мајка ми секогаш сум била блиска. Ние сме биле од секогаш блиски, со исклучок на тие нервози у тинејџ

доба, мислам, тоа сите го имаат, шо она мене сега не ме пушта да излагам...Исти сме, нема што сличности. Исти сме. Прво си наликуваме физички една на друга. Исто размислуваме, исто готвиме, иста кујна, значи сè е исто, тотално преликани една на друга.“ (Алегра, мајка на 3,5-годишна ќерка)

Маја ги забележува не само позитивните туку и негативните работи кои ги има попримено од својата мајка, дури и во начинот на говор, гестикациите е слична на мајка ѝ, но се труди работите што нејзе ѝ сметале кај мајка ѝ да ги поправи и да не ги практикува во односот со своите деца.

„Знаеш како, нели викаа дека ние треба да бидеме подобри од мајките. Подобри од нашите родители. И веројатно ние сме подобри во све. И во лошите и во добрите работи, така да јас знам да бидам подобра дури и во работите кои ми сметале кај мајка ми, да бидам поекстремна. Ова откако станав мајка го имам приметено. Да. Тогаш ги забележав тие сличности. Значи се фаќам себеси како ги кажувам истите зборови што мајка ми ми ги зборела. Значи идентично онака. Кога ги карам го правам овој момент (*прави гестикација со рацете*) што мајка ми го правела. И Сара понекад знае вака со прстињата да ми застане и да ми збори. Тоа е тоа што го гледа, тоа се тие наметнати некои гестикации, пораки коишто ги попримаме од родителите. И дефинитивно јас сум многу слична на мајка ми. Со тоа што се трудам да бидам...работите што мене ми сметале кај нејзе, се трудам да не ги правам.“ (Маја, мајка на 5-годишна ќерка и 3-годишен син)

И Гордана забележала дека односот со мајка ѝ ѝ се сменил во голема мера откако таа станала мајка. Ги забележува сличности со неа и сличностите и маките што децата им ги приредуваат на мајките.

„Да, дефинитивно, дефинитивно. Се смени 100% Сличности, да (смеење). Еден ден беше толку љута што рече: едвај чекам твоите да ти го праат тоа ти што ми го праше мене. И кога почна тоа да се случува си викам, да, све у свое време.“ (Гордана, мајка на синови од 8 и 9,5 години)

И Нина ги забележува големите сличности со мајка, дури и негативните кои сака да ги искорени. И таа откако станала мајка станала поблиска со својата мајка и многу подобро ја разбира, особено грижата што ја чувствува како мајка.

„Како минува времето гледам дека станувам иста мајка ми. Тоа на моменти е многу убаво ама на моменти е многу лошо. Дури некои работи си ги запишувам и се трудам да ги исправам. Ако многу галамам, ако многу зборам, ако многу напињам, што мајка ми има моменти кога знае бре да те отече, и ја буквално си ги запишувам тие како работи што треба да ги сменам во животот. Ок, станувам мајка ми, ама не мора баш копија на мајка ми да станам. И станавме многу поблиски. Значи некои работи едноставно ги разбираш. Грижата. Затоа што кога си тинејџер, јас бев скоро тинејџер кога станав мајка, ти си полн со себе. Мислиш дека знаеш сè, мислиш дека можеш сè и просто те нервира кога некој...грижата ја чувствува како недостаток на доверба. Зошто она да се грижи кога јас можам се? Сега сфаќаш дека не е така и дека родителот секогаш ќе се грижи.“ (Нина, мајка на 15-годишна ќерка)

И Лиза наоѓа сличности со мајка ѝ откако станала мајка, но ги согледува и разликите. Откако станала мајка има поголемо разбирање за постапките на мајка и, па така за одредени работи што како помала ги сметала за неправедни сега го наоѓа оправдувањето за мајка ѝ и татко ѝ.

„Па да, сега во последно време точно се фаќам како личам на мајка ми. Дека чекам на тераса кога ќе се вратат од шетање, иако знам, ми е кажано кога ќе си дојде. Значи тоа што мене па ме нервирало кај мајка ми, истото, јас сега се фаќам дека тоа го правам, меѓутоа мислам дека малце полиберте сум од мајка ми. (смеење) Мислам дека не може тоа да се... да речеш дека ќе бидеш 100% различит од својата мајка, има некои чекори коишто сите мајки би требало да го прават. Тоа е дефинитивно исто, ако си родител во прав смисол, значи ако си родител да ти е грижа за детето, ако ко ќе дојде да го видиш дали е насмеано, дали е тажно, дали е нерасположено, или па макар да излегло со другари или така. Значи, не знам, се фаќам дека имам сличности со мајка ми. Или она што ми било...во тоа време неправедно, зошто тоа ми го прават, нели (смеење) татко ми и мајка ми, сега наоѓам и оправдување. Едноставно си наоѓаш многу сличности со родителите, со мајка ми, најмногу. Меѓутоа за разлика од мајка ми јас повеќе зборувам со ќерка ми, многу отворено, многу шали.“ (Лиза, мајка на 18-годишна ќерка)

Борка, пак, повеќе ги забележува разликите меѓу неа и нејзината мајка во однос на мајчинството. Таа себе си се гледа како погрижлива мајка во споредба со мајка ѝ.

„Сум гледала различности. Ја немало, онаа љубов што ја давав према деца, ја немало од нејзе према нас. Немало онаа грижа што ја имав јас према моите деца не сум ја осетила од мојата мајка.“ (Борка, мајка на синови од 37 и 34 години)

Репродукцијата на мајчинската улога, во смисла на пренесување на моделите на изведување на улогата од мајка на ќерка може да се увиди и во поглед на тоа кој е за нив синоним за мајка, која личност, од оние кои ги познаваат, но и од некои познати исто-

риски личности ја сметаат за најмајчински модел, тип. Дури 57% од интервјуираните мајки рекоа дека за нив синоним за мајка е нивната сопствена мајка, 17% пак рекоа дека себе си се сметаат за синоним за мајка, 13% од мајките кои беа интервјуирани ги сметаат своите свекрви за синоним за мајка, а останатите 13% одбраа друга личност која ја познавале (братучетка, јатрва, наставничка).

Во согласност со постоечките тези за репродукција на мајчинските улоги од мајка на ќерка, како за промените кои настануваат во односите меѓу мајките и ќерките кога и вторите ќе станат мајки, во смисла на нивно поголемо зближување и разбирање, и податоците од ова истражување, со одредени варијации, одат во прилог на потврдување на овие тези. Како што соопштија и најголемиот дел од мајките, бабите биле (повеќе или помалку) вклучени во процесот на одгледување на децата. Тие беа прашани и за тоа како гледаат на улогата на бабите во одгледувањето на нивните деца.

2.5.2. Ставови на мајките за улогата на бабите во одгледувањето на децата

Повторно земајќи ја предвид тезата на Сара Блафер Хрди, за луѓето како колективни, а не индивидуални одгледувачи на видот, како и еволуцијата на семејството, која довела до формирање на нуклеусно семејство, составено само од родителите и децата, потребата за разни видови помош на мајките со мали деца создава, односно ги трансформира (во поголема или помала мера) дотогаш постоечките форми на помош на родителите околу одгледувањето на децата. Во Северна Македонија, како традиционална средина, улогата на „помагачки“ главно ја имаат бабите на децата или доколку бабите не се јават како „помагачки“ околу новороденчињата и малите деца, се најмуваат небиситерки, кои колоквијално, а и поради родовата обоеност на оваа улога, се нарекуваат „жени“ за чување деца.

Од интервјуираните мајки, кои се на различна возраст, односно кои во различен временски период ги одгледувале или ги одгледуваат децата од нивна најмала возраст, повеќе од половина кажаа дека кога децата биле во претшколска возраст, или сè уште

мали за во градинка, таа улога ја преземале бабите. Во пет случаи, поради неможноста бабите да ги чуваат децата на оваа возраст (најчесто поради тоа што биле вработени, или пак од здравствени причини) оваа улога ја преземале најмени жени, во еден случај дедото, или пак самите мајки доколку не биле вработени.

Како и да е, доколку бабите не ги чувале децата во текот на работната недела, дел од бабите ги чувале децата за време на викендите или во попладневните часови.

Градинките, исто така, имаат улога во помош во одгледувањето, но и социјализација на најмалите, но во групата на интервјуираните мајки, само една од мајките, кога нејзината ќерка наполнила 1 година и 2 месеци ја дала во градинка. Најчесто родителите со одлучуваат за градинки откако децата малку ќе пораснат (по втората година) и ќе бидат подготвени за социјализација.

Размислувањата на мајките околу улогата на бабите се движат во неколку насоки:

- Дека тие се нужни и потребни како помош во одгледувањето на децата;
- Дека имаат значајна улога во растењето на децата, бидејќи ја даваат неопходната љубов и внимание и се максимално посветени за разлика од родителите;
- Дека, иако се од голема помош, им пречи тоа што ги разгалуваат децата.

Сепак на почетокот кога помошта е најнеопходна, присуството на бабите во домот може малку и да ѝ пречи на мајката. Милена, иако уште на почетокот имала интензивна и нужна помош од двете баби, се чувствува дека сепак многу и значело тоа што имала соба каде што можела да се повлече и да помине мигови сама со своето бебе.

„Малце сега се оретчија тие контакти да речам. Првите 2 месеца беа интензивни. Исклучително интензивни, на дневна основа, доаѓаа двете. Двете баби со поделени обврски, значи двете, без да се консултираме дали и

какви се моите потреби за нивната помош и поддршка, едноставно тие доаѓаа и буквално си извршуваа домаќински работи, и се што се однесува во куќата, помош, бањање на детето, повивање, држење, чување. Јас не бунтував затоа што не ми пречеа...не ми пречеа затоа што 1/3 од денот ја седеа тука. Другата си бев слободна, значи, не дека многу ми пречеше, а при тоа се извршени доста работи, коишто јас, ако ги немаше нив, немаше да ги правам. Ако не беа они, ќе имаше во домаќинството застој, во смисла на непеглани работи, немање ручек, на снаоѓање леб и паштета, така што незаменлива е нивната помош. Не викам, не, незаменлива е. Меѓутоа, цела среќа што ние си имавме посебна соба со бебо, каде што секогаш можевме да си имаме интима и самостојност, така што они во другите соби си работат, а ние во нашата соба си се одмараме си се пресоблакаме така што, имавме можност и за интима, а притоа се извршени сите домаќински работи и оброк топол има секогаш, така што, не можам да речам дека тие 2 месеца...на нивно присуство...беше лошо. Сега не е така, имам малку застој во домаќинството, ама се трудам да покријам. Што не можам, ги викам да покријат, ама тоа е инцидентно. Значи не е клучна помошта и поддршката од другите, но е навистина корисна." (Милена, мајка на 6-месечен син)

За Ева бабите биле крајно неопходни и не може да замисли како би било доколку ја немала нивната помош.

„Ништо не праам без бабите. Уште од првиот ден кога дојдов дома со ќерка ми. Не само за работите со детето туку и околу дома, перење, пеглање, ручек правање, абе да не беа тие гарант ќе бев западната во депресија, ќе се швркнев. Пошто ќерка ми у суштина беше ужас од бебе, плаче, а не врзуваше ни 10 минути спиење. Син ми подруг беше, ама па тогаш беа двајца. Па и сега, после

градинка баба е задолжена за нив, за викенди другата баба. И дедовците се тука, ама повеќе како занимација, никогаш не биле сами оставени да ги чуваат внуците, они повеќе биле за заигрување, ама она суштинското бабите. Значи бабине ми се закон. Знам други парови, како, ау, не сакам други да ми го воспитуваат детето, па само потенцираат дека сами ги одгледуваат децана. Човече, јас дете не раѓам без баби“ (Ева, мајка на ќерка од 5 и син од 2 години)

И за Маја улогата на бабите во одгледувањето на децата е многу значајна, не само поради помагањето, туку поради огромната љубов и внимание кое им го посветуваат на внуците.

„Мислам дека бабите имаат многу, многу значајна улога во растењето на децата. Не во онаа класична смисла што ја кажуваат, да ги размаземе и да ги разгалиме децата и да им дадеме сè што треба. Него бабите веќе во... поготово ако збориме за баби коишто се во пензија и немаат некоја посебно друга обврска освен да бидат посветени на децата, на внуците, даваат многу голема љубов и внимание. Нешто што ние како родители не можеме да го пружиме затоа што сме растргнати на сите страни: работа, да обезбедиш, да завршиш... Да ми се живи и здрави. Особено мајка ми. Пошто стварно мислам ми е голема помош, и колку на моменти, да речеме, да смета, некакво влијание, од друга страна бенефитот којшто го имам од нејзината инволвираност е стварно голема. Затоа што од една страна јас сум малце поинтровертно чоече и имам потреба за сама себе, и постоењето на бабите ми го овозможува тоа.“ (Маја, мајка на ќерка од 5 и син од 3 години)

И покрај тоа што во почетоците, кога децата се најмали, најчесто се ангажираат бабите околу чување на внуците и помагање на мајките, сепак неколкуте исклучоци потврдуваат дека оваа уло-

га е од родов, но не и од полов карактер. Односно, не дека поради полот мажите ја немаат таа способност да ги одгледуваат децата, туку поради родово научените улоги постои прифаќање дека одгледувањето е женска улога. Побивањето на овој стереотип може да се забележи и во случајот на Лиле. Бидејќи во тој период, кога нејзината ќерка била најмала, бабите биле работно ангажирани, а дедото бил во пензија, тој беспрекорно ја исполнувал таа улога на одгледување на неговата внука, од 10 месеци до 10 години, што создало една негова особена приврзаност со неа.

„До 3 години со синот, јас го чував. Потоа дедо. Затоа што баба на работа одеше, единствено дедо ни беше слободен. И дедо ја исчува ќерката моја до 10-годишна возраст. Значи тој беше ангажиран околу носењето на училиште, земањето од училиште. Со подготовка храна за нејзе, значи комплетно дедо, комплетно. Комплетно чување дедо. Со синот значи до 3 години јас го чував, потоа одеше во градинка. Ќерката ја чуваше дедо од 10 месеци до 10-годишна возраст. И затоа таа сега е за него врв, од сите внуци.“ (Лиле, мајка на син од 17,5 и ќерка од 14,5 години)

Благица немала помош од бабите и дедовците во одгледувањето на децата. Нејзината мајка била вработена, а свекрва ѝ не сакала да се нафати да ја чува внуката. Сепак таа и покрај ова нејзино искуство смета дека до одредена возраст, кога децата се помалечки помошта од бабите и дедовците е добредојдена.

„Па кај мене, малечка беше јас кога...леле, колку бев оптеретена да најдам работа и јас најдов работа. Меѓутоа ќерка ми беше 6-7 месеци. И ја замолив свекрва ми, бидејќи таа беше тука најблиску, мајка ми се уште одеше на работа, и ја замолив да ја причува. Па нели во градинка се разболуваат и такви работи и таа ме одби дека не може. А и двајцата беа пензионери. И дека не може да се нафати. А ќерка ми беше толку мирно дете, во којш

стави ја, во кош ќе си ја најдеш. За разлика од син ми. И тоа створи еден револт кај мене. И тогаш му кажав на маж ми дека не е проблем, ќерка ми ќе седи, јас нема да отидам на работа, нели беше се договорено, нема да отидам, таа ќе седи уште месец, два со мене ама после тоа почнува во градинка и јас морам да најдам работа. И така и испадна. И сега сметам...мислам онака и благодарам, затоа што се изградија во многу самостални деца. Можеби во други околности е убаво баба и дедо да ускочат, како да речам до одредена возраст. Да не речам сега до првите три години кога детето уште ништо не разбира. Ама во мојот случај, кога нешто нејќеш поарно да не го прави. Отколку јас да дојдам од работа и да ме наполни со нервоза. Така да, го оправдувам баба, дедо до одредена возраст.“ (Благица, мајка на син од 14 и ќерка од 12 години)

И децата на Љупка на почетокот ги чувала бабата, нејзината свекрва. Во врска со ова таа издвојува неколку позитивни, но и негативни страни кога бабите ги чуваат внуците.

„Бабите се попристрасни, ги разгалуваат многу. Она што го правеле со своите деца не го прават со внуците. Во однос на воспитанието. А во однос на се друго што е се максимално посветени. Ние како родители, работиш, ова она, некогаш од трчање не приметуваш некои работи кога се мали. Е после тоа го надополнуваат бабите. Меѓутоа често пати се случува да имаат и негативно влијание. Поготово ако се некои доминантни. На пр., не прифаќа она што ќерката или снаата го сака.“ (Љупка, мајка на 21 и 24-годишни ќерки)

Улогата на бабите е значајна во одгледувањето на децата, особено кога се тие во најмалата возраст, како форма на помош на мајките. Оваа помош има различни форми, од помагање околу детето до помош околу одржување на домаќинството (чистење,

средување, перење, пеглање...), подготвување на оброците (ручекот), и слично. Интервјуираните мајки, кои имале помош од бабите во принцип се благодарни, но имаат и замерки околу начинот на кои тие ги менуваат рутините, стекнатите навики на децата и разгалувањето на децата, но како што говорат и мајките бабите се толерантни и помалку нервозни од палавостите на децата, токму бидејќи тие се ослободени од дополнителните обврски на работно место и во јавниот живот. Љубовта и посветеноста која во голем процент (иако постојат и исклучоци) ја даваат бабите споменати во ова истражување ги доближува најмногу до улогата на мајка. Интересно беше именувањето на бабата која го даде највозрасната мајка, за баби во местото од кое таа потекнува се користи терминот „мајче“ или „стара мајка“ што лингвистички ја доловува улогата која ја изведуваат бабите во македонското традиционално општество. Бабите во голема мера се јавуваат како другата постара мајка на децата, особено ако тие се задолжени да се грижат за внуците пред влегувањето во институциите на системот, па и понатаму. А уште поизразено тоа се однесувало во пошироките семејства во кои живееле повеќе генерации (баби, дедовци, родители и деца). Иако понекогаш помошта што доаѓа од бабите знае и да пречи, постои потреба од изолација со сопствените деца и со сопругот, сепак засега помошта што тие ја даваат (доколку имаат волја и се во можност тоа да го прават) е многу важна и корисна, како за мајките така и за децата кои ја добиваат неизмерната љубов.

2.5.3. Бабинство (практикување на улогата на баба)

Делот од анализата кој се однесува на улогата на бабите го завршуваме со искуствата на петте учеснички во ова истражување кои имаа двојна улога, истовремено се и мајки и баби. Овие интервјуирани мајки кои се и баби говореа за нивното искуство и доживување како баби, како и за разликите меѓу улогата на мајка и на баба.

Од овие пет мајки/баби, три од нив кога внуците биле во претшколска возраст, а нивните мајки на работа, секојдневно се грижеле за нив. Другите две бидејќи сè уште работат, своите внуци ги чуваат преку викенд, односно еднаш до два пати неделно.

Од придобивките за чувањето на внуците овие баби ја истакнуваат радоста што тие им ја носат и љубовта што им ја изразуваат. А од потешкотиите одговорноста и стравот кога внуците се палави и напорни.

„Големо е задоволството со внуците. Па така радост, кога ќе го видиш насмеано, кога ќе трча накај тебе да те гушне, или си игра со тебе, разговарате, па прашува, тоа е едно посебно чувство. Потешкотиите, кога ќе е палаво да не се удри негде, кога ќе скока да не се повреди.“ (Мирјана, мајка и баба на внуци од претшколска возраст)

Слично на Мирјана и за Борка потешкотиите околу чувањето внуци се кога тие се напорни во однесувањето, а задоволството и е што за време на викендите внуците се со неа.

„Па задоволството е што се со мене, што ги носат. Има луѓе што плачат, што не им ги носат, па плачат, па страшно. А потешкотиите се што се напорни. Што мора да си се со нив, мора за рака и готово.“ (Борка, мајка и баба на внуци од претшколска возраст)

За Наталија чувањето внуци носи само задоволства. Таа не ги разбира оние баби кои одбиваат да им помогнат на снаите со чување на внуци, бидејќи и ним никој не им помагал кога ги одгледувале децата.

„За мене тоа беше уште поголема радост, да се грижам за нив, да им пружам и на внуците и малку повеќе на нив. Ти викам, оти повеќе време сум имала за нив. Не ми било ништо тешко. Една поврзаност посебна. Некои баби можеби ги сфаќаат поинаку животот, има некои викаат: „Ах, кој ми ги гледаше мене децата, па јас да треба да ги гледам на други сега.“ Значи фрустрациите она сега ги избацува на децата. Ако свекрва ти не ти ги

гледала децата, си ја почувствувала тежината, па помогни сега. Знаеш колку е тешко тоа и колку е потребно да и се најдеш на ваква снаа, ќерка..." (Наталија, мајка и баба на полнолетни внуци)

Во однос на разликите од чувањето сопствени деца и внуци мајките/баби истакнуваат дека грижата за внуците е иста, но разликата е во тоа што одговорноста се префрла на родителот. На еден начин тоа е олеснување, но истовремено и хендикеп бидејќи тоа ги ограничува во реагирањето и однесувањето кон своите внуци. Мајките/баби, исто така, истакнуваат дека во улогата на баба се многу потолерантни отколку во улогата на мајка, дека сега имаат поголемо трпение. А инаку љубовта кон внуците за едни е еднаква со онаа кон сопствените деца, за други е или поголема или малку помала, но во секој случај огромна.

За Наталија разликата што ја доживува во однос на своите внуци, потенцирајќи ја неизмерната љубов кон нив, е тоа што тие биолошки се и на некој друг, не се само на нејзините деца. Оваа нивна припадност и на „другиот“ и создава страв произлезена од одговорноста кога таа ги чува, страв кој предизвикува со внуците да не се доживува толку голема близина.

„Види сега, ние викаме дека ги сакаме внуците повеќе од децата. Со тоа е кажана една лесна лага. Зошто не може тоа што ти се одделило од срцето да биде понесакано од тоа што се одделило од туѓото срце, мислам ипак од ќерката е тоа. Затоа што мајчинството е дел од тебе, неовисно од тој вториот дали е до тебе, дали не е до тебе (смеање). Значи на ќерка ми децата не се само нејзини, туку се и на зетот. Желбата да го сакаш, да го милуваш е голема многу, меѓутоа и одговорноста кон твоето дете е лична. Додека туѓото ако се повреди во твое присуство, тогаш е бол. Тогаш не знаеш како ќе реагира сопственото дете, ќерка ти или синот и туѓиот што е со него поврзан. Таа бојазност ти создава едно чувство за не толку голема близина. Блиско ти е, го са-

каш неизмерно, меѓутоа стравот, што е на друг некој, не ти дава за право да речеш дека потпуно исто ги сакаш. Ги сакаш безмерно, ама таа безмерност е спрема космичката безмерност. Према децата не се менува. Многу ги сакам и двајцата внуци, не ги двојам, ќе речам јас изгледав 4 деца, 4, како мои деца. Ама она чувство, онаа радост, доживување кон сопствените е неповторливо. Дефинитивно неповторливо. Фазите се повторуваат, сè се повторува, да го галиш, да го бакнуваш, што и да му правиш, и ќе речеме повеќе ги сакам. Ама затоа што си повеќе време со нив. Ама тоа што го доживуваш со сопствените деца ќе го доживееш како втор изгрев на сонцето во другата генерација. Оти првиот изгрев е се знае кој, сопственоста.“ (Наталија, мајка и баба на пол-нолетни внуци)

За Мирјана да се биде баба е најубаво нешто, но разликата да се биде мајка и да се биде баба ја гледа во зголемената толерантност кон внуците и разликата во одговорноста, бидејќи сега некој друг е родител на тие деца.

„Баба, баба е нешто најубаво што може да биде за една мајка, ќерка и да стане мајка. Значи своите обврски ги има со децата веќе, така на едно повисоко ниво. Посебна радост претставува да си баба. Мајката станува потолерантна во однос на внуците, него што била за своите деца. Можда така посмирена, едноставно радост се внуците. Голема радост за една мајка... Грижата како мајка си останува и понатаму. Меѓутоа како баба е малку поразличен тој однос. Пошто некој друг е сега со децата, е родител. Ќерката е мајка на внуците, а бабата некако исполнета се чувствува со внуците, пријатно е чувството во секој случај, многу пријатно е. Големо задоволство.“ (Мирјана, мајка и баба на внуци од претшколска возраст)

И за Искра разликата во тоа да се биде баба ја гледа во поголемата смиреност и толеранција. Времето со внуците, колку и да се тие немирни, сака да го помине во галење со нив.

„Сега ти викам со внуците не ги карам, не ги тепам, поише сум смирена така. Добро, може пошто друг има грижа, затоа. Затоа се поише родителите. Јас сум како баба, да ги изгалам. Па ми е жал зошто ги караат. Па зошто ги карате, па ајде со убаво.“ (Искра, мајка и баба на внуци од претшколска возраст)

За Жаклина нема разлика во љубовта кон децата и кон внуците, но повторно разликата е во одговорноста.

„Па не знам. Абе си го сакаш исто. Не знам, нема разлика, грижата е иста, си ја водиш како за свое дете, си водиш грижа. Меѓутоа знаеш дека ќе дојде во 5 саат и ќе си го земе. Или ќе дојде внуката во викенд ќе спие и после ќе си оди. Ја делиш одговорноста со родителот.“ (Жаклина, мајка на 4 деца и баба на 4 внуци од школска и претшколска возраст)

Улогата на баба како модификувано продолжение на мајчинската улога е карактеристична во нашата земја, но секако постојат и исклучоци. Според искуствата на интервјуираните мајки може да се забележи дека во најголем број од случаите бабите биле повеќе или помалку вклучени во процесот на одгледување на децата. Во принцип мајките се задоволни од видовите на пружена помош од страна на бабите, како и на љубовта и вниманието кои тие им го даваат на нивните деца, но понекогаш замеруваат кога тие ги разгалуваат нивните деца или не ги следат во целост инструкциите кои им ги даваат мајките. И интервјуираните баби говореа за задоволствата кои ги носи оваа нова улога на баба, и за разликите од мајчинската улога. Но бабите не помагаат само во поглед на чување на внуците. Во почетните периоди, а понекогаш и понатаму тие им помагаат на своите ќерки и снаи и во другите работи околу домаќинството, би-

дејќи со доаѓањето на бебето во домот се менуваат и приоритетите и практиките во домот.

2.6. Родовите улоги и поделеноста на обврските околу децата и во домаќинството

2.6.1. Перцепции и практики во поглед на поделбата на обврските околу децата на мајката и таткото

Интервјуираните мајки беа запрашани како гледаат тие на одговорностите на мајката и таткото во поглед на децата, односно како сметале дека требало да биде и каква била реално поделбата на одговорностите и обврските околу децата. Во однос на ова прашање може да се забележи дека, и покрај тоа што станува збор за мала група на интервјуирани мајки и не може да се изведуваат генерални заклучоци, постојат одредени разлики во однос на разликата меѓу мислењето на мајките, дали треба да бидат рамноправно поделени обврските и реалната состојба, како и разлика во поглед на еднаквата поделба на обврските меѓу мајките и татковците.

Во групата мајки кои припаѓаат на највозрасната категорија на интервјуирани (мајките/баби и дел од повозрасните мајки кои не се баби) ситуацијата е идентична. Сите тие сметаат дека треба да постои поголема рамноправност во поделбата на обврските, но дека кај нив тоа не било случај, односно речиси целосно обврските околу децата ги преземале тие. Причината за ова ја гледаат во контекстот и општествените вредности што постоеле во тоа време.

Наталија смета дека само потполна рамноправност меѓу мајката и таткото во поглед на обврски и одговорности кон децата ќе произведе здраво потомство и нормални деца, но во нејзино време не било така. Во нејзиниот случај таа била целосно ангажирана околу децата, додека сопругот минимално.

„Јас лично мислам дека одговорностите и на двајцата родители треба да бидат подеднакви, во сè и во сешто. И во облекување, и во соблекување, и во пелени мењање, и во млеко давање, и во шетање. Ама во сè,

во сè, во сè. Тука кога ќе кажат рамноправност меѓу мажот и жената, јас ја признавам само таа рамноправност, кога заедно ги гледаат децата. Или дури и кога би можеле да раѓаат мажите. Тогаш рамноправност ќе признавам, иначе не признавам рамноправност. Сè исто, на исто место, во исто време ако сакаме рамноправност. Тоа е апсолутно ако сакаме брак, ако сакаме нормални деца, ако сакаме здраво потомство, ако сакаме иднина едноставно. Иначе вака како ние што сме биле...нашето никакво не беше. Мажот си брка работа, жената сама ќе се тепа со децата.“ (Наталија, 73-годишна мајка)

И Мирјана смета дека разликата во однос на мислењето и реалноста во поглед на поделбата на одговорностите околу децата е резултат на времето во кое таа живеела и ги растела децата и дека во денешно време ситуацијата е изменета.

„Па одговорност имаат подеднаква и мајката и таткото. Па нормално не во сè да бидат, таткото не може да го дои детето (смеене), али у смисол еве покрај него да биде кога е мало, да внимава. Према можностите нормално, сега кога е на работа, нормално дека не може тоа во никој случај. Или кога е болно, поголема неџа, да се носи на лекар, да се прошета ако треба надвор. Кога е едниот родител зафатен другиот да се ангажира подеднакво треба да биде. Иако мајката како мајка има повеќе нешто во однос на децата. Тоа е така во наша средина, поготово во мое време. Повеќе мајката се ангажира секогаш. Такво било времето тогаш. Сега веќе кај младите се изменети работите. Можда не кај сите, али у поголем дел изменети се.“ (Мирјана, 66-годишна мајка)

Жаклина смета дека теоретски нема разлики во одговорностите, но во нејзиниот случај, реално обврските околу децата 90% биле нејзини.

„Нема разлика, тоа дете е заедничко. Во мое време имало разлики помеѓу ...меѓутоа сега и жената и мажот се подеднакво ангажирани. Па моето искуство ...да кажам дека во 90% беа оставани на мене. А тие 10% беа некои многу мали интервенции седење со нив, муабети.“ (Жаклина, 59-годишна мајка)

Забелешката е дека нерамноправната поделба околу одговорностите зависи и од тоа дали живееш во потесно семејство или во поширока заедница со свекор и свекрва. Таа забележала дека додека живееле со свекрвата и нејзиниот сопруг чувствувал срам пред мајка му и сестра му да извршува „женски“ работи, додека откако се преселиле да живеат самостојно, поделбата и околу домашните обврски се зголемила меѓу двајцата сопружници. Но, теоретски смета дека одговорноста треба да биде иста и за двајцата родители.

„Е па и на двајцата исто е одговорноста, јас мислам, не мора да значи. Е сега за ќерка ми, нели, оти бевме во заедница со свекрва ми, одговорноста за ќерка ми, за чување за сè, јас сум ја имала, ама добро и маж ми за шетање да ја изнесе, да ја причува кога треба, да ја поигра нели, кога јас нешто правам, перам или било што. Ние и ден денеска си помагаме, а и тогаш. Е сега у заедница, од свекрва ми, нели, му било понезгодно. Ама добро, не му беше срам на пример да го изнесе и да го прошета. Па и кога ќе нема кој да го пресоблечи, он ќе го пресоблечи, пелени ќе смени, било што. Мислам, сме си помагале еден со друг. Кога сме се одделиле само и поголема помош имав, и да приготви јадење и сè што треба и да го нарани и тоа. Пак имало влијание тоа, заедницата и сам кога си. Па јас ли, вика, при три жени, јас ли да готвам или јас да го преповијам? Така некогаш кажувал.“ (Вера, 54-годишна мајка)

Стефанија признава дека токму ова прашање претставувало еден од проблемите и несогласувањата меѓу неа и нејзиниот со-

пруг. Нејзиниот сопруг кој бил од постара генерација од неа сметал дека децата се главно обврска на мајките. Нејзиното гледиште е дека треба да имаат иста одговорност, освен околу прашањата определени од полот (воведување во менструација и сл.)

„Тоа е еден од најголемите расколи, уствари, меѓу мене и него. Што јас мислам дека углавном двајцата треба да бидат еднакво, освен доењето, она што можат, да дои, да раѓа. Меѓутоа тоа дека треба да имаат еднакви одговорности, но тој на пример е доста постара генерација и тој го има она: само на таткото и само на мајката. Е тука е уствари курцшлусот меѓу мене и него. Јас сметам дека можеби овие лични разговори, овие женски разговори можеби мојата грижа околу нејзиното воведување во менструација и однесувањето, можеби тоа е мое. Меѓутоа дали ќе кажува која и е најдобра другарка, како и е во школото, тоа би требало и таткото. Во мојата куќа тоа беше и таткото. Сега во мојот дом тоа не е таткото... Углавном да има, освен овие мали работи кои се разликуваат, кои се определени од полот, а не од родот, можеби таму, меѓутоа главно дека треба да имаат иста одговорност.“ (Стефанија, 57-годишна мајка)

Мајките од помладите генерации говорат за делумно по-различно искуство во поглед на поделбата на улогите, но сепак оваа практика и усвојување на поделеноста на обврските меѓу мајките и татковците, со што поголемиот товар и обврски паѓаат на мајките не ги заобиколува во целост и помладите генерации. Благоица причината за тоа ја гледа во околностите и начинот на работа на сопругот.

„Па повеќе е на мене. Мислам 99% е на мене... Па не треба да е така, нели. Ама едноставно околностите, неговиот начин на работа и сега јас го прифатив тоа. Не чекав од негова страна, као, ај сега вклучи се и ти. Едноставно јас, за да не биде касно, си презедов.“ (Благоица 42-годишна мајка)

Сепак, 30% (кој доаѓаат од помладите генерации) од интервјуираните мајки говорат не само за идеолошка, туку и за фактичка рамноправност во обврските околу децата. Таков е случајот со Нина, каде што поделбата на одговорноста била само во поглед на областите за учење со ќерката.

„Заедничка е, не можеш да поделиш. Кај нас немало поделби се додека не дошло на ред учењето. Тука бевме поделени. Кога треба да помагаш се знае кој со што смее да помага, кој со што не смее да помага. А инаку од аспект на другиот тип на воспитување, не. Дури се трудеме и двајцата да бидеме многу отворени да не правиме такви родови поделби. Сега ова тука со мајки, ова со татковци. Да речеме првиот прслук пред да се купи ние тројца седевме на интернет, гледавме и читавме каков треба да биде првиот прслук за тинјџер. Значи без тука сега нешто ние, шшш, прслук ќе купуваме. Не, не, не, тројцата одевме по продавници. Јас го зезав дека гарант некаде е запишан како манијак затоа што е еден од ретките што го правел тоа.“ (Нина, 36-годишна мајка)

Сличен е случајот и на Маја, не само што смета дека и двајцата имаат одговорности и обврски, туку кај нив и двајцата се комплетно инволвирани во секој дел од нивните животи.

„Па кај нас дома дефинитивно двајцата ги имаме сите одговорности, обврски. Значи нема строга поделеност којшто прави. Значи маж ми е комплетно инволвиран во секој дел од нивниот живот. Тие работи си ги делиме. Некогаш он презема комплетно, некогаш јас комплетно, некогаш заедно паралелно праиме сè што треба. Така да у однос на тие класични одговорности, секојдневни да ги кажам, немаме поделеност. Од друга страна значи, врз основа на нашите карактери као личности, значи тука веќе сме поделени. Значи јас сум таа

којашто е построга, и којашто повеќе наметнува некакви правила во однос на воспитувањето, некои критериуми. И јас сум таа што е подоминантна. Не знам, а маж ми повеќе го има оној fun-делот, значи возиме точаци, се зезаме, идеме... не знам, зоолошки итн." (Маја, 35-годишна мајка)

Најмладата од интервјуираните мајки, Алегра, говори дека кај нив немало поделеност околу обврските, туку дека и двајцата си помагаат. Единствено што издвојува таа е дека воспитувањето на детето е само нејзина одговорност во која не смее никој друг да и се меша, дури ни таткото.

„Поделеност, Не никогаш. Ја мислам дека он беше многу поангажиран кога се роди за ќерка ми, отколку јас. Значи тој ја заспиваше, ја бањавме заедно. Значи малце јас ќе отспијам, малце он ќе ми помогне. Значи и ден денеска е така. Вистина многу си помагаме тука, пошто сме си сами препуштени. Од старт сме си така поставени. Значи ќе си излезам ќе си прошетам. И сега како поголема си ја носи во зоолошки, си ја зима, ваму, таму, значи си тераат работа. Значи немаме поделено обврски. За воспитување имаме, значи тука се грижам само јас (смееше). И не давам друг да ми го воспитува детето без ЈАС. А за тие други работи, животни, да се храни, да се прехрани да се прошета, немам. Али за воспитување сум тука главна, и не давам никој да ми се меша.“ (Алегра, 30-годишна мајка)

Иако навистина се забележува промена во поглед на родовата поделба на улогите при грижата и ангажманот околу децата, сепак, од погоре прикажаните одговори како и од одговорите на прашањето која улога во нивниот живот во моментот доминира (дали е тоа мајчинската, улогата на вработена, на домаќинка, пријателка...) дури 70% рекоа дека во најголем процент доминира мајчинската улога, кај 15 % прв одговор беше улогата на вработе-

на. Сите кои како прв одговор не кажаа дека доминантна улога е мајчинската, на второ место ја ставија токму мајчинската. Понатаму се редеа улогата на домаќинка, кај бабите доминираше улогата на баба, потоа сопруга, а најмалку се определуваа за улогата на пријателка (и тоа како втор одговор). Преголемиот ангажман околу децата, работата и домаќинството навистина не остава многу време за жените да одвојат за средби и дружба со пријателите.

2.6.2. Поделеноста во работата во поглед на обврските околу домаќинството

Во досега изнесените информации во врска со мајчинството и мајчинскиот ангажман околу децата влегуваа и активности кои се прошируваат и на активностите околу домаќинството. Потребата да се нахрани детето со здрави оброци го обврзуваше мајките да готват здрава и хранливи ручеци, речиси секојдневно. Потребата на детето да му се овозможат хигиенски услови ја наметнува потребата од одржување на хигиената во домот. Дезинфицирањето на облеката на децата ја наметнува потребата од пеглање на алиштата на децата итн. Од ова произлегува и потребата мајчинството да се разгледува и низ призмата на ангажманот на мајката во домот и домашните обврски.

На ова прашање околу 70% од интервјуираните мајки се изјаснија дека обврските околу домаќинството се нивна должност, односно, прецизно прикажано 37% од мајките рекоа дека тоа е целосно нивна должност, а 33% дека тоа е доминантно нивна должност, а сопругот помага единствено околу пазарењето и поправањето на дефектите во домот. Околу 20% од мајките изјавија дека покрај нив во обврските се вклучени и бабите, жена која е најмена за одржување на хигиената во домот и пеглањето, а само две од мајките кажаа дека обврските околу домаќинството целосно ги делат со сопругот. Возраста на мајките во поглед на поделбата на домашните обврски кај оваа мала група на мајки не играше улога. Татковците во сите категории на возрасти се многу малку вклучени околу домашните обврски, односно во оние работи кои стереотипно се сметаат за женски работи. Полот, дури и анатомијата на мажи-

те не ги спречува и не ги прави неспособни во нивното извршување, но сепак родово научените и традиционално вкоренетите улоги и понатаму опстојуваат и се репродуцираат од генерација на генерација. Олеснувањето од овие секојдневни обемни обврски мајките кои успеваат да ги поделат овие обврски честопати се осврнуваат на помошта на нивните мајки или свекрви, а откако децата ќе пораснат и тие помагаат, особено во одржувањето на хигиената во домот. Всушност може да се заклучи дека најголемата нерамноправност меѓу родовите се наоѓа во приватната сфера и тоа во поглед на поделбата на обврските во домаќинството. Меѓу интервјуираните мајки имаше и доктори на науки и магистри и жени на повисоки работни позиции, но сепак во сферата на приватното нема значително поместување во поглед на поделбата на работните задачи. Иако темата на ова истражување не се однесуваше конкретно на родовата поделба на улогите меѓу родителите, како еден аспект од прашањата кои се однесуваше на доминантноста на улогите кои ги извршува една жена вклучуваа и прашања од овој тип. Очекувањата беа дека постои поголема рамноправност меѓу родителите од помладите генерации во поглед на обврските во домаќинството, но од оваа мала група интервјуирани мајки оваа претпоставка не беше потврдена. Но тоа не значи дека денешните мајките со мали деца подеднакво го понесуваат товарот на домаќинството како порано. Разликата е во развојот на технологијата, како што е постоењето на машини за перење, сушење, миење садови, како и можноста за „изнајмување жена“ која ќе чисти и пегла во домот; вклученоста и помошта од страна на бабите (најчесто за готвење). Но, разликата не се забележува во поглед на вклучувањето на мажот во овие обврски, како и во поглед на иницијативата од страна на мажите да ги извршуваат домашните обврски. Поразителни беа одговорите кои кажуваа дека обврските околу домаќинството не биле поделени, туку 100% биле обврски на мајката. Честопати оправданието за ваквата состојба се гледа во „неспособноста“ на мажот квалитетно да ги изврши овие обврски, или пак дека и мажот е важен бидејќи тој обезбедува финансиски средства за семејството.

„А тоа сум јас 100%. 100% покриеност (смење).“
(Жаклина, 59 години)

Никако не сме поделени. Сè јас правам тоа. А дефекти, мајстор (*смеење*). (Љупка, 50 години)

„Е па јас повеќе чистам, јас повеќе готвам, јас водам сметка што недостасува, а го донесува он, значи транспортот и врските...купувањето е негово. Често и заедно, меѓутоа перење, пеглање, чистење, готвење, средување, тоа е моја работа во којашто он и да сака не може ко ја да направи.“ (Лиза, 47 години)

„Па не се делат, на еден му припаѓаат (*смеење*). Домашните јас, тоа чистење, перење, пеглање, готвење. Е сега, на него може единствено да му припадне купувањето.“ (Благица, 42 години)

„Сè, сè, сè, сè. Сè, супер-Наташа.“ (Наташа, 37 години)

„Јас све. Тук-таму знае да ме изненади со нешто зготвено. Генерално кога се чистеше чистевме сите, пеглање, кој е слободен фаќа пегла, а готвење јас, зошто кога ќе влезеше муж ми у кујна, после тоа излегуваше нешто многу убаво, ама оди исчисти го после. (Нина, 36 години)

„Тука пак ќе кажам значи имам помош од мајка ми, во однос на готвењето. Значи секојдневно околу децата за готвење се што треба и како што треба. Во однос на чистење и такви работи, во принцип јас ги правам со повремена помош од жена којашто доаѓа за покрупните и поголемите работи. За перење садови, садовите ни се поделени. Перење некако си е моја обврска. Пеглање кога ја, кога мајка ми. Така да имам помош. Поправки по дома, маж ми си презема.“ (Маја, 35 години)

„Јас правам. Значи јас готвам, ова, она, све правам. А маж ми ќе го направи ако му речам. Јас, сè јас, сите

категории. Затоа што маж ми е тотално неспособен (смеење) не му давај да ти напраи нешто зошто ќе го расипе пута 10 (смеење) . А за купување, иде да ти кажам. Можеби он иде повеќе на купување него ли ја. Мојам да ти кажам дека он иде поише по набавки.“ (Алегра, 30 години)

Гледајќи ги овие податоци околу поделбата на работите во домаќинството може да се заклучи дека во поглед на родовата рамноправност „битката“ која последна ќе се добие е „битката“ која се води во приватната сфера, во домот. За разлика од останатите борби за женски права, ова е првенствено индивидуална битка која бара огромен напор и решителност, но таа истовремено зависи и од нивото на свесност за еднаквата вредност на две еднакви битија: мажите и жените.

IV. ЗАКЛУЧОК

1. РЕЗИМЕ И ЗАКЛУЧОЦИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

Мајчинството е многу повеќе од носење на детето во утробата и негово раѓање. Тоа е пред сè општествена улога, чие изведување, доживување и поимање во голема мера зависи од општествениот контекст и од постоечките идеологии околу мајчинството и мајчинските улоги. Неговата биолошка страна, всушност, ја дава можноста за поставување на основата преку која се градат овие идеологии и митови. Токму затоа многу аспекти на мајчинството се земаат здраво за готово, без притоа да се јави потребата за нивно промислување и преиспитување од страна на самите мајки, а до пред неколку децении и од страна на научниците од областите на општествените науки.

Целта на истражувањето е да даде квалитативна слика за социјалните импликации, односно, општествените аспекти на мајчинството, импактот на мајчинството врз идентитетот на жената и промените во мајчинските улоги во зависност од возраста на децата, како и да се увиди влијанието на општествениот контекст врз практикувањето и доживувањето на мајчинските улоги, преку личните приказни на мајките кои живеат во главниот град на Р. Северна Македонија, тие ја дадоа следната слика, која нуди низа заклучоци, кои немаат цел да генерализираат, туку да насочат и да поттикнуваат на идеи и потреби за понатамошни истражувања.

Периодот пред раѓањето на првото дете

Преку исказите на мајките од ова истражување може да се заклучи дека за нив станувањето мајка е нешто што било посакувана улога во нивниот живот за која е тешко да се објасни зошто е посакувана, бидејќи се смета дека тоа е нешто што е нормално. Објаснувањата ги потврдуваат претпоставките за влијанието на општествените конструкции околу посакуваниот и востановениот родов идентитет, каде што норма е жената на одредена возраст да стане мајка, како очекувана фаза во животот.

Желбата за станување мајка придонела за повеќето од мајките сознанието и самата бременост да го прифатат како нешто позитивно, како нова вредност за самите нив, а на тој начин влегуваат во „калапот“ на општествено преферираниот модел на жен-

скиот идентитет. Културолошки моќниот имиџ на мајка, истовремено придонесува и за зголемување на чувството на самодоверба кај жените кои стануваат мајки.

Во принцип, постои голема разлика меѓу претпоставките од мајчинството и реалното мајчинство, при што првите најчесто не ги вклучуваат тешкотиите со кои би се соочиле идните мајки и главно се во форма на позитивни замисли за тоа што ќе ги очекува или, пак, што е изненадувачки, пред породувањето дел од мајките не ни размислувале околу тоа како ќе биде откако ќе станат родители. Ваквиот однос кон мајчинството говори за силата на идеологијата која го бои мајчинството во „розова“ боја, а очекуваното искуство како најпозитивно и најисполнувачко за жената.

Чинот на породувањето

Забележителен е зголемениот замав на медицинските технологии во поглед на самата бременост и начинот на породување, но и малата вклученост на мајките во целокупниот процес на породување, во смисла дека одлуките се генерално на гинекологот како медицински авторитет. Ваквата слика укажува на патријархалната поставеност во поглед на релацијата гинеколог-мајка, каде што зборот на гинекологот (најчесто машко лице) како авторитет се почитува и не се преиспитува, што дава слика на одземање на автономијата на телото од мајките, како тие да не располагаат во потполност со своите тела. Честопати отсуствува и објаснување зошто одредени работи се прават на начинот на кој се прават, со што доаѓа до одделување на мајката од искуството во самиот процес на породување. Но „нормалноста“ и очекувањата од ваквите искуства, прават мајките, и онаму каде што болничкиот третман не бил на висината на задачата, да немаат забелешки и да се задоволни од процесот на породување. Генерално, позитивните оценки за медицинскиот третман се даваат за човечкиот, топол и грижлив однос од страна на медицинскиот персонал, а не за самата медицинска процедура и употребена технологија или болничките услови.

Периодот по породувањето

За дел од мајките периодот по породувањето бил исполнет со возвишени љубовни чувства, дел од нив пак биле изненадени што не почувствувале инстантно љубовни емоции кон своето дете, што говори дека конструкциите околу мајчинството наметнуваат одредени очекувања од тоа искуство. За некои мајки овој првичен период ги донел негативните психолошки состојби и емоции, како што е постпородилната депресија, која може да се забележи дека не е ограничена само на почетниот период по породувањето, туку дека кај некои мајки трае и повеќе години, што укажува на тоа дека постпородилната депресија и психолошките потешкотии откако стануваат мајки во голема мера се должат, не на хормоналниот дисбаланс или одредени физиолошки промени кај жената, туку на оптоварување со кои се соочуваат мајките, наглата промена во идентитетот, немањето помош во одгледувањето на децата и домот и потребата за остварување и на улогите надвор од мајчинството и домот.

Исто така, „вкалапувањето“ во мајчинскиот идентитет не е настан кој се случува веднаш по самото станување мајка, туку е процес во кој мајчинската улога „легнува“ во целокупниот идентитет на жената, процес кој може да се случи по неколку месеци или години од раѓањето на детето, кога мајката ќе го роди своето второ дете или, пак, откако децата ќе станат посамостојни.

Доењето може да биде и една од причините за поврзување со детето и побрзо „вкалапување“ во мајчинскиот идентитет, а неможноста да се дои, културолошки ја става мајката во идентитет на неадекватна мајка, предизвикувајќи дополнително чувство на грижа на совест.

Мајката, како доминантен одгледувач на децата, чувствува најголема одговорност околу негативните состојби на децата, а истовремено е во најголема мера оценувана и обвинувана од околната доколку дојде до појава на некакви негативни состојби кај децата, било да е тоа од здравствен, образовен или воспитен карактер, со што се усложнува и онака комплексната улога и одговорност на мајката, особено во ситуација кога таа исполнува повеќе улоги и

кога товарот на негата, грижата и одгледувањето на деца паѓа, во најголема мера, на нејзин грб.

Личните промени на жените откако стануваат мајки

Промените кои настанале кај овие мајки говорат за стекнување нови особености, односно губење на некои карактеристики кои ги имале дотогаш. За овие жени токму мајчинството се издвојува како животна транзиција која во нивните животи внела најголема промена. Промените главно се однесуваат на процесот на созревање, изразено преку зголеменото чувство на одговорност, зрелост, способност и сила кај нив, а од друга страна, пак, промените во голема мера ја афектирале и емоционалната страна на личноста на мајките, кои откако станале мајки почувствувале поголема емотивност, сочувствителност, емпатичност и толерантност, во споредба со периодот пред да станат мајки. Она што го изгубиле најчесто е чувството на безгрижност кое дотогаш го имале. Овие промени соодветствуваат на наоѓањата на Мекмахон, која ги толкува како морална трансформација кај жените предизвикана од мајчинството.

Мајчинството покрај личните промени носи и промени во односот со партнерот. На почетокот, како што забележуваат мајките, доаѓа до определено раздалечување меѓу сопружниците, за потоа да настапи нивно подлабоко поврзување и зближување. Но, токму поради тоа што тие се главно задолжени за грижата околу своите деца (особено кога се помали), тие се чувствуваат и одговорни за периодот на оддалеченоста и најчесто се обидуваат да најдат начин како за побрзо време да се надмине таа оддалеченост и повторно да се воспостави близината и интимата меѓу нив.

Придобивки и потешкотии од мајчинството низ различните возрасни периоди на децата

Една значајна карактеристика во однос на мајчинството кај интервјуираните мајки, кои доаѓаат од еден повеќе патријархален отколку демократски контекст во поглед на сферата на приватно-

то, беше отпорот да се говори за аспектите на мајчинството кои се однесуваа на потешкотиите. Самиот термин „потешкотија“ беше исклучително тешко да се „проголта“ од страна на мајките и да се стави во контекст на нивните лични приказни. Причините за оваа тегобност се наоѓаат во митовите за „добра“ или „лоша“ мајка, а на „добрата“ мајка, кон која сите тежнеат, не смее да и биде тешко дури и она што е тешко, бидејќи тоа би значело дека го нема соодветно и на прифатлив начин инкорпорирано мајчинството во себе, или уште полошо, тоа би значело да говорат за негативни чувства кон сопственото дете и дека не уживаат во потполност во мајчинската улога, што е апсолутно неприфатливо за „добрата“ мајка.

Но, и покрај првичниот отпор, токму потешкотиите беа она за кое поопширно се говореше од страна на мајките, бидејќи самото потенцирање на работите со кои не е лесно да се справат им даваше дополнителна вредност на мајките и нивниот мајчински ангажман.

Во поглед на придобивките мајките говореа за неописливото чувство на љубов, неописливото доживување на исполонетост и среќа, самиот факт дека се мајки, дека тоа дете е нивно, дека се случил тој чудесен, а сепак толку нормален чин – станале мајки, создале дете.

Потешкотиите како и придобивките зависеа од возраста на децата. Во почетниот период потешкотиите се јавуваат во поглед на физичкиот ангажман, здравјето на децата, целосното насочување на енергијата и времето кон децата и немањето време дури ни за основните потреби на мајката. Понатаму, во школскиот период грижите се насочуваат кон социјализацијата на децата и нивното вклучување во системот. Во тинејџерската доба тешкотиите се јавуваат поради наглата промена во однесувањето и реакциите на тинејџерите кои се под влијание на промените во хормоните, неможноста да се најде меѓусебно разбирање и сфаќање меѓу нив, како и грижите околу одбирањето и влијанието на друштвото врз нивните деца. Периодот на полнолетството за мајките е обременет со грижи околу понатамошниот живот и реализација во општествено прифатливите улоги на нивните деца. Во периодот кога потомците се веќе изградени во возрасни личности и дел од нив имаат оформ-

мени семејства, мајките говореа за намалување на интензитетот на грижа, а со тоа и на потешкотиите, бидејќи нивните деца станале зрели и одговорни личности, но она што во овој период најчесто се надврзува во општествените улоги е улогата на баба, со сите потешкотии и придобивки што одат со неа.

Во врска со придобивките, особено во почетниот период, беше изразено неочекувано силното чувство на љубов, задоволството од тоа дека нечиј живот зависи од нив, симбиотското чувство на поврзување за време на доењето, насмевките и радостите на децата и искрената љубов која им ја покажуваат. Во школската возраст придобивките кои беа посочени се однесуваа на радостите што ги носи растењето на нивните деца и гордоста со успехите на децата. Во тинејџерскиот период придобивките се објаснуваа со позитивното изненадување при одредени постапки и резонирања, кои укажуваат на зрелост на нивните деца. Во периодот на полнолетство на нивните деца, мајките говореа за гордоста кога во нивните деца ќе видат изградени и зрели личности, но и помошта во домаќинството која доаѓа од децата. А кога децата веќе имаат формирано свои семејства, придобивките за мајките во најголема мера ги доживуваат за време на заедничките дружба, прослави и веселби со проширените семејства и со внуците.

Специфичности на мајчинската улога според возрастите на децата

Во однос на интензитетот на мајчинската улога, гледано според слободното време што го имаат мајките за себе, забележително е дека најмалку време за себе имаат кога децата се на најмала возраст, додека пак кога децата ќе станат посамостојни доаѓа до зголемување на времето кое мајките можат да го искористат за себе и за своите лични потреби.

Почетниот период на мајчинството е исполнет со низа физички обврски и активности кои во најголема мера се однесуваат на грижата и негата на детето: хранењето, хигиената, облекувањето, пресоблекувањето, бањањето, заспивањето, грижата за здравјето...

Во фазата на предадолесцентска возраст, покрај грижата за основните потреби, ангажманот на мајките е насочен кон помошта околу социјализацијата и воспитувањето на децата според општествените и морални норми.

Во периодот на тинејџерството, како што кажуваат мајките, тие се повеќе ангажирани со „мислите“, односно процесот на осамостојување на децата и неизвесноста во нивните постапки создава стравови и грижи кај родителите. Мајките во овој период стануваат и нивни пријатели, за да ја стекнат повторно довербата од страна на нивните деца, кои дотогаш безусловно им верувале. Исто така, поради промените во однесувањето на тинејџерите, мајките го ревидираат односот со нивните деца и повторно ги градат темелите на заемната комуникација, со што се зголемува комплексноста на мајчинската улога.

По стивнувањето на тинејџерската фаза доаѓа фазата кога, иако за нив се деца, мајките почнуваат пред себе да гледаат возрастна личност. Кај оваа група мајки, децата сè уште живеат со нив, и тие овој период го сметаат како порелаксиран во поглед на проблематичноста на возраста.

За мајките со потомци од над 27 години забележително за мајчинската улога е дека тие имаат сè помало влијание врз нив. Но, во овој период се зголемува улогата на баба и активностите и грижите се насочуваат повеќе кон внуците. Но, самата потреба да им помагаат на своите деца околу внуците повторно ги става во улога на некој што за нив е потребен и корисен и на тој начин се возобновува поврзувањето со своите деца.

Различните возрастни периоди на децата прават мајките во некои периоди да се чувствуваат најкомпетентно во улогата на мајки. Податоците од ова истражување говорат дека најчесто мајките се чувствуваат најкомпетентно во периодот пред започнување на училиштето до периодот пред адолесценцијата. Во таа возраст децата се доволно големи и почнуваат да се разбираат со родителите, но се сè уште мали, па влијанието на улогата на мајката во поглед на нивното созревање, воспитание и образование е големо. Исто така, голема компетентност во мајчинската улога доживуваат и кога нивните деца ќе созреат и кога ќе се осамостојат.

Како потешки периоди во исполнувањето на мајчинската улога беа потенцирани најраната возраст на децата кога ангажманот околу нив е најинтензивен, но повеќе во психофизичка смисла. Следниот потежок период за мајките најчесто е периодот на тинејџерството, кога поради намалувањето на влијанието на мајките врз децата и промените во однесувањето на децата, настанати под влијание на хормоналните промени, доаѓа до зголемување на загриженоста за постапките, друштвото и изборите кои ги прават децата, но овие потешкотии иако, како што кажуваат, се одвиваат најмногу во нивните мисли и чувства, се сметаат за поголеми и потегобни од психофизичките напори во почетниот период.

Ставови и мислења за карактеристиките на „добрата“ и „лошата“ мајка, жените кои не стануваат мајки и постоењето на мајчинскиот инстинкт

Мислењата на интервјуираните мајки одат во прилог на постоечките идеологии за интензивното мајчинство. Покрај вообичаените карактеристики кои укажуваат на искрениот порив на мајките за грижа и љубов кон нив, посветувањето доволно внимание и квалитетно поминато време со своите деца, како и тоа да им се даде доволно слобода и поддршка на децата за тие да ги реализираат своите желби и потенцијали, беа истакнати особини со кои се потврдија интернализираните заложби за потиснување на доживувањата и емоциите кои укажуваат на некаква тегобност во исполнувањето на мајчинската улога, што значеше дека „добрата“ мајка треба со леснотија и без нервоза да се соочува со потешкотиите.

Во особините на „лошата“ мајка, покрај екстремните форми на девијантно однесување, најчесто се спомнуваа негрижата, непосветеноста кон децата, свртеноста кон кариерата и бизнисот, исполнувањето на своите желби и запоставувањето на потребите на детето, кои беа карактеризирани како себичност. Подготвеноста да се класифицираат мајките според начинот на кои ја изведуваат мајчинската улога, говори за интернализираната матрица за постојана евалуација и себеоевалуација во поглед на мајчинството.

Перцепциите за оние кои не стануваат мајки се поделени

во зависност од тоа дали тие по своја волја не стануваат мајки или поради неможноста. За оние кои не можат да станат мајки постои поголемо разбирање, бидејќи нивните желби соодветствуваат во општествено преферираните вредности, додека најчесто на оние кои не сакаат да бидат мајки се гледа со неверување. За ваквиот избор на жените, мајките немаат разбирање, иако велат дека во принцип не ги осудуваат, тие за нив се „чудни“, сметаат дека не се свесни што пропуштаат и дека можеби во подоцнежните години ќе жалат за ваквиот избор.

Најизразен мит во врска со мајчинството кај овие мајки беше верувањето во митот за мајчинскиот инстинкт кој беше толкуван на неколку различни начини. Дел од мајките зборуваа за лично-то искуство кое го сметаа за доживување на мајчинскиот инстинкт, но дел од мајките, токму поради недоживувањето на она што го сметале за мајчински инстинкт, ги поколебало во претпоставката дека постои таков инстинкт.

Непреиспитувањето, непромислувањето, стереотипизирањето на мајчинството и мајчинските улоги укажуваат на големото влијание на идеологиите околу мајчинството. Токму поради тоа што мајчинството има и свој биолошки аспект, тешкотијата да се препознаат овие идеологии е уште посилно изразена.

Односот мајка-ќерка и репродукција на мајчинската улога

Исказите на интервјуираните мајки одеа во прилог на претпоставките и податоците од истражувањата наведени во теоретскиот дел од оваа книга. Откако и самите стануваат мајки, ќерките поинаку гледаат на своите мајки, имаат поголемо разбирање и настанува ново зближување меѓу мајките и ќерките. Ќерките во голема мера ја препознаваат репродукцијата на мајчинската улога, односно, можат да ги препознаат сличностите со нивните мајки во поглед на мајчинската улога, дури и оние работи кои ги сметаат за негативни, иако, дел од нив свесно се обидуваат да не ги повторат нивните грешки. За мајките синоним за мајка како личност која според нив има најмајчински карактеристики, ја сметат својата мајка.

Улогата и помошта од страна на бабите во одгледувањето на децата

Мајките, во принцип, сметаат дека улогата на бабите е важна, не само во поглед на помошта што ја даваат, туку и во поглед на вниманието и љубовта која тие умеат да им ја дадат на нивните деца. И покрај забелешките кои се однесуваат на разгалувањето на внуците, мајките сметаат дека бабите се многу корисни во процесот на одгледување на децата.

Иако бројот на интервјуирани баби е мал, сепак од нивните искази може да се заклучи дека бабите се, во поголема или помала мера (во зависност од тоа дали се и самите вработени или имаат здравствени тегоби), вклучени во почетниот период на развој на внуците. За нив ова се нови обврски во кои, во голема мера уживаат и чувствуваат дека со своите внуци се потолерантни, отколку што биле со своите деца. И покрај тоа што нивната улога на грижа и нега на внуците соодветствува со мајчинската улога, разликата да се биде мајка и да се биде баба ја гледаат во одговорноста, која во овој случај, заедно со носењето на одлуките во врска со децата, им припаѓа на мајките, односно на родителите.

Доминирање на општествените улоги на жените, поделбата на обврските и грижата околу децата и работите околу домаќинството

За мајките улогата којашто ја чувствуваат за најдоминантан е мајчинската улога. Тие се и во најголема мера задолжени за одгледувањето и грижата околу децата, но ова слика бележи разлики во поглед на генерациите. Имено, мајките од највозрасната категорија во потполност ги имале преземено обврските околу децата, од најмалата возраст, преку тинејџерскиот период, па сè до возраста кога нивните деца се зрели личности, кога и во поглед на комуникацијата со децата повторно се тие кои повеќе комуницираат со нив отколку татковците. Сепак, мало поместување во поглед на вклученоста и на татковците во грижата околу децата се забележува во искуствата и во видувањата од страна на помладите ге-

нерации на мајки што укажува на тоа дека доаѓа до благо менување на родителските улоги и до поголема рамноправност во поглед на одговорностите меѓу мајките и татковците.

Од друга страна пак, обврските во домот се главно преземани од страна на мајките. Во помошта околу овие обврски најчесто помагаат бабите или најмени жени - бибиситерки. Поголема помош во исполнувањето на домашните обврски се забележува кај помладите генерации на мајки, но таа не доаѓа од страна на мажите, туку од страна на споменатите женски лица или со помош на користење на некоја машина која ги врши тие работи (машина за перење садови, сушење). Мажите кога се вклучуваат во домашните обврски, главно се задолжени да помогнат во пазарењето и поправањето на дефектите во домот. Оваа слика говори за патријархалната поставеност на родовите улоги во сферата на приватното и дека најголемата тешкотијата да се надмине родовата нееднаквост се јавува токму во домот.

Она што може да се изведе како општ заклучок, е следното: Мајчинството, како изведба на мајчинската улога зависи од општествениот контекст и е под силно влијание на идеологиите кои произлегуваат од него, при што од ова истражување произлегува дека механизмите на патријархалниот норматив и понатаму се репродуцираат врз родовите идентитети. Додека, пак, промените на мајчинските улоги, кои се јавуваат во зависност од возраста на децата, укажуваат дека мајчинската улога е најинтензивна во претшколскиот период, но најголемиот предизвик на мајчинството, најчесто се јавува во адолесцентскиот период на децата. Овие промени покрај тоа што се манифестираат во интензитетот на нивното изведување во различните возрасти на децата, се манифестираат и во начинот на кој се доживува и практикува грижата за децата, потомците.

2. ОЧЕКУВАЊА И ИДЕИ ЗА ПОНАТАМОШНИ ИСТРАЖУВАЊА

Мајчинството како општествено девалвирана, а морално најиздигната улога, упатува на потребата на одделување на нејзините два аспекти, бидејќи таа е многу повеќе социјална улога, отколку биолошки факт, резервиран ексклузивно за биолошките мајки и како секоја социјална улога подлежи на влијанието на социјалната средина. Мајчинството поради ова има силно влијание врз идентитетот на жената, но трансформациите кои настануваат зависат и од возраста на децата. Според видувањата на интервјуираните мајки за тоа што значи да се биде мајка, дискурсот се однесуваше на емоционалниот и социјален аспект на мајчинската улога, кој главно го карактеризираше мајчинството како љубов, грижа, давање и поддршка на детето:

„... едноставно цело време само давање, давање.“ (Лиза)

„... постојана состојба на грижа.“ (Ева)

„... Давање, давање, давање. Ама добро, па и ти се враќа. Љубов, доверба...убавина.“ (Еми)

„ Мајка ти е љубов пошто само така можеш да дефинираш дека си во состојба да издржиш се тоа што ти се случува во животот откако ќе станеш мајка и пак да си го сакаш детето.“ (Нина)

„ Мајка е грб, мајка е поддршка, мајка е љубов. Значи ако ти треба помош, тука сум, секогаш можеш да дојдеш, да ме побараш.“ (Маја)

И покрај одредени заеднички карактеристики може да се констатира дека мајчинството нуди бројни алтернативни модели на реализација во кој грижата, давањето и љубовта се заеднички именител. Мајчинската улога како научен интерес до неодамна не била препознаена како значајна тема во истражувањата, но благодарение на поривот и научниот интерес, кој доаѓал главно од страна на жените-научнички, кои се или не се мајки, овие теми стануваат едни од позначајните во феминистичките теории, теориите на родот и општествените науки.

Очекувањата за оваа книга е да успее да придонесе за поголема видливост во поглед на специфичностите, комплексноста и менувањата на оваа женска улога, како и на начините на кои општествените аспекти и контекст влијаат врз неа и ја менуваат. Оваа видливост нуди можност за поголемо разбирање и демисти-

фицирање во поглед на идеологиите кои владеат за мајчинството и родителските улоги, но првенствено на родовите улоги во еден поширок контекст, не само во сферата на приватното туку многу повеќе и на политичкото.

V. ПРИЛОГ

1. КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Arendel, T. & Garey, A., (1999), *Children, Work and Family: Some Thoughts on Mother-Blame*, Working paper No. 4.
- Autumn Brown, J., & Marx Ferree, M., (2005), Close Your Eyes and Think of England: Pronatalism in the British Print Media, *Gender and Society*, Vol. 19.
- Bachrach, C., (1986), Adoption plan, Adopted Children and Adoptive Mothers, *Journal of Marriage and Family*, Vol. 48.
- Bandura, A., (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.
- Батлер, Џ., (2002), Проблеми со родот, Евро-Балкан Пресс, Скопје.
- Beechey, V., (1985), *Familial Ideology and social relation*, in Beechey, V. and Donald, J., (eds), *Familial Ideology*, Open university, London.
- Bielbi, D. & Dalton, S. (2000), "That's Our Kind of Constelation" : Lesbian Mothers Negotiate Institutionalized Understanding of Gender within the Family, *Gender and Society*, Vol. 14, 36–61.
- Blanton, T., Deschner, J., Biological Mothers' Grief: The Postadopptive Experience in Open Versus Confidential Adoption, *Child Welfare*, Nov-Dec 1990, 69 (6);
- Boh, K., at all, (1989), *Changing Patherns of European Family Life*, Routlege, London.
- Boyd, C., (1989), Mothers and Daughters: A Discussion of Theory and Research, *Journal of Marriage and Family*, Vo. 51, 291-301.
- Браидоти, Р., (2002), Номадски субјект, Македонска книга, Скопје.
- Brown, P. (2004), *Eve*, Sumersdale Publishers Ltd, Chichester.
- Callan. V., (1983), Perceptions of Parenthood and Childlessness: A Comparison of Mothers and Voluntary Childless Wives, *Population and Environment*, Vol. 6.
- Callan, V., (1985) Perception of Parents, The Voluntary and Involuntary Childless: A Multidimensional Scaling Analysis, *Journal of Marriage and Family*, Vol. 4.
- Callahan C., A-M, & Davis, C. G. (2010). Realistic orientation and the transition to motherhood, *Journal of Social and Clinical Psychology*. Vol. 29.
- Choi, P., Henshaw, C. & Tree, S., (2005), Supermum, superwife, supereverything: performing femininity in the transition to motherhood, *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, Vol. 23.
- Chodorow, N. (1999), *The Reproduction of Mothering*, Psychoanalysis and the Sociology of Gender, University of California Press, Berkley.
- Christiansen, H., (1964), *Handbook of Mariage and Family*, Chicago University Press, Chicago.

- Churchil, A., & Davis, C. (2010), Realistic Orientation and the Transition to Motherhood, *Journal of Social and Clinical Psychology*. Vol.29.
- Davis-Floyd, R., (1987), The Technological Model of Birth, *The Journal of American Folklore*, Vol. 100.
- Davies, I., (1985), Contract to Bear Children, *Journal of Medical Ethics*, Vol. 11.
- Де Бовоар, С., (1989). Вториот пол, Книга прва и Книга втора, Наша Книга, Скопје.
- Farrell, M. P. & Hequembourg, A. L. (1999), Lesbian Motherhood: Negotiating Magginal – Mainstream Identities, *Gender and Society*, Vol. 13
- Fassinger, A. P., (1989), Becoming Breadwinner: Single Mothers' Reactions to Changes in Their Paid Work Lives, *Family Relations*, Vol. 38
- Foster, M. Jones, D. & Hoffman, S. D., (1998), The Economic Impact of Nonmarital Childbearing: How Are Older, Single Mothers Faring?, *Journal of Marriage and Family*, Vol. 60
- Friday, N., (1978), *My Mother My self* – The Daughter's Search for Identity, Dell Publishing Co, New York.
- Fischer, L., (1981), Transition in the Mother-Daughter Relationship, *Journal of Marriage and Family*, Vol. 43.
- Frojd, S., (1970), *Autobiografija* - Nova predavanja za uvodjenje u psihoanalizu, Matica srpska, Beograd, 1970.
- Giddens, A. (2009), *Sociology*, Sixth edition, Polite Press, Cambridge
- Goffman, E, (1963), *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
- Goodwin, S., and Huppatz, K., (2010), *The Good Mother: Contemporary Motherhood in Australia*, Sydney University Press.
- Hamilton, L., Cheng, S., Powel, B., (2007), Adoptive Parents, Adaptive Parents: Evaluating the Importance of Biological Ties for Parental Investment, *American sociological Review*, Vol. 72.
- Hamilton, M. J., & Hicks, S. A. (1989) Postpartum Psychiatric Syndromes. *Psychiatric Clinics of North America*, Vol. 12.
- Hammons, C., (1976), The Adoptive Family, *The American Journal of Nursing*, Vol. 76.
- Hanscombe, G. (1983), The Right to Lesbian Parenthood, *Journal of Medical Ethics*, Vol 9.
- Heitlinger, A., (1991), Pronatalism and Women's Equality Policies, *European Journal of Population*, Vol. 7.

- Hill, R., (1940), *Families Under Stress*, New York, Harper and Brothers.
- Hobbs, D. F., (1965), Parenthood as Crisis: Third Study. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 27.
- Hollway, W., (2001), *Mothering and Ambivalence*, Routledge, London.
- Hrdy, S. B., (1999), *Mother Nature: A History of Mothers, Infants and Natural Selection*, Random House, New York
- Hrdy, S. B., (2010), *Mothers and Others*, Source URL (retrieved on 2010-02-17 17:00): <http://www.naturalhistorymag.com/features/11440/mothers-and-others>.
- Hrdy, S. B., (2001), *The Past, Present, and Future of the Human Family*, The Tanner Lectures on Human Values, University of Utah.
- Ireland, M., (1993), *Reconceiving Women: Separating Motherhood from Female Identity*, The Guilford Press, New York.
- Иригаре, Л., (2002), *Спекулум на Другата Жена*, Евро-Балкан Пресс, Скопје.
- James, W., (1890), *Principles of Psychology*, Vol 1, Dover Publications, New York.
- Јашари, X., (2007), *Социологијата и родот*, Евро Балкан Пресс, Скопје.
- Johnston, D. D., and Swanson, D. H., (2003), "Invisible Mothers: A Content Analysis of Motherhood Ideologies and Myths in Magazines", *Sex Roles*, Vol. 49
- Johnston, D. D., and Swanson, D. H., (2004), *Moms Hating Moms: The Internalization of Mother War Rhetoric*, *Sex Roles*, Vol. 51.
- Jung, K. G., (1921), *Psychological Types*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Јувал-Дејвис, Н., (2001), *Родот и нацијата*, Сигмапрес, Скопје,
- Kelly, M., (2009), Women's Voluntary Childlessness: A Radical Rejection of Motherhood?, *Women's Studies Quarterly*, Vol. 37.
- Koch, L., & Morgall, J., (1987), Towards a Feminist Assessment of Reproductive Technology, *Acta Sociologica*, Vol. 30, pp. 173-191
- Krieg, D. (2007), Does Motherhood Get Easier the Second-Time Around?- Examining Parenting Stress and Marital Quality Among Mothers Having Their First or Second Child, *Parenting, Science and Practice*, Vol. 7.
- LaRossa, R. (1983), The Transition to Parenthood and the Social Reality of Time, *Journal of Marriage and Family*, Vol. 45.
- Lawler, S., (2008), *Identity- Sociological Perspectives*, Polity Press.

- Lazarus, E., (1994) What Do Women Want?: Issues of Choice, Control, and Class in Pregnancy and Childbirth, *Medical Anthropology Quarterly*, Vol. 8.
- Lee, E., (2006), *Medicalizing Motherhood, Social Science and Modern*, Vol. 43
- LeMasters, E. E. (1957). Parenthood as Crisis, *Marriage and Family Living*, Vol. 19.
- Lener, G., (1986), The creation of patriarchy, Oxford University Press.
- Levine, H., (2003), Gestational Surrogacy: Nature and Culture in Kinship, *Ethnology*, Vol. 42, pp. 173-185
- Maill, C., (1986), The Stigma of Involuntary Childlessness, *Social Problems*, Vol. 33.
- Mannis, S.V., (1999), Single Mothers by Choice, *Family Relations*, Vol. 48
- Martell, L., (1990), Perception of Equity by Mothers and Daughters during Daughters' First Pregnancy, *Family Relations*, Vol. 39.
- Martin, K., (2003), Giving birth Like a Girl, *Gender and Society*, Vol. 17.
- Matthews, R., & Matthews, A., (1986) Infertility and Involuntary Childlessness: The Transition to Nonparenthood, *Journal of Marriage and Family*, Vol. 48.
- Maternal Mental Health & Child Health and Development- *Literature review of risk factors and interventions on Postpartum Depression*, Department of mental health and substance abuse, World Health Organization, 2008.
- Mauthner, N.S. (1999) Feeling low and feeling really bad about feeling low: women's experiences of motherhood and postpartum depression. *Canadian Psychology*, Vol. 40.
- McDonald, C., (2009), "What's Culture Got to Do with It? Mothering Ideologies as Barriers to Gender Equity", *Gender Equality: Transforming Family Divisions of Labour*, London, Verso
- McLanahan, S., Adams, J., (1987), Parenthood and Psychological Well-Being, *Annual Review of Sociology*, Vol. 13.
- McMahan, M., (1995), *Engendering motherhood: Identity and self transformation in women's Lives*, The Guilford Press, New York.
- Medscape Medical News, (2005): w.medscape.com/viewarticle/514477_print
- Meyers, D., (2001), The Rush to Motherhood: Pronatalist Discourse and Women's Autonomy, *Signs*, Vol. 26.
- Miall, C., (1986), The Stigma of Involuntary Childlessness, *Social Problems*, Vol. 33
- Mietus Sanik, M. & Mauldin, T., (1989), A Comparison of Mothers' Time, Family Relations, Vol. 35

- Milic, A. (2001), *Sociologija porodice – kritika i izazovi*, Cigoja stampa, Beograd.
- Mills, C. Write, (1959), *The Sociological Imagination*, London, Oxford University Press.
- Moen, P., & Ericson, A., (1997) *Their Mother's Daughters: The Intergenerational Transmission of Gender Attitudes in a World of Changing Roles*, *Journal of Marriage and Family*, Vol. 59.
- Namaguchi, K., & Milkie, M. (2003), *Costs and Rewards of Children: The Effects of Becoming a Parent on Adults' Lives*, *Journal of Marriage and Family*, Vol.65.
- Neophytou, V. (1994), *Lesbian Mothers*, *Agenda*, No. 22.
- Nicolson, P., (1998), *Post-Natal Depression: Psychology, Science and the Transition to Motherhood*, Routledge, London,
- Nicolson, P. (1999-1), *Loss, happiness and postpartum depression: the ultimate paradox*, *Canadian Psychology*, Vol. 40.
- Nicolson, P., (1999-2), *The Myth of Maternal Instinct*, *Psychology, Evolution and Gender*, Taylor & Francis Ltd.
- Nicolson, P., (2006), *Post-Natal Depression*, Routledge, London.
- Њуман, В. Лоренс, (2009), *Општествено истражувачки методи: квалитетативни и квантитативни пристапи*, Просветно дело, Скопје;
- Oakley, A., (1980), *Women Confined*, Martin Robertson, Oxford.
- Olson, S. L. & Banyard, V., (1993), "Stop the World So I Can Get off for a Wile": *Source of Daily Stress in the Lives of Low-Income Single Mothers of Young Children*, *Family Relations*, Vol. 42
- O'Reilly, A., (2010) *Encyclopedia of Motherhood*, SAGE Publications Inc., Thousand Oaks.
- Park, K., (2002), *Stigma Management among the Voluntarily Childless*, *Sociological Perspectives*. Vol. 45.
- Parry, D., (2005) *Women's Leisure as Resistance to Pronatalist Ideology*, *Journal of Leisure Research*, Vol. 37.
- Pildes, J., (1978), *Mothers and Daughters: Understanding the role*, *A Journal of Women Studies*, Vol. 3.
- Ragone, H., (2000), *Ideologies and Tchenologies of Motherhood – Race, Class, Sexuality, Necionalism*, Routlengde, New York.
- Reuben Hill, *Families Under Stress*, New York: Harper and Brothers, 1940.
- Rich., A, (1986), *Of Woman Born*, W. W. Norton & Company, New York,
- Robertson, J., (1983) *Surrogate Mothers: Not so Novel After All*, *The Hastings Center Report*, Vol. 13.

- Ross, C., & Van Willinger, M., (1996), Gender, Parenthood and Anger, *Journal of Marriage and Parenthood*, Vol. 58.
- Rossi, A. S. (1968). Transition to Parenthood, *Journal of Marriage and Family*, Vol. 30.
- Ruddick, S., (1989). *Maternal Thinking: Toward a Politics of Peace*, New York: Ballantite.
- Sabatelli, R., Meth, R., & Gavazzi, S., (1988) Factors mediating the adjustment to involuntary childlessness, *Family Relations*, Vol. 37.
- Simmel, G., (1950), *The Sociology of Georg Simmel*, available at: <http://ia700307.us.archive.org/33/items/sociologyofgeorgo30082mbp/sociologyofgeorgo30082mbp.pdf>, accessed on 21.04.2013
- Shelton, N. & Johnson, S.,(2006), 'I Think Motherhood for me was a bit Like a Double-Edged Sword': The Narratives of Older Mothers, *Journal of Community & Applied Social Psychology*. Vol. 16.
- Сл. весник / ПМ / 1992 / 80 - Закон за семејството
- Smith, D., & Self, G., (1980), *The Congruence between Mothers' and Daughters' Sex-Role Attitudes: A Research Note*, *Journal of Marriage and Family*, Vol. 42.
- Susman, V. L., & Katz, J. L. (1988) Weaning and depression: another postpartum complication, *American Journal of Psychiatry*, Vo. 145.
- Taubman, O., & Sholomo, S. (2009) The Transition to motherhood – a Time for Growth, *Journal of Social and Clinical Psychology*, Vol. 28.
- Ташева, М., (1999), *Социолошки теории*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Бирографика, Скопје
- Teylor Allen, A., (2005), *Feminism and Motherhood in Western Europe 1890-1970*, Palgrave Macmillan, New York.
- Thurer. S.,L. (1994), *The Myths of Motherhood: How culture reinvents the good mother*, London, Penguin.
- Veevers, J. E., (1975), The Moral Careers of Voluntary Childless Wives: Notes on the Defense of Variant World View, *The Family Coordinator*, Vo. 24.
- Vilenica, A. (ur), (2013), *Postajanje majkom u vreme neoliberalnog kapitalizma*, (uzbu))na))), Beograd.
- Wegar, K., (2000), Adoption, Family Ideology, and Social Stigma: Bias in Community Attitudes, Adoption Research, and Practice, *Family Relations*, Vol. 49.
- Wilkie, C. & Ames, E. (1986), The Relationship of Infant Crying to Parental Stress in the Transition to Parenthood, *Journal of Marriage and Family*, Vol. 48.

- Winslade, W.J., (1981), Surrogate mothers: private right or public wrong?, *Journal of Medical Ethics*, Vol. 7.
- Woliver, L., (1990), Reproductive Technologies and Surrogacy: Policy Concerns for Women, *Politics and Life Sciences*, Vol. 8.
- Woodward, K., (1997), *Identity and difference*, Sage, London.
- Yeo, E., (1999), Construction of Motherhood and Women's Responses in Britain and France 1950-1914, *Women's History Review*, Vol. 8.
- Yngvesson, B., (1997), Negotiating Motherhood: Indentity and Diference in "Open" Adoptions, *Law & Society Review*, Vol. 31.

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски",
Скопје

316.7-055.2-055.52
305-055.2-055.52
316.7-055.2-055.52(497.711)(047.31)
305-055.2-055.52(497.711)(047.31)

БОРОВСКА, Викторија

Траектории на мајчинството : феминистичка перспектива и
демистификација на идеологиите / Викторија Боровска. - Скопје :
Институт за општествени и хуманитарни науки, 2022. - 294 стр. : табели ;
21 см

Библиографија: стр. 290-297

ISBN 978-608-4755-43-2

а) Мајчинство -- Општествен контекст -- Теоретски аспекти б) Мајчинство
-- Општествен контекст -- Скопје -- Истражувања

COBISS.MK-ID 58539781

